

BEVEZETŐ

Magyarországon az elmúlt években számos reprezentatív empirikus felmérés vizsgálta a nonprofit szervezetek helyét a jóléti modellben. A felmérésekből arra a következtetésre jutottak a témával foglalkozó szakértők, hogy a társadalmi és szociális feszültségek enyhítésében nagy szerep jut a civil szervezeteknek, különösen a helyi társadalmakban. Ugyanakkor az is teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy régióként, területenként, de akár városonként is jelentős eltérések találhatók a nonprofit szervezetek feladatvállalásaiban. Ezért olyan vizsgálatot indítottunk a bécsi Közép-Kelet-Európai Gazdasági Átalakulás Szociális Következményei Alapítvány (SOCO) támogatásával, amely Magyarország különböző régióiban elhelyezkedő városokban kívánta összehasonlítani a szervezetek működését.

A szociális területen dolgozó civil szervezetek munkája korábbi kutatások alapján eléggé ismert volt a fővárosban és a nagyobb városokban, a kisebb lélekszámú településeken működő civil szervezetekről azonban annál kevesebbet tudtunk. A kérdés, amelyre választ vártunk az volt, hogy van-e az e városokban folyó tevékenységnek olyan jellegzetessége, amely meg-egyezik a máshol tapasztaltakkal, illetve rendelkezik-e a kisváros olyan sajátossággal, amely segíti vagy hátráltatja az itt működő közösségekben folyó munkát? Nehéz-e, s ha igen miért egy kisvárosban dolgozó civil szervezet működése, fennmaradása, fejlődése? E kérdések vizsgálatához magyarországi mértékkel mérve négy közepes nagyságú, 20–30 ezer lakosú, eltérő fejlődésű, gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományokkal rendelkező várost választottunk ki az ország négy igen eltérő régiójában. Nyugat-Magyarországon, az osztrák határhoz közel fekvő, polgári tradíciókkal rendelkező Sárvárt; Délnyugat-Magyarországon a korábban virágzó bányászvárosnak számító, de a rendszerváltás után súlyos gazdasági és szociális gondokkal küzdő Komlót; Magyarország egyik leghátrányosabb régiójában található, az ország északkeleti határvidékén fekvő, Szlovákiához és Ukrajnához közel lévő, „történelem sújtotta” korábbi megyeszékhelyet, Sátoraljaújhelyt és az egyik szintén igen hátrányos helyzetű délkeleti megyében lévő Békés városát.

A könyvben a négy város szociális területein működő civil szervezetek közt lefolytatott kérdőíves felmérés adatait a szokványos elemzésektől¹ némileg eltérő módon, a mélyinterjúkból² nyert ismeretekkel „kombinálva”

¹ Mind a négy város „megtalálható” szociális nonprofit szervezeteit, összesen 83 szervezetet kérdeztünk meg strukturált kérdőívvel.

² Mélyinterjúkat készítettünk az önkormányzatok e területen dolgozó vezetőivel (városonként 2) és a városok kiemelkedő szociális nonprofit szervezeteivel is (városonként 6) összesen 32 interjút készítettünk.

igyekszünk bemutatni. Reméljük, hogy ezzel sok olyan – számokkal meg nem fogható – jelenség nyomára sikerült bukkannunk, amelyek segítségével nemcsak közelebb jutunk működésük megértéséhez, de újabb kutatásokra is ösztönöznek.

Ezen túl célunk volt magukat az érintetteket: az önkormányzatok és a civil szervezetek vezetőit is aktívan bevonni a kutatásba, hogy részvételükkel jobban megértsük és esetleg meggyorsítsuk a két szektor közötti kapcsolat fejlődését. E miatt a program félidejébe konferencia- és vitafórumot építettünk be. Ezen az érintettek egyfelől a kutatással kapcsolatos visszajelzéseiknek adtak hangot, másfelől azt is kértük tőlük, hogy „házi feladatként” a munkaülés után jelezzék, mennyiben segítette elő (illetve reményeik szerint mennyire segíti majd elő) a kutatás, a vitafórum szervezetük fejlődését. Hozzájárul-e a kisvárosban a két szektor közeledéséhez? Tudatosodott-e az önkormányzatok számára a civil szervezetek jelenlétének fontossága? Egyáltalán erősebb kapcsolati háló alakult-e ki akár a civil szektoron belül, akár a piaci szereplőket is érintve? A projekt nem titkolt célja volt ugyanis egyfajta *katalizátori* szerep felvállalása is, az állami döntéshozók figyelmének ráirányítása arra, hogy miben számíthatnak a civil szervezetek segítségére, hol vannak kihasználatlan területek, s hol vannak azok a határok, amelyen túl már egy civil szervezet nem tud segíteni.

A könyv fő pilléreit a négy város történelmének és jelenlegi társadalmi-gazdasági struktúrájának változás bemutatása, a szociális civil szervezetek körében lefolytatott kérdőíves felmérés, a kiegészítésként végzett mélyinterjúk adatok, valamint az ezt követő vitafórum elemzése adja. Ezt egészíti ki a négy közül három város, Békés, Sárvár, Sátoraljaújhely esetében a városok *teljes nonprofit* szerkezetének feltárása is megtörtént.

Az összegezésben végül megpróbáltunk olyan elemekre koncentrálni, amelyek reprezentálják a négy kisvárosban a szociális civil és nonprofit szervezetek közös sajátosságait, illetve az ezektől való eltérést.

MÚLT ÉS JELEN

KOMLÓ

A település története

A négy kisváros közül Komló a legfiatalabb. Bár a Délnyugat Dunántúlon fekvő település létezéséről már egy 1256. évi oklevél is tudósít a település, középkori jelentéktelensége után csak a XVIII. században indult fejlődésnek, amikor a Mecsekben szénlelőhelyek után kutattak. A XIX. sz. elején, 1812-ben Komlón kőszén-találatot találtak. A község lélekszáma a bevándorlók-nak köszönhetően ettől az időtől kezdve fokozatosan nőtt, de az ugrásszerű fejlődést a századvégén üzembe helyezett tározó megnyitása jelentette. Ettől az időponttól számítva a település története, fejlődése elválaszthatatlanul összekapcsolódik a *szénbányászattal*. Az iparosodás kétségtelen ténye, hogy az 1910-ben 1513 lelket számláló falu tíz év alatt elérte a 2000 főt, s ebben már nemcsak a betelepülők, de a megyei átlagnál (23,25 ezrelék) magasabb természetes szaporodás (31,9) ezrelék is szerepet. A bányászat következtében igen korán – 1911-ben – megalakult a *szakszervezet*, melynek erősségét jelzi pl. az 1942-es 40 napos sztrájk. A község így *iparosodott társadalommal*, tevékeny szociáldemokrata múlttal érte meg a II. világháborút és elkülönült a környék mezőgazdasági termelést folytató aprófalvaitól. 1944-ben kőbányája, villamos erőműve, vasútállomása van³. (Komló elérésében a vasútnak ma is fontos szerepe van, amennyiben Intercityvel Budapestről a Komlóhoz közeli Pécs viszonylag rövid idő alatt elérhető, Pécsről Komló busszal könnyen megközelíthető.)

Komló 1947 augusztusában nagyközség lett. 1949-ben szakmunkásképzőt alapítottak, 1951-ben a település városi rangot kapott. 1953-ban gimnáziumot hoztak létre, majd 1966-ban egészségügyi és közgazdasági szakközépiskolát és kollégiumot. Felgyorsult a bányászati tevékenység. Ezzel párhuzamosan nagyarányú városépítés vette kezdetét, évenként több száz lakást adtak át. Az adatok szerint 2000 elején Komlón 10.885 lakás volt. A városépítés első két évtizedében felépült az óvodák, bölcsődék, iskolák többség.⁴

Komló ma

Demográfiai jellemzők

Az ötvenes évek nagyarányú iparosítási politikájának következtében a vá-

³ http://www.baranyanet.hu/komlo/az_iparosodas_kezdetei, 3–4. o.

⁴ http://www.baranyanet.hu/komlo/az_iparosodas_kezdetei, 4–5. o.

ros lakossága folyamatosan nőtt. Az 1949-ben 6914 lakost számláló községből 1954-re 18 175 lelket számláló kisváros lett. Komlónak 1956-ban már 22 000, 1960-ban 24 733 lakója volt, a bányászati munka jellegéből következően többségében férfiak. A város lakosságának 52,6%-a férfi (13 000 fő) a nők száma 11 740. Korösszetételük szerint ekkor többségében fiatalok. Bár az 1970-ben regisztrált 28 589 fő nagy részét már tartós letelepülőnek tekinthetjük és a nők és férfiak aránya lassan kiegyenlítődik, a 60 éven felüliek aránya csak 7,2 százalékot (2063 fő) ért el,⁵ ellentétben Magyarország más városainak 14 százalék körüli arányával.⁶ Komló lélekszáma 1980-ra meghaladta a 30 ezret. A lakosok közt német és roma kisebbség található, a lakossági korfán belül a 40–59 éves korúak számának növekedése szembeötlő. 1987 januárjában a lakosok száma 32 629-re emelkedett, majd ettől az időponttól kezdve fokozatosan csökkent. A rendszerváltás első évében, 1990-ben a lélekszám már csak 29 973 fő, és elkezdődött a város *öregedése* is, a 60 éven felüliek aránya ekkora közel megduplázódott, elérte a 13,6 százalékot, amivel megközelítette az országos átlagot.

1991-ben 29.838 ember élt Komlón, 1992-ben a városnak már csak 28.693 lakója volt. Az 1996. évi összesítés szerint 29.295 főt számláltak Komlón.⁷

Gazdasági jellemzők

A lakosság számában rövid idő alatt bekövetkezett erőteljes fogyás egyértelműen a gazdasági folyamatokkal függ össze. A rendszerváltást megelőző években Komló még azon tíz hazai város közé tartozott, ahol a személyi jövedelemadó egy főre jutó összege meghaladta (akkori értéken számolva) az évi tízezer forintot, tehát Komló kimondottan a tehető települések egyike volt. 1991-től a Mecseki Szénbányák bányái sorra és egyre gyorsuló ütemben bezártak. A mintegy 200 éves mecseki széntermelés lassan teljesen megszűnt. Mecseki Szénbányák felszámolásával Dél-Dunántúl legnagyobb ipari vállalata fejezte be működését. Az 1800 bányászt foglalkoztató zobáki bányát 1993-ban a Pécsi Erőmű Rt.-hez integrálták megpróbálván ezzel a bányabezárást az ezredfordulóra halasztani.⁸

A probléma súlyosságára való tekintettel a kormány 1991-ben válságkezelő program kidolgozásáról döntött térségfejlesztési tanácsok és azok szakmai irányítását végző ügynökség létrehozásával. A tanács 1994-ben kiemelt támogatásban részesítendő övezetnek ismerte el a várost. 1996 nya-

⁵ http://www.baranyanet.hu/komlo/a_nepesség_alakulása, 5. o.

⁶ Vukovich, G. (1988), A demográfiai öregedésről, 38. o. In: Széman, Zs. (szerk.) Nyugdíjkorhatár? 29–45. o., Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

⁷ http://www.baranyanet.hu/komlo/a_nepesség_alakulása, 6. o.

⁸ http://www.baranyanet.hu/komlo/a_munkaerőpiac_változásai, 6. o.

rán új területfejlesztési törvény született, amely az 1007.-es kormányhatározat elveire hivatkozva a megyei területfejlesztési tanácsok létrehozásáról, képviselőformáiról döntött.

Szociális problémák

A fenti folyamatok miatt Komlót a kilencvenes évek elejétől számos, egymással összefüggő, egymásra ható szociális feszültség jellemezte. Ezek legjelentősebbike volt a *munkanélküliség*.

A munkanélküliségi ráta 1991-ben Komlón már 16,3%-os volt, amely 2468 regisztrált, állástalan embert jelentett. 1992-ben ez az arány 22,8%-ra (4824 fő) emelkedett. További gondot jelentett a jövedelempótló támogatásban részesülők egyre nagyobb számú megjelenése.⁹ 1992-ben számuk csak 511, majd 1993-ban (3059 munkanélküli mellett) 1326 jövedelempótló, 1994-ben (1900 regisztrált munkanélküli mellett) 1722 jövedelempótló tartottak nyilván. 1995 decemberében a munkanélküliségi ráta már csak 12,5%-os, a regisztrálatlan munkanélküliekkel együtt a valóságban ennél sokkal több. Ugyanakkor a jövedelempótlósok száma stagnál, 1715. Vagyis a munkanélküliségen belül kialakult a hosszú távú munkanélküliség. 1996-ban¹⁰ 1923 a regisztrált állástalanok száma, akiknek 50,9%-a férfi, a nők többsége szakmunkás és segédmunkás. A munkanélküliség ilyen jellegű alakulása több egyéb szociális feszültség forrása.

A bányák bezárása következtében rendkívül magassá vált a munkaképes korú, *korengedményes nyugdíjasok*, egészségügyi járadékosok aránya. Így igen sok 30-40 éves ember pusztán nyugdíjas léte miatt marginalizálódott, gyorsítván ezzel a társadalmi öregedést. A 40 éves nyugdíjasoknak nemcsak családjuk, kiskorú gyermekeik eltartása okozott gondot, de ugyanilyen problémát jelentett saját életcéljuk megfogalmazása. Rossz anyagi körülmények, a családjukkal szemben érzett lelkiismeret furdalás, a tehetetlenség érzése elől menekülve gyakran az *alkoholban* kerestek menedéket.

További probléma az *egykeresős családmodell felbomlása*. Ez különösen azért gond, mert Komlón – más városokkal ellentétben – a szocializmus alatt nem a kétkeresős, hanem az egykeresős családmodell volt a jellemző.

⁹ Jövedelempótló támogatásra jogosult az a munkanélküli, *a*) aki már részesült munkanélküli járadékban és annak az időtartamát kimerítette, *b*) kereső tevékenységet nem folytat és más munkanélküli ellátásra nem jogosult, elhelyezkedni nem tud és számára munkalehetőséget a munkaügyi szervezet biztosítani nem tud, *c*) havi jövedelme, illetve a családjában az egy főre jutó jövedelem a mindenkori öregségi nyugdíjminimum 80%-át nem éri el, *d*) a munkaügyi szervezettel továbbra is együttműködik. Ezen feltételek összességének esetén a munkanélküli jogosult a jövedelempótló támogatásra, amely 240-ig folyósítható.

¹⁰ Országos adatok: a magyarországi munkanélküliségi ráta 1993-ban 12,6%, 1994-ban 10,9%, 1995-ben 10,9%, 1996-ban 10,7%, 1997-ben 10,4%.

A bányászok jövedelme oly magas volt, hogy abból, mint jeleztük, az országos átlaghoz viszonyítva is kiemelkedő szinten tudták eltartani családjukat. A férfiúi, családfenntartói szemlélet Komlón tehát különösen erősen élt. Az itt bekövetkezett veszteséget még nehezebb a férfi munkanélkülieknek feldolgozni.

A munkanélküliek országosnál magasabb aránya, a speciális egykeresős családmodell felbomlása, átalakulása kétkeresős családmodellé, majd a nők magas aránya a munkanélküliek között egyértelműen jelzi azt a folyamatot, amelynek során egy országos átlagnál gazdagabb település rövid idő alatt a rohamos *elszegényedés* útjára lépett. Az anyagi létbizonytalanság családokat tört szét. Komlón is megjelentek a veszélyeztetett gyermekek, akiknek a száma 2000-ben elérte a 300-at.

A szegénység további mutatója, hogy a munkaerőpiaci helyzet miatt megnőtt az *önkormányzattól segítséget kapók* száma. Csak 1995-ben 8640-en részesültek valamilyen támogatási formában, ebből mintegy 5 ezren átmeneti segélyekben, 1244-en lakásfenntartási támogatásban, 290 család rendszeres nevelési segélyben, 675 személy térítési díj átvállalásban, számosan közgyógyellátásban, ápolási díjban, temetkezési segélyben.

Megjelentek a *hajléktalanok*, számuk 100-120-ra tehető, az alkoholisták száma nőtt, sok embernek gondot jelentett az étkezés és a fiatalok között megjelentek a drogosok is.¹¹

A szociális feszültségek alapvető megoldása a város korábbi gazdasági struktúrájának, anyagi jólétének helyreállítása lenne. A város igyekezett a bányászat mellett a nőknek fontos munkát adó Május 1 Ruhagyár – később Elegant Komló Divatáruházati Rt. – számára külföldi vevőkört biztosítani. Ezzel azonban csak mérsékelni, de megállítani nem tudta a munkaerő csökkenést. Igazi, a bányák bezárását teljesen ellensúlyozni tudó hazai vagy külföldi nagy vagy középvállalkozó nem jelent meg Komlón. A nagy ipari vállalatok és a bányák bezárását követő kisvállalkozások nem mutatkoztak eléggé sikeresnek. 1990-ben 1138 egyéni vállalkozó volt a városban, számuk 1991-ben 1473-ra, majd 1992-ben 1497-re, 1993-ban 1698-ra nőtt. De 1994 végén, visszaesett 1459-re, ami a következő évben sem változott, s végül 1996-ban a kisvállalkozások száma 1200 alá esett vissza. Hosszú távon tehát sikertelenek voltak, s nem biztosítottak megélhetést. Az egyéni vállalkozások nagy számának csökkenésében egyébként nagy szerepük volt az 1993-ban bevezetett jövedéki adónak és az 1995-ben életbe lépett társadalombiztosítási törvénynek is. Maradtak tehát a szociális feszültségek, amelyek megoldása a helyi közösségre hárult: az önkormányzatra és a civil szereplőkre.

¹¹ www.baranyanet.hu/komlo/szocialis_ellatas

SÁRVÁR

A település története

Sárvár, Vas megye második legnagyobb települése szintén régi település. Komlóval ellentétben már a középkorban fontos szerepet töltött be. 1537-ben pl. már könyvnyomdával rendelkezett, amelyben Erdősi Sylvester János magyar nyelvű tanítást is nyomtatták. Története során több híres magyar, horvát, osztrák, német család tulajdonában volt. 1920-ban már nagyközség. Gazdaságát nem a „monokultúra” jellemezte, mint Komló esetében. Lakói megélhetését egyaránt biztosította a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem. A XX. Század elején a viszonylag kis településnek van mezőgazdasághoz kapcsolódó feldolgozó ipara – cukorgyár, ecetgyár – és könnyűipara (műselyemgyár) is. Polgárosodására jellemző volt intézményi struktúrája, a nagyközségben volt: járási szolgabírói hivatal, községjegyzőség, járásbírói hivatal, adóhivatali székhely, két takarékpénztár. Szintén elősegítette a település fejlődését és polgárosodását iskolai struktúrája. Nemcsak fiúiskolával, tejjgazdasággal foglalkozó szakiskolával rendelkezett, de volt egy leánynevelő intézete is.¹² Ehhez hozzájárult még két tényező. A települést magyarokon kívül németek is lakták, s a Magyarországon élő németek a magyar lakossághoz viszonyítva polgárosodottabbak voltak. Ausztria közelsége miatt élénk volt a kereskedelem, s a kiszolgáló iparágak, mint pl. a már említett tejfeldolgozás virágzott.

Sárvár ma

Ausztria, a nyugati határ közelsége ma is részben meghatározza az időközben kisvárossá fejlődött Sárvár életét, demográfiai, gazdasági folyamatait és a szociális problémáit.

Demográfiai jellemzők

A szigorú demográfiai adatokat figyelembe véve Sárvár nem mutatott az elmúlt évtizedekben olyan rohamos fejlődést, mint Komló. Az 1920-as 9929-es¹³ lélekszámhoz képest 2000-ben Sárvár, alig 40%-kal több, mindössze 13 900 főt számlált. A lélekszám mérsékelt növekedésének oka mégsem a hátrányos, hanem éppen ellenkezőleg a rendkívül előnyös gazdasági struktúrában keresendő.

¹² Révai Nagy Lexikona (1924), XVI. kötet, 586. o., Révai Testvérek Irodalmi Intézetének Részvénytársasága, Budapest.

¹³ Révai Nagy Lexikona (1924), XVI. kötet, 586. o., Révai Testvérek Irodalmi Intézetének Részvénytársasága, Budapest.

Gazdasági jellemzők

A hazai ipar ugyanis három fő térségre koncentrálódik: Nyugat- és Közép-Dunántúlra valamint Közép-Magyarországra. Ezen belül is a legdinamikusabb fejlődő terület, a jó útviszonyokkal, vasúti hálózattal rendelkező, az osztrák határhoz, Bécshez közel fekvő, s Nyugat-Európa felé kitűnő tranzit lehetőséget biztosító Dunántúl nyugati szeglete, ahol az utóbbi években nagyon jelentős ipari növekedés mutatkozott. (Békés megye ipari produktuma ezzel szemben 4 százalékkal nőtt. Borsod-Abaúj-Zemplén – Heves és Nógrád megyével együtt – továbbra is a sereghajtók között szerepel. Ebben a régióban csaknem minden mutató visszaesett, itt a legmagasabb a munkanélküliség aránya is, 17,1 százalékos.)¹⁴

Az 1990-es népszámlálás adatai szerint a város aktív keresőinek száma 7691 fő volt, ebből lakóhelyén dolgozott 6813 fő, ami egyben jelzi, hogy a város aktív keresőinek jelentős része, több mint 10%-a máshol talált munkát, sokan közülük a szomszédos Ausztriában. Ugyanakkor a városba naponta mintegy 2900 ember járt be dolgozni a környező kisebb településekről. Helyben a 90-es évek végén 9719 fő talált munkát¹⁵. Ennek a rendkívül jó mutatónak a kulcsa a sikeres gazdasági struktúraváltásban keresendő. A rendszerváltás előtt a legtöbb munkahelyet a lakosok a könnyű és feldolgozóiparban valamint a nehéziparban találták meg (ruhaipar, bőrdíszmű gyártás, cipőipar, baromfifeldolgozás, cukorgyártás, erdei termékek feldolgozása; vagon és gépgyártás). A rendszerváltás utáni privatizáció során ugyan jelentős számú munkaerőt építettek le, de ezzel egyidejűleg a városban megjelent a külföldi – osztrák, olasz, angol, holland, német stb. – tőke, akik számára a nyugatinál olcsóbb magyar munkaerő, a jó közlekedési feltételek, a nyugati határ közelsége, a megfelelő tranzit előnyös befektetésnek tűnt. Így Sárváron a gazdasági struktúraváltás – a veszteségek ellenére is – viszonylag fájdalommentesen zajlott le.

A város és a térség életében 1995-ben üzembe helyezték a Philips Csoport egyik leányvállalatát, az ECOPLAST Kft-t, amely 1200 főnek ad munkát. Műanyagtermékek gyártásával, híradástechnikai cikkek összeszerelésével foglalkozik. A Provertha német érdekeltségű cég szerszámgyártással és elektronikai, számítástechnikai alkatrészek összeszerelésével foglalkozik. A szerszámgyártás 1997-ben, az összeszerelés 1998-ban kezdődött. Folyamatosan bővítik létszámukat és bedolgozói munkakört is szándékoznak kialakítani. Sikeresen zajlott le 1994-ben holland tőke segítségével a Cipőipari KTSZ, illetve olasz tőke segítségével a Bőrdíszmű Gyár (Mandarina Duck) privatizációja. A létszám ezekben az egységekben azóta sem csök-

¹⁴ Magyar Hírlap (2000), Régiós különbségek, május 16, 9. o.

¹⁵ Némethné Cseh Margit (1999), A munkanélküliség alakulása Sárváron és hatása a helyi szociálpolitikára, Szakdolgozat. Kézirat, Sárvár.

kent, sőt, a bőrdíszmű gyáron belül egy új egység üzembe helyezésével kisebb mértékű létszámfejlesztés is elkezdődött. A Cipőipari KTSZ helyébe lépett SRABO Kft-ben pedig bedolgozói munkára is lehetőség nyílt. A Baromfifeldolgozó Vállalat osztrák és angol tőke révén, új beruházásokkal, jelentős fejlesztésekkel az ágazat egyik fő foglalkoztatójává vált SáGa Foods Rt. néven. A foglalkoztatottak létszáma mintegy 150 fővel emelkedett. A ruhaipari cégek (Rába Ruhaipari Szövetkezet, TRIKA Szövetkezet, LAFUMA Hungária Kft.) szintén nyugati piacra termel.

Sárváron tehát pár év leforgása alatt a gazdaságban egymással *ellentétes folyamatok zajlottak le, amelynek nyertesei, vesztesei és új szereplői* voltak.

A nyertesek közé tartoztak azok a cégek, amelyek a gyökerekre építettek és a városban korábban is megtalálható ipari ágazatokat – könnyűipar, mezőgazdasági-feldolgozóipar – integrálták, továbbfejlesztették, új technológiával, technikával bővítették. A volt Baromfifeldolgozó Vállalat SáGa Foods néven az egyik legnagyobb munkáltatóvá vált, kb. 1650 főt foglalkoztat. A térség mezőgazdasági kultúráját figyelembe véve az angol tulajdonos komoly fejlesztéseket indított el a baromfifitenyésztés területén és egy konzervüzemet is üzembe helyezett.

Voltak a gazdasági struktúraváltásnak komoly vesztesei is. A legrosszabb helyzetbe a nehéziparhoz tartozó gépgyártás került. A Magyar Vagon-és Gépgyár sárvári egységében több hullámban tekintélyes létszámleépítést hajtottak végre, amely nemcsak az alacsony végzettségűeket, az egészségkárosodottakat, a szakmunkásokat, de kisebb arányban a szellemi foglalkozásúakat is érintette. Később RÁBA SÁRVÁR Kft-ként átálltak a kandalógyártásra, s így képesek vasipari szakmunkásokat foglalkoztatni. Szintén a nagy vesztesek közé tartozott a Sárvári Cukorgyár, ahol 1990 és 1995 között felére csökkent a dolgozók létszáma. A létszámleépítés 1997-ben és 1998-ban továbbfolytatódott, majd a gyárat 1999-ben végleg bezárták, s ezzel 200 ember munkája szűnt meg.

A munkaerőpiac szűkülő lehetőségeit ellensúlyozta ugyanakkor, hogy a térségben új szereplők jelentek meg új iparágakat telepítve a városba. A már említett ECOPLAST Kft. a híradástechnika területén mintegy 1200 főt alkalmaz. De jelen van a PHILIPS COMPONENTS a szállítmányozás, a lemezgyártás, a PRESSMATIK a papír-és műanyagalapú csomagolópapír gyártás területén, megjelent a KODAK is. Ez utóbbi cég egyedül feltehetőleg 200 főt fog foglalkoztatni. Az új szereplők képzetesebb és jobban fizetett munkaerőt alkalmaznak, akiket az átlagnál jobban megfizetnek.

A tiszta nyertesek, vesztesek és az új szereplők mellett szólnunk kell a felemás helyzetben lévő építőiparról, kereskedelemről és vendéglátásról. A szezonális foglalkoztatás miatt ezeken a területeken, nyáron munkaerőhiány, télen munkaerő túlkínálat van. Ennek ellenére a turizmus fejlődés-

ben lévő ágazat, amely egyre *több kisvállalkozónak* biztosít munkát. Különösen sokat lendít a városon a közelben lévő gyógyvíz, de élénk a kulturális élete is. A Nádasdy Kastély, a Sylvester János Könyvtár többek között mind olyan intézmények, amelyek jelentős történelmi múltra tekintenek vissza, olyan személyekhez kapcsolódván, akik fontos szerepet játszottak Sárvár elmúlt évszázadaiban, és amelyek ma kiváló művészeknek, rendezvényeknek biztosítanak teret.

Az új vállalatok, iparágak megjelenése egyben azt is jelenti, hogy a kezdeti negatív folyamat, a létszámleépítés jelentősen visszaesett, egyes területeken ma munkaerőhiány is mutatkozik. Míg 1991-ben 5,1%-os, majd 1992-ben és 1993-ban 8,1%-os és 8,6%-os volt a munkanélküliség, 1994 óta ez az arány fokozatosan csökkent, 1998-ban már csak 4,5% volt, alacsonyabb, mint a szintén jó mutatókkal (5,6%) rendelkező Vas megye. Ezt a mutatót csak a legkisebb munkanélküliségi rátát mutató Budapest illetve a szomszédos, Ausztriához közeli Győr-Moson-Sopron megye előzte meg.¹⁶

Szociális problémák

Komlóval ellentétben Sárváron tehát a munkanélküliség nem volt alapvető gond. A munkanélküliek jövedelemplótló támogatásában részesülők száma 1994-től 1998-ra 387-ről egynegyedére, 80-ra *csökkent*. Rendszeres szociális segélyben is mindössze 22 ember részesült. Ugyanakkor a város – éppen természetesen zajló demográfiai folyamatai miatt – nem kerülhette el az *öregedést*. Az inaktív keresők (nagyreszt nyugdíjasok) száma *megnégyszereződött*, az eltartottak száma pedig 25%-kal csökkent.

Bár Sárváron több munkaadó az országos átlagnál *30%-kal* több bért fizetett és a kétkeresős családmódel volt jellemző, mégis megtalálható volt *a szegénység*. A nyugati határ közelsége ugyanis nemcsak munkahelyet biztosított és a béreket nyomta fölfelé, de a nagyarányú turizmus következtében az árakat is, ami az ott lakókat negatívan érintette. A mindennapi megélhetésre így ők sokkal többet költöttek. Különböző közüzemi tartozása a városban 200, míg OTP tartozása 23 családnak volt. Különösen hátrányos helyzetbe kerültek a többgyermekes/gyermekes és általában munkanélküli családok. 1995 és 1998 között a rendszeres nevelési segélyt kapó családok száma 28%-kal, 194-ről 248-ra emelkedett, az ellátott gyermekek száma pedig 299-ről 682-re, több mint kétszeresére nőtt. Ezen családok 70%-ában volt munkanélküli. Az átmeneti, illetve rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban részesülő családok száma ugyanakkor 1994 és 1998 közt 2561-ről 1047-re, több mint a felére esett vissza, ami azt jelzi, hogy a hát-

¹⁶ Némethné Cseh Margit (1999), A munkanélküliség alakulása Sárváron és hatása a helyi szociálpolitikára, Szakdolgozat, Kézirat, Sárvár. A városra vonatkozó statisztikai adatok ugyancsak a szakdolgozat felhasználásával készültek.

rányos helyzetű családok egy jelentős része *megmenekült* a további marginalizálódástól. Ebben – az új munkahelyek kialakításán túl szerepük volt a civil kezdeményezéseknek.

A városban új gondként jelent meg, hogy egyre több *fiatalkorú* használt *drogot* vagy érdeklődött a drog iránt. Mind az önkormányzati intézmények, mind a rendőrség igazából tehetetlen a problémával szemben.

Sárvárra jellemző volt, hogy a gazdasági szféra fellendülése mellett nem lanyhult a *civil szféra tevékenysége* sem, nemcsak a civil szféra gyökerei, a különböző típusú, a város múltjában szerepet játszó egyesületek éledtek újjá.

SÁTORALJAÚJHELY

A település története

Sátoraljaújhely igen jelenős történelmi múlttal rendelkezik. Az Északkelet Magyarországon fekvő település már *1261-ben városi rangot*, s ezzel járó kiváltságokat nyert. Fejlődését elősegítette fekvése, a kereskedelmi utak Oroszország és Lengyelország felé valamint Erdély irányában a városon keresztül vezettek. Újhely pezsgő kereskedelmi élete vonzotta a nemzetiségeket, a középkorban lengyelországi, kárpátaljai, galíciai zsidók telepedtek le a városban, akik 1944-es deportálásukig teljesen beilleszkedtek a helyi közösségbe. A 18. század végén Újhely már polgárosult település, regionális központ, jelentős iparos és kereskedő réteggel és híres borászatból élő lakosairól is. 1756 után Zemplén megye székhelyévé vált, s ezzel nemcsak *kereskedelmi és ipari, borászati, de kulturális központtá* is vált. E szépen ívelő fejlődésben a nagy törést az I. világháború hozta, amikor a város – a határok módosításával – hirtelen periférikus helyzetbe került.

Sátoraljaújhely ma

Ma Sátoraljaújhely Magyarország legészakibb települése, határátkelőhely Szlovákia felé, de a szocializmus évtizedei alatt a sajátos politikai felfogás következtében a települést más városokhoz képest hosszú időn keresztül kevésbé fejlesztették. Bár vonatközlekedése jó, a fővárost Intercityvel 3 óra alatt el lehet érni, az 1990-es rendszerváltás utáni gazdasági helyzetét erősen befolyásolta, hogy a nyugati határhoz képest további 600 km-t kellett megtenni Sátoraljaújhely eléréséhez. A nyugati tőke számára tehát nem volt olyan vonzó Magyarország e távolabbi vidéke, mint a könnyen elérhető nyugati térség (pl. Sárvár), a főváros vagy annak vonzáskörzete. A nyugatinál sokkal gyengébb kelet-európai tőkére pedig a város igazából nem számíthatott.

A II. világháború utáni előnytelen helyzet leküzdésében fontos volt, hogy Sátoraljaújhely támaszkodott kulturális örökségére, képes volt megőrizni hagyományait, iskolaváros jellegét. Ezzel nemcsak a város szellemi elitjét, a kreativitásra képes embereket tartotta meg, „termelte újjá”. Az iskolavárosok mindig sokat tettek az információáramlásért, ápolták az informális kapcsolatokat, amelyek mindenkor segítették a helyi közösség virágzását, talpon maradását. A városnak testvérvárosi kapcsolatai vannak, s ez különösen előnyös a fiataloknak. Mind az általános mind a középiskolai tanulóknak rendszeresen lehetőségük nyílik külföldi nyaralásokra, tanulmányutakra, részben a testvérvárosok, részben a civil szervezetek segítségével. Iskoláinak jó kapcsolata van külföldi iskolákkal. Pl. Sátoraljaújhely hollan-

diái testvérvárosában, Franekerben a közelmúltban 36 újhelyi általános és középiskolai diákot láttak vendégül.

Demográfiai jellemzők

A város lakossága ma 20 000 főt számlál. Nemzetiségi összetételében igen erős a *roma kisebbség jelenléte*, becslések szerint mintegy 12%. Ez a városban komoly gondot okoz. A Magyar Helsinki Bizottság és a Roma Sajtóközpont 1997-ben közösen megjelentetett Köznapi események krónikájában (1997)¹⁷ Sátoraljaújhely igen sokszor szerepelt. Az alapvető gondot a Bodrogeközből betelepült romák beilleszkedési problémái jelentették, amelynek következtében a város lakóinak egy része úgy érezte, hogy a város közbiztonsága megromlott. A kérdéssel a helyi önkormányzat, az országos és helyi sajtó és a rendőrség, a Magyar Televízió, majd 1997 augusztusában a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, Borsod-Abaúj-Zemplén megye főügyésze, a Sátoraljaújhelyi Roma Kisebbségi Önkormányzat, illetve a Parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának Cigányügyi Albizottsága, Kuncze Gábor, akkori belügyminiszter, az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat, Gönczöl Katalin ombudsman is foglalkozott. A pro és kontra érvek felsorolása nélkül ezzel csak jelezni szeretnénk, hogy a mobilitás, a lakossági el-és bevándorlás és az ehhez kapcsolódó szociális feszültségek nem csupán helyi társadalmi, de országos problémát is jelentenek.

Gazdasági jellemzők

A térség gazdasági-társadalmi életében a 80-as évek végétől ismét jelentős változások mentek végbe, melynek eredményeként a nagy múltú dohánygyárát is privatizálták (ma a Reynolds Tobacco tulajdona) s a gyár létszámleépítést hajtott végre. A privatizációra jellemző volt, hogy bár a nyugati tőke itt is megjelent és a dohánygyártáson kívül, pl. a gépipari termelésben új munkahelyeket teremtett (PREC Cast Öntödei Kft., Rota Elzett Certa Kft.), ez sokkal kisebb mértékű volt, mint a nyugati határhoz közeli Sárváron. Az Elzett dobozgyári csarnoka iránt érdeklődött egy multinacionális befektető, de ezzel egyidejűleg Lengyelországban is tárgyalásokat folytatott. Ugyanakkor a multinacionális cégek számára csábítóbbá válhat Sátoraljaújhely és térsége a vasúti fuvarozás fejlesztésével. Ezzel a kérdéssel foglalkoznak a városban.

Az utóbbi időben Sátoraljaújhelyen mégis elsősorban a kevés tőkével rendelkező, *20 főnél kevesebb* embert foglalkoztató kis-és középvállalkozások száma nőtt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kis-és középvállalkozók a

¹⁷ Bernáth, G. és társai (2000), Köznapi események krónikája –1997, Internet, 1–44. o.

gazdaság pillanatnyi negatív változásaira (pl. benzin árak emelése) sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben képesek reagálni, mint a tőkeerős nagyobb cégek.

A térség mezőgazdasági kultúrája évszázadokon át erős volt. Ez a tényező csillapíthatná az ipari szektor privatizációjából adódó veszteséget. Ám az igen jelentős és híres szőlőkultúra esetében gondot jelent, hogy a borpiacon kemény harcot kell vívni egyrészt más országok borfajtaival, másrészt a sörkultúra általános terjedésével. Jelenleg sem a mezőgazdaság, sem a borkultúra – bár a borvédők szakszervezete különféle tiltásokat kíván bevezetni a hegyaljai tokai borok védelmében – sem a turizmus nem képes a privatizáció során történt létszámleépítést ellensúlyozni. Nem segítik a szőlő és a borkultúra fejlődését az olyan szabályozók sem, amelyek nem igazán a termelésre, hanem az adminisztrációra helyezik a hangsúlyt. Ennek hatása éppen ellenkező célt ér el. A jövedéki törvény értelmében minden magyar szőlősgazdának, aki 1500 négyzetméternél nagyobb területen termel, 2000 június 30-ig regisztráltatnia kellett volna magát. Ugyanez volt a megszabott határidő az évente 1000 liternél több bort előállító termelőknek is, hogy nyilvántartásba vetessék magukat. A szőlő- és bortermelők mintegy egyharmada azonban nem tett eleget ennek a törvényi kötelezettségnek, s így mindössze 50 ezer bortermelő szerepel a Vám és Pénzügyőrség nyilvántartásában, de közülük kb. 20–30 ezer hiányzik. 2000 augusztus elseje után a vámőrség nagyszabású ellenőrzési akcióba kezd. Minden borkiméréssel foglalkozó vendéglátóegységet felkeresnek, s annak néznek utána, hogy az ezeken a helyeken értékesített bor honnan származik. Az országos „rejtőzködés” minden bizonnyal a híres magyar borvidékek legtöbbször is jelen van, így feltételezésünk szerint Sátoraljaújhelyen is, gyengítve ezzel a térség többablábú gazdasági struktúrájának megerősödését.

A táj természeti adottsága, vadállománya ellensúlyozhatná a privatizációs folyamatból adódó veszteségeket, amennyiben sikerül, a város kulturális örökségeire és a környezet természeti szépségeire építve, a turizmust továbbfejleszteni.

Éppen ezért a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány nagy figyelmet fordít arra, hogy a térség kis-és középvállalkozóit, önkormányzatait és civil szervezeteit az *uniós csatlakozást* megelőző elvárásokra felkészítse.

Rendkívüli helyzetek kontra fejlődés

A Megyei Területfejlesztési Tanács 1999 végi döntése értelmében több mint 52 millió forintot nyert Sátoraljaújhely önkormányzata egy libegő megépítéséhez. Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon igen sok kulturális eseményt rendeznek. A 2000 áprilisában átadott új számítógépes adatfeldolgozó

rendszerrel könnyebbé vált a sátoraljaújhelyi határátkelő helyen történő átkelés. A zempléni régió szerepelt a térségi idegenfejlesztések PHARE II. programjában is. Ezek a programok, lépések segítették a turizmus erősödését. Ugyanakkor a térséget olyan természeti katasztrófák is érintették, amelyek e folyamat ellen hatottak. Így az 1999-es és 2000-es árvíz során számos Bodrog parti falu közvetlen veszélybe került, házak váltak lakhatatlanná, a Romániából érkező, a halállományt kipusztító ciánszennyezés úgyszintén környezeti katasztrófát okozott. Bár Sátoraljaújhelyt nem fenyegette az árvíz során közvetlen veszélye, a turistákat elriasztotta, hogy a várost és a térséget felkeressék.

Szociális problémák

Újhelynek tehát továbbra is az egyik legfontosabb problémája maradt a *munkanélküliség*. A regisztrált munkanélküliek aránya az 1990-es évek végén 12-14% körül mozgott. A nem regisztráltak ennél az aránynál jóval többen voltak. A problémát fokozta, hogy a zempléni térségben további munkahelyek szűntek meg. Bezárt pl. a német érdekeltségű Hutschenreuther Hungária Porcelángyár Kft., s ezzel 210 hollóházi és hegyközi ember került az utcára. Így annak ellenére, hogy a város igen színvonalas iskolarendszerrel rendelkezik, nagyarányú a fiatalok elvándorlása. A jól képzett fiatalok közül a városban és a térségben csak kevesen találnak munkát. A fiatalok hosszabb idejű városban tartására és a magasabb szakképzettség céljából, valamint ezzel új munkahelyek megteremtésére törekedve a Miskolci Egyetem rektora és Sátoraljaújhely polgármestere szándéknyilatkozat aláírásával erősítették meg, hogy az egyetem rövid időn belül főiskolai képzést kezd a városban.

A *roma kérdés* a négy település közül Sátoraljaújhelyen jelentkezett a legmarkánsabban, ezen a településen a cigány etnikum aránya a már említett 12% körül mozog, ami háromszor-négyszer több mint Sárváron és Komlón és másfélszer több a Békésen található mutatóknál. Nemcsak a városban már letelepedett, hanem a megélhetési gondok miatt a városba újonnan betelepült roma kisebbség is az egyik legnagyobb problémaforrás. A cigány lakosság életkörülményei – többségük munkanélküli, alacsonyabb az iskolai végzettségük, rosszabbak a lakáskörülményeik, egészségi állapotuk – negatívan befolyásolja adaptációs lehetőségeiket, eleve marginalizált helyzetbe taszítja őket. Eltérő kulturális szokásaik – amelyek közé tartozik a nagyobb gyermekszám vállalása is – pedig eleve negatív előítéletet idéz elő a lakosságban.

A két előbbi problémával szorosan összefügg a harmadik, a *szegénység*. A munkanélküliek nagy része lesüllyedőben van, a tartós munkanélküliek pedig gyakorlatilag felélték családi tartalékaikat és szegényekké váltak. A roma családok esetében – kulturális hagyományok miatt- az egykeresős csa-

ládmodell volt jellemző, a férfi keresőképtelensége miatt így a családok különösen veszélyeztetetté válnak. Annak ellenére, hogy a családok megkapják a nekik hivatalosan járó juttatásokat (gyes, családi pótlék, rendszeres nevelési támogatás, stb.), többek között a gyermekek rosszabb iskoláztatási lehetőségei, a kisebb vagy nem lévő családi tartalékok miatt a szegénység körükben újratermelődik.

A fenti gazdasági és szociális struktúra mellett a roma családokon, a munkanélkülieken kívül újabb, eddig a szegénységi küszöb fölött lévő emberek kerülhetnek a szegények köré vagy kell nadrágszíjukat újból meghúzni. A helyzetet tovább rontja számos díjemelést, pl. a 8%-os vízdíjemelést. A kéményseprői díjak emelésének jóváhagyását kérte a sárospataki és a sátoraljaújhelyi önkormányzattól a feladatot ellátó BABA-91 Bt. 2000 januárjától. A műsorbővítés mellett díjemelést is kért előfizetőitől a Sárospatak és Sátoraljaújhely városaiban a kábel tv-t üzemeltető PR-Trió Kft. A helyi közösség életével intenzíven foglalkozó, a filmeknél kívül számos hasznos helyi, regionális információt továbbító kábel tv a díjemelést követő tekintetben így nem mindenki számára lesz hozzáférhető.

Mindezek a problémák súlyosan nehezedenek az önkormányzatra, amely (Sárospatakhoz hasonlóan) komoly forráshiánnyal küszködik. Az önkormányzat költségvetésében a legtöbb pénzt a saját intézmények működtetése és fenntartása viszi el. Sok pénzt emészt fel a pinceveszély elhárítása is. Beruházásokra, fejlesztésekre így a kívántnál lényegesen kevesebb jut. Ennek ellenére az önkormányzatnak – már a bemutatott nehézségeken túl – sok jó kezdeményezése van, pl. a testvérvárosi kapcsolat révén pályázatot hirdet nyári munkavállalásra. Különböző rendezvények és városszépítési programok keretében igyekeznek a kulturális életet felpezsdíteni, és a turizmust fellendíteni. A korábbinál jobb közbiztonság érdekében igyekeznek jó kapcsolatot kiépíteni a rendőrséggel, illetve a modern bűnüldözéssel.

BÉKÉS

A település története

Békés szintén régi történelmi múlttal rendelkezik. Békés vára egészen Szent Istvánig (XI. sz.) nyúlik vissza és Békés megye is innen kapta nevét. Először királyi vár volt (idővel a gyulai vár – a vármegyei gyűléseket itt tartották – fontosabbá vált), majd a XV. században Békés mezővárossá vált. A XVI században a reformáció ideje alatt már gimnáziuma is volt. 1566-ban Békés török kézre került, ami megállította fejlődését. A törökök csak 1715-ben hagyták el a települést. A települést sok sorscsapás érte, a XVIII. század harmincas éveiben a pestis, 1831-ben pedig a kolera pusztított. 1910-ben nagyközséggé tartották nyilván.

Már a századfordulón polgárosodott településnek lehetett tekinteni, református gimnáziummal, polgári leányiskolával, alsó fokú ipari iskolával, állami kosárfonó iskolával rendelkezett, volt járásbírósága telekkönyvi hatósága, közjegyzősége, népbankja, 2 hitelszövetkezete, posta, távíró és telefonállomása, csendőrőrs, pénzügyőri szakasza, vasútállomása.¹⁸ Mára a helyzet mégis jelentősen megváltozott, ami a demográfiai adatokkal is mérhető.

Békés ma

Demográfiai jellemzők

1910-ben Békés jelentős lélekszámot, 26 826 főt mondhatott magáénak. Noha Békés ma 21 641 fős lakosságával Békés megye negyedik legnagyobb városa, ez a lakossági szám jelentős fogyás az 1910-es adatokhoz képest. Az 1000 lakosra jutó élveszületés megyei viszonylatban is alacsony (8,9), a halálozási mutatók átlagosnak tekinthetők (14,1). A 60 éven felüli népesség aránya 20,4%.

A város etnikai összetétele a századfordulóhoz képest változott. 1900-ban a lakosság kevesebb, mint egy százaléka volt német és közel két százaléka szlovák anyanyelvű. Felekezeti összetétel szempontjából kiugróan magas volt a reformátusok aránya, 78%, a római katolikusoké 10,5%, míg a fennmaradó arány az izraeliták, az evangélikusok és a görög katolikusok között osztott meg. Ma jelentős – mintegy 8%-os – roma kisebbség is él a városban.

A város kistérségi központja Békéscsaba, egyben megyeszékhely is. A környékén található kiterjedt tanyarendszer és a fejletlen rurális vonzáskörzet miatt maga a megyeszékhely sem tartozik a dinamikusan fejlődő térségek

¹⁸ Révai Nagy Lexikona (1911), III. kötet, 11. o., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.

közé.¹⁹ Ennek következtében Békés az egyetlen olyan magyarországi megye, ahol a lakosság száma *1960 óta folyamatosan csökkent*. 1960 és 1998 között a megyeszékhely lakosságával megegyező népesség, közel hetvenezer ember hagyta el a megyét.²⁰ Ez a legnagyobb mértékű lakosságvesztés a magyar megyék között. A megyeszékhelyen és az egész megyében megnövekedett a száz gyermekre jutó öregkorúak száma, későbbre tolódott a gyermekvállalás és ezzel együtt folyamatosan csökkent a gyermekek száma.

A térségben található negatív demográfiai trendek igen erősen összefüggnek a régió, s így Békés városának gazdasági lehetőségeivel.

Gazdasági jellemzők

Békés gazdasága korábban egyértelműen a mezőgazdaságra – földművelés, állattenyésztés, bortermelés – épült. Bár nehéziparral Békés nem rendelkezett, jelentős volt a mezőgazdasághoz kapcsolódó feldolgozó ipara (pl. tejtermelés, gőzmalom). A település a XX. század elején intézményi struktúráját és gazdaságát tekintve is virágkorát érte. Számos egyesülete és intézménye, ipartestülete volt.

Ez a helyzet jelentősen megváltozott a nehézipar fokozott előretörésével. A hagyományos mezőgazdasági szerkezettel rendelkező, a mezőgazdasági struktúrára támaszkodó települések idővel egyre inkább háttérbe kerültek a dinamikusan fejlődő ipari településekkel szemben, s ezzel a régió az ország egyik legszegényebb területévé vált. Tovább rontott a helyzeten, amikor a második világháború után, a szocializmus időszaka alatt a politika erőltette a nehézipar fejlesztését. Jóllehet a feldolgozóipar fejlesztésére sor került, az 1990-es években lezajlott privatizáció során újabb munkahelyek szűntek meg nemcsak Békésen, de a térség egészében, Békéscsabán és Gyulán is, ami az ott korábban munkát találó békési lakosokat is negatívan érintette. Munkalehetőségek híján az emberek egy része így elvándorolt. Az egyik legnagyobb gondná vált a munkanélküliség és az ennek következtében fellépő egyéb gondok, köztük a szegénység, a hajléktalanság az alkoholizmus.

A 90-es évek közepére a megye, a régió egésze az ország igen sok súlyos problémával küzdő övezetévé vált. 1995-ben *újra támadt a TBC*. Egy év alatt 242 új tüdőgümőkóros megbetegedés történt. Az ANTSZ Békés megyei vezetője kiterjesztett, kötelező szűrést rendelt el minden településen, mert a friss tébécés megbetegedések száma egy év alatt jelentősen megnőtt. A statisztikák szerint az ún. Viharsarokban mindig is sokan betegedtek meg.²¹ A Viharsarokban ezért 1995-ben minden 30 évesnél idősebb

¹⁹ dr. Csatári Bálint: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége, in.: <http://www.rkk.hu/regional/tan/beavatk.html>

²⁰ Városunk Békéscsaba, www.bekescsaba.hu.nepesseg.html 2000.05.18.

²¹ Arányosan számolva csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és Budapesten volt eddig több beteg. Előbbi régióban igen nagymértékű a munkanélküliség, a fővárosban

ember kötelező szűrésén kívül a leginkább fertőzött területeken, Békéscsábán, Gyulán, Szarvason és Orosházán a 18 évesnél idősebb populáció körében is kötelezően szűrtek.

Szociális problémák

A fenti probléma átvezet a szociális problémák körébe. Az Országos Korányi TBC és Pulmanológiai Intézet főigazgatójának statisztikái szerint 1995-ben 1000-rel több új TBC-s beteget szűrtek ki a kötelező vizsgálatokon, mint egy évvel korábban. A betegek száma azokban a megyékben növekedett, így Békés megyében is, ahol a lakosság életszínvonala csökkent, az emberek elszegényedtek. Feltételezhető, hogy a fertőzöttek aránya még magasabb lenne, ha a kötelező szűrést mindenki igénybe venné. A lakosság fele azonban nem jelent meg a szűrésen, ami azért veszélyes, mert egyre több a fertőző, ám tünetmentes beteg.²² Sok a hajléktalan és a tartós munkanélküli, akik körében a fertőzésveszély rizikója magasabb.

Békésen a regisztrált munkanélküliek aránya évszaktól függően 12–14%. Ez a kistérségi viszonylatban ugyan átlagosnak tekinthető, de a külterületek aktivitási mutatói alacsonyak, így a társadalmi feszültségek egyre nőnek.

A be nem jelentett munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélkülieknél sokkal magasabb. A munkanélküliek közt magas a tartósan munka nélkül lévők aránya. Ez az a réteg, amelynek az elszegényedéssel és egyéb problémával is szembe kell néznie. A helyzetet súlyosbítja, hogy a térségben igen alacsony a bérek színvonala, ami negatívan befolyásolja a munkanélküli járadék színvonalát²³, s a kilátástalanság miatt sok ember az alkoholba menekül és megnő a családok felbomlásának aránya is. Ez a trend szorosan összefügg a szegénységgel, illetve a lakosok jövedelmi helyzetével.

2000. április 27-e és május 14-e között reprezentatív kérdőíves adatfelvétel zajlott le a város felnőtt lakossága körében, véletlen mintavétellel. Az elemzés során 400 főt kérdeztünk meg.²⁴ A kérdezettek 47%-át férfi, 53%-át nő alkotta. Korcsoportos bontásban 24,3%-uk 60 éven felüli, 36,5%-uk 40–59 éves, 15,8%-uk 30–39 éves

pedig a hajléktalanok száma rendkívül magas, akik körében hatszor gyakoribb a TBC-s megbetegedések száma, mint a normál populációban.

²² Pro Patiente 1995, Népszabadság, Home Sajtószemle, Archívum, Délkeleten támad a tüdőbaj, Szakértői brigád indul Békés megyébe a fertőzés okainak kiderítésére. Internet.

²³ Munkanélküli járadékra jogosult az a munkanélküli, aki a) a munkanélkülivé válását megelőző 4 éven belül legalább 360 nap munkavisztonnyal rendelkezik, b) más ellátási formára nem jogosult (öregségi nyugdíj, baleseti-rokkantsági nyugdíj, táppénz), c) munkát akar vállalni, de számára az illetékes munkaügyi központ nem tud megfelelő helyet biztosítani, d) munkaerő-piaci szervezettel regisztráltatja magát és együttműködik.

²⁴ A felmérést a Családügyi és Szociális Minisztérium is támogatta.

A kérdezett családjának nettó jövedelme

N=354	Esetszám	Százalék
25e forint alatt	20	5,0
25 001–50 000 forint	117	29,3
50 001–100 000 forint	162	40,5
100 001–350 000 forint	23	5,8
nincs jövedelme	32	8,0
Összesen	354	88,5
Nincs válasz	46	11,5

és 23,5%-uk 18–29 éves volt. Gazdasági aktivitásukat tekintve a kérdezettek 56%-a *nem dolgozott*. Az inaktívak között a nyugdíjasok 35%-ot képviseltek, a munkanélküliek aránya 7,3%, a háztartásbelieké 1,3%, a tanulóké 5,5% a GYES-en, GYED-en lévők aránya pedig 4,8% volt.

A jövedelmi tényezőket vizsgálva kiderült, hogy a kérdezettek 8%-a semmilyen jövedelemmel nem rendelkezett, 5%-uk jövedelme pedig 25 ezer forint alatti volt. A minta 13%-a tehát olyan réteget alkotott, akik megélhetése a létminimum alatt állt. További 29%-uk jövedelmi szintje 26 és 50 ezer forint közé esik. A minta 42%-ának, főleg az idősek, a munkanélkülieknek, de ide sorolhatók a nagycsaláddal rendelkezők (roma lakosok) minden esélye megvan a kiszorulásra, a halmozottan hátrányos helyzet továbbörökítésére.

A munkanélküliség különösen két réteget sújtott. A fiatalokat, akiknek rendkívül rosszak az elhelyezkedési lehetőségei és a roma etnikumot, akik körében gyakran halmozottan jelentkeznek a problémák.

A roma kérdés

A roma helyzet érdekesen alakult Békésen. A rendszerváltásig úgy tűnt, sikerült a roma lakosságot integrálni, lakást és munkást kaptak. A rendszerváltás után ez a helyzet alapvetően megváltozott. Azok, akik tartósan elvesztették munkájukat, a marginalizálódás útjára léptek. Életmódjukban nem tudták tartani a már magukévá tett elemeket (pl. tisztálkodásra sok pénzt költeni). A marginalizálódást gyorsította a magyar lakosság körében a romákkal szemben kialakult előítélet – pl. a sok gyermek miatt. A roma etnikumon belül rétegződés indult el. Annak ellenére, hogy a roma lakta városrész szép létesítményekkel rendelkezik (pl. iskola), nemcsak a magyarok, de a munkával rendelkező roma lakosok sem ebbe az iskolába, hanem „a városi jó” iskolába íratják gyermekeiket, hogy taníttatásuk révén jobb jövőt biztosítsanak számukra.

Nem véletlen, hogy a PHARE az 1990-es évek közepétől kialakított 10 regionális központjainak egyike éppen e régióban működött. A központ munkája jelentősen hozzájárult a város szociális feszültségeinek kezeléséhez, számos innovatív kezdeményezést indított el és javította a civil szféra és az önkormányzatok közötti kapcsolatot is.

Rendkívüli helyzetek, kontra fejlődés

A térséget a fentiekén túl az utóbbi években folyamatosan árvíz és belvíz is sújtotta, amivel sem a lakosok, sem az önkormányzatok nem voltak képesek megbirkózni. A csapadékosabb telek kialakulásával a Kárpát medence vízgyűjtő szerepe egyre jobban előtérbe került, s a Tisza és mellékfolyói egyre nagyobb áradásokat okoztak. Bár a kormány és mezőgazdaságban érdekelt képviselőcsoportok foglalkoztak a térséggel, a makroszintű segítség nem oldotta meg az alapvető problémát.²⁵

A térség gazdasági gondjain kíván segíteni az a program, ami a magyar gazdaság versenyképességének javulását és az EU-hoz való csatlakozás szempontjából fontos kis- és középvállalatok megerősítését tűzte ki célul. Az ennek keretében kialakított ún. Forrástérkép 2000 május és augusztus 31 között mindazokat a kedvezményes programokat és hitelkonstrukciókat összefoglalta, amellyel a régióban élő vállalkozókat támogatni akarták.²⁶

Az önkormányzat turizmus fejlesztésére irányuló törekvése ellen hatott így a több egymást követő természeti katasztrófa után kialakult krízis helyzet, amely negatív propagandája következtében még a ténylegesnél is többet ártott a környéknek és mind az esetleges befektetőket, mind a potenciális turistákat elriasztotta. Ez mindenképpen gátolta a kis és középvállalkozók számára oly kedvező szolgáltatóipar kialakulását. Ugyanakkor elindíthat egy tanulási folyamatot, amelynek az eleje rögzös, de amely pár éven belül – csökkentheti az említett problémákat.

A négy város helyzetét összehasonlítva a legjobb mutatókat Sárvár mondhatta magáénak, míg Békés és Sátoraljaújhely fejlődését a komoly szociális feszültségek mellett közvetetten befolyásolta a térségben lezajló természeti katasztrófa, a Tisza ciánszennyezése, illetve a 2000. év minden korábbinál súlyosabb árvíz-katasztrófája.

A következő táblázat összefoglalja, összehasonlítja a négy város gazdasági, szociális jellemzőit.

²⁵ 1999, március 19, péntek, Kisgazda gyorssegély Békésnek, internet.

²⁶ <http://www.bmva.hu/2000>

	Sátorajújhely	Békés	Sárvár	Komló
Elhelyezkedés	Északkelet Magyarország	Délkelet Magyarország	Nyugat Magyarország	Délnyugat Magyarország
A város elérhetősége	☐ Budapestről IC vonati; Miskolcig autópálya, - ☐ de a nyugati határhoz képest 600 km-re van.	☐ Budapestről viszonylag jó, ☐ szárnvonal vonat megszüntetése napirenden.	☐ Mind Budapestről mind Nyugat-Európából jó (autópálya, közelben, IC vonatok).	☐ Budapestről Pécsig IC; gyakori busz,
A város általános gazdasági helyzete	☐ Az I világháború utáni új területi határok a három labon álló gazdasági struktúrárt megváltoztatták, a városban mezőgazdaság, borászata híres, ipari termelés is folyik, de a gazdasági struktúra-váltás létszámleépítéssel járt, ☐ lehetséges gazdasági fejlődés a turizmus, ☐ ennek gátat szabnak az időnkénti természeti katasztrófák okozta krízishelyzetek.	☐ A mezőgazdaságra épült gazdaság kevés munkalehetőséget ad a lakosoknak, a városban és a környező nagyobb városokban hanyatlók a feldolgozóipar, a munkahelyek folyamatosan megszűnnek. ☐ Lehetséges gazdasági fejlődés a turizmus, ☐ ennek gátat szabnak az időnkénti természeti katasztrófák okozta krízishelyzetek.	☐ A város gazdasága erős, a nyugati tőke folyamatosan áramlik, a városi nyugati határhoz való közelsége kedvez a nyugati befektetőknek. ☐ A városnak ipari parkja van.	☐ Az ipar hanyatlók; nincs ipari struktúra-váltás; lassú a befektetés.
A város általános szociális problémái	☐ 12-14 %-os munkanélküliség, ☐ alacsony bérek, ☐ a fiatalok rossz elhelyezkedési lehetőségei miatt nagyfokú elvándorlás, ☐ roma probléma, a roma lakosság aránya kb. 12%	☐ munkanélküli 12-14% ☐ alacsony bérek ☐ fiatalok rossz elhelyezkedési lehetősége, ☐ roma probléma a roma lakosság aránya kb. 8%	☐ gyermekek, ☐ nagycsaládok, ☐ roma (bár a lakosságban arányuk csak 3-4%, ☐ a munkanélküliség csak 4-5%-os, bizonyos területeken munkaerőhiány.	☐ munkanélküliség (a bezáró bányák miatt), ☐ alacsony képzettség.
A városban működő civil szervezetek száma	77	77	73	Nincs adat
Ebből szociális területen működik	24	25	16	18

A CIVIL SZERVEZETEK CÉLCSOPORTJAI

Eltérő arányokkal ugyan, de mindegyik településen a legtöbb civil szervezet a *gyermeket, fiatalokat segítette*. Sárváron a civil szervezetek 75%-a, Békésen és Sátoraljaújhelyen az alapítványok, egyesületek, karitatív szervezetek, egyházak *több mint 60%-a, Komlón 44%-uk* támogatta őket. Mivel a városok gazdasági helyzete alapvetően különbözött, a nagyfokú támogatottság eltérő okokra vezethető vissza.

Békésen és Sátoraljaújhelyen a gyermekek, fiatalok segítése összefüggött a legnagyobb gonddal, a munkanélküliséggel, amelynek több, fiatalokra is kiható vonzata volt:

- a) hogyan lehet a fiataloknak munkát adni,
- b) miként lehet a fiatalok elvándorlását megakadályozni,
- c) hogyan sikerül a munkanélküli, leszakadó, számos szociális feszültséggel küzdő családokban a hátrányos helyzet újratermelődését megakadályozni,
- d) ezzel együtt milyen módon lehet a fiatalok számára az esélyegyenlőséget megteremteni,
- e) miként lehet, a már gyermekek körében is jelentkező, új szociális problémákat (pl. a drog) kezelni?

Sárvárra a munkanélküliség elleni küzdelem a többi három városhoz viszonyítva nem volt annyira jellemző, a fiatalok könnyebben találtak a városban és a régióban munkát, hiszen egyes területeken munkaerő túlkínálat jelentkezett. Néhány multinacionális cég pl. bérelt buszokon, ingyen, 50 km-ről „hordta be az embereket”.

Az önkormányzat és a családgondozási központ két munkatársa szerint a településen „*Nincs igazi munkanélküliség, aki akar, az talál is munkát*” (kivéve azokat, akik valamilyen okból erre nem képesek). A drog a fiatalok körében egyre nyomasztóbb jelenséggé válhat, ha nem sikerül kellő intézkedéseket hozni. A fiatal szenvedélybetegeknek különösen rossz kilátásai lesznek a közeljövő munkaerőpiacán.

A sárvári civil szervezetek nagyfokú gyermek- fiatal centrikussága két dologgal mindenképp összefügg.

- a) Az egyik, – s ez bármilyen civil szerveződésről beszélünk igen fontos tényező, de különösen az egy kis város esetében – a probléma iránt érdeklődő *személyiség szerepe*, aki egy intézményt (alapítványt) hoz létre, s ezen keresztül a helyi közösséget, sőt a közösség *vonzáskörzetét* is képes *mobilizálni*. Ez azért érdemel nagy figyelmet, mert ezzel a szervezet *rugalmasabbá* válik az önkormányzatnál, amely csak az adott település közigazgatási határain belül intézkedhet.²⁷

- b) A másik fontos elem az erősebb gazdaság és a viszonylag kisebb „szociális feszültség halmaz”, amely miatt a civil szervezetek nem kényyszerültek arra, hogy egyszerre több célcsoportot, pl. időseket, gyerekeket, családokat is támogassanak.

A civil szervezetek egy része más településeken ugyanis egyszerre több hátrányos helyzetű réteget is megcélzott. Pl. Komlón a civil szervezetek „csak” 44%-a foglalkozott *gyermekkel*. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ebben a városban a civil szervezetek kevésbé lettek volna tevékenyek, csupán azt, hogy Komlón Sárvárhoz képest egyszerre sokkal több szociális feszültség volt jelen, amelyre a civil szervezeteknek reagálni kellett, s támogatási lehetőségük ezért megoszlott a leginkább veszélyeztetett csoportok között.

A már említett gyermekek mellett a komlói szervezetek több mint 33%-a *családokat; időseket* és közel 30%-uk *rászorultakat*, tehát *szegényeket* támogatott.

Ez a négy célcsoport – *a gyermekek, fiatalok; nagycsaládok; idősek; rászorultak, szegények* – volt egyébként az, amelyet változó sorrenddel ugyan, de *mind a négy városban a legtöbb civil szervezet segített*.

Három városban, Békésen, Sátorajújhelyen és Komlón (44%, 44%, 39%) a gyermekek és fiatalok után *második helyen az idősek* következtek. Sárváron ehhez képest a civil szervezetek mindössze 31%-a segítette az időseket, és ez összefügg az itt élő idősek viszonylagosan jobb helyzetével. Az 51 éven felüliek aránya e városban a regisztrált munkanélküliek között mindössze 15%, aminek a következő okai vannak:

- a) az idősebbek az alacsony munkanélküliség és az egyes gazdasági területeken kialakult munkaerő-kereslet miatt tovább maradhatnak a munkaerőpiacon;
- b) nyugdíjazásuk (korai nyugdíjazásuk) esetén nagyobb az esélyük egyéni vállalkozóként, vagy családtagként a munkaerőpiaci visszatlakozásra;
- c) a viszonylag alacsony mértékű munkanélküliség miatt az idősebbeknek nem kell a fiatalabb korosztályokat anyagilag támogatni, mint pl. Békésen vagy Sátorajújhelyen;

²⁷ Ezzel a megállapítással teljesen egyetértettek az önkormányzatok is. A 2000 június 29-én rendezett Magyar Polgármesterek III. Világtalálkozójának „Humán szolgáltatások a településeken (szociálpolitika, foglalkoztatottság, oktatás-kultúra) c. szekcióban mintegy 100 polgármester előtt ismertetésre kerültek a fenti kutatási eredmények főbb megállapításai. A résztvevők kiemelkedően fontosnak tartották a civil szervezetek „települések határain túlmutató szerepét”. Annál is inkább, mert a polgármesterek kb. egyharmadát a határon túli magyar települések polgármesterei alkották, akik fontos szerepet játszhatnak a régiókon túli információáramoltatásban, új ötletek adaptálásában, a jó szomszédi kapcsolatok megszilárdításában.

- d) a hasznos elfoglaltság miatt a biológiai öregedés, a szubjektív egészségügyi problémák később kezdődnek;
- e) A város virágzó formális és informális kapcsolatai miatt az idősek jelentős pénzbeli támogatást kaptak külföldi (nyugati) civil, önkormányzati vagy piaci szereplőktől.

Pl. az 1992-ben alakult Sárvári Nyugdíjas Egyesület önfenntartónak vallja magát, s nem sokkal később létrehozták a Nyugdíjasokért Alapítványt is. Bár az önkormányzat összejöveleik számára az egyesületnek egy nagyobb helységet nyújtott, amelyet ingyen használhatnak, a természetbeni támogatáson kívül pénzt csak 1997-ben (70 ezer forintot) és 1999-ben (100 ezer forint) adott a nekik. Szervezetük jelenlegi anyagi önállóságát korábbi külföldi kapcsolataik biztosítják. Sárvár testvérvárosa a Stuttgart közeli Stendheim an der Mur. Az ottani polgármester szeretne volna a civil szektort Sárváron erősíteni. Ezért nyugdíjazása előtt 10 ezer DM-mel járult hozzá az egyesület megalakításához. Az egyesület azóta a tőkéhez nem nyúlt hozzá. Fenntartásukat, kulturális és egyéb programjaikat a tőke hozamaiból és az igen alacsony (10 Ft) tagdíjból, valamint az esetenkénti önkormányzati támogatásból nyerik. Az alapítványt 1993-ban szintén egy német állampolgár, egy amatőr régész alapította, akinek a fia sárvári lányt vett el. Sokat jár Sárvárra, előadásokat tart a nyugdíjasoknak. Ő kb. 3000 DM-et biztosított az alapítvány számára. A nagyobb aktivitást az egyesület fejt ki. (Az egyesület legtöbb tagja mintegy 220 fő volt.)²⁸

Ismét három városban a „támogatottsági lista” harmadik helyezettei a nehézséggel küzdő családok, nagycsaládok, csonkacsaládok lettek. Sátorajáújhelyen és Komlón a civil szervezetek kb. egyharmada (35%, 33%), Sárváron egynegyede nyújtott valamilyen módon segítséget nekik. Békésen meglepően kevesen, mindössze a civil szervezetek 12%-a foglalkozott a hátrányos helyzetű családokkal.

A civil szervezetek közül sokkal kevesebben törődtek a „rászorultakkal” és a szegényekkel. Bár Sátorajáújhelyen és Komlón az alapítványok, egyesületek, egyéb civil szervezetek közel 30%-a támogatta az „általános” szegényeket, az adatokból úgy tűnik, hogy a szervezetek sokkal szívesebben segítették a „felcímkezhető” célcsoportokat.

Annak ellenére, hogy a városnak rendkívül sok szociális feszültséggel kell szembenézni, Békésen, meglepő módon a rászorultakat, szegényeket

²⁸ Ezeket az adatokat a mélyinterjúk elemzéséből nyertük.

a szervezetek csak 16%-a segítette, közülük tartozott a vöröskereszt is. A látszólagos ellentmondás egyik magyarázata lehet, hogy az egyes célcsoportok között *átfedések* vannak. Így a vöröskereszt sem csak a rászorultakat, hanem a gyermekeket, a roma családokat, az időseket is támogatta, jó kapcsolatban állt más civil szervezetekkel és az önkormányzattal is. A másik magyarázat az adott civil szervezet *önsegítő* ereje, amely egy hátrányos helyzetű réteg tagjainál a helyi közösségen belül megakadályozza, hogy a „rászorultak” közé kerüljenek, amennyiben a szervezetnek van egy olyan vezéregyénisége, karizmatikus személyisége, aki megfelelő szervezőkészséggel, tudással, információval és kapcsolati rendszerrel rendelkezik. A békési civil szervezetek magas arányban segítették az *időseket*. Békésen a nyugdíjasok nagy részének ugyanis rendkívül alacsony a nyugdíja. Sok köztük a mezőgazdasági nyugdíjas, s a terület feldolgozó ipara is az országosnál alacsonyabb bérezési struktúrával rendelkezett, így az itt dolgozók nyugdíja is alacsonyabb volt. Békésen tehát sok még az átlagosnál is rosszabb helyzetben lévő ún. kisnyugdíjas. Sok közöttük a kényszerből, a munkaerőpiacról korábban kivonult előnyugdíjas, akiknek a nyugdíja az öregségi nyugdíjnál szintén alacsonyabb szintet ért el. A nyugdíjasok egyszerre több, őket érintő társadalmi problémát is érzékeltek:

- infláció
- privatizáció
- üzemek bezárása
- tsz-ek tönkremenetele
- rohamos munkanélküliség nemcsak Békésen, de a térségben is.

Ezek a gondok halmozottan jelentkeztek a nyugdíjasok hétköznapijában, mivel sokuknak munkanélküli családtagja is volt. Az alapvető kérdés így a következőképpen fogalmazódott meg.

„A nyugdíjam nekem elég, nagyon szerényen, de a fiam, a lányom elvesztette a munkáját. Ők miből éljenek meg? Én adjam oda nekik ezt a kis pénzt?”

Pontosan ezen problémák orvoslására alakult 1993-ban a Békés *Városi Nyugdíjasok Érdekvédelmi Egyesülete*. A felhívásra a vártnál sokkal többen reagáltak. Az egyesület 38 fővel alakult, de már az első összejövetelnél 70-en voltak jelen. Pénze az egyesületnek nem volt, így magát az alapítást is egy önkéntesen munkát vállaló jogász segítségével végezték. Az egyesület öt tagból álló vezetőséget és háromtagú ellenőrző bizottságot választott. Ez az idők folyamán 7 fős vezetéssé és 10 fős ellenőrző bizottsággá bővült. 2000 elején 400 főnél többen tartoztak az egyesülethez. A tagok létszáma

1999-ben, éppen az egyesület sikeres munkája révén, különösen hirtelen emelkedett. A létszámnövekedés ebben az évben 100 fő volt. Havonta egyszer tartanak vezetői megbeszélést és egyszer tagösszejevetelt. A tagösszejevetelnél sokkal fontosabb az az önkéntes munka, ami az egyesület égisze alatt folyik. A város minden körzetére kiterjedő megbízottjaik napi kapcsolatban állnak az ottélőkkel. Nemcsak információt tudnak feljükk közvetíteni, de pontosan ismerik tényleges anyagi helyzetüket (a háztájiból származó jövedelmüket, kiadásaikat, családi helyzetüket, stb.). Az egyesület képzetesebb tagjai tisztában vannak a nyugdíjasokat megillető jogokkal, juttatásokkal. Ezért képesek, pl. méltányossági nyugdíjazási ügyeket is intézni.²⁹ Ugyancsak segítenek az időseknek az önkormányzati rendkívüli segélyezési kérelem benyújtásában. A városnak 10 választó körzete van. Mivel a nyugdíjas egyesület a „körzeti megbízottjain” keresztül gyakorlatilag napra készen ismeri a helyben élők társadalmi és szociális gondjait, így egyfajta informális „szociális térképet” készít és az önkéntesekkel ennek megfelelően képes a gondok orvoslására is, amely érdekében háromféle módon léptek:

- 1) A *társadalombiztosítási* lehetőségeket kihasználva vállalták, hogy
 - a 25 000 Ft alatti nyugdíjknál az idős nevében kérvényt nyújtsanak be a társadalombiztosításhoz;
 - a kérvényező nyugdíjasokról a társadalombiztosítás helyett (mivel erre az intézménynek nincs elegendő embere) elvégezzék a környezettanulmányt.

1999-ben 160 méltányossági kérelmet küldtek el, és kaptak meg.

- 2) Az *önkormányzatnak* is segített az egyesület a segélyek elosztásánál három területen vállalván, hogy az önkormányzat helyett elvégzi a környezettanulmány készítését:
 - a lakásfenntartási támogatásnál,
 - szociális gyorssegélynél,
 - temetkezési segélyeknél.

40 fő részére sikerült így önkormányzati segélyt szerezniük. A társadalombiztosítási és önkormányzati segélyekhez szükséges környezettanulmányok elkészítése kb. 400 munkaórát vett igénybe. Ebben a számadatban nincs benne „körzeti bizalmik” önkéntes tevékenysége.

- 3) A szociális szükségletek felmérése és azok kielégítése önmagában is nagyon fontos tevékenység, de az egyesület a tűzoltásnál tovább lépett. Az 1998-as önkormányzati választásoknál megegyeztek a polgármesteri hivatallal, hogy egy delegáltjuk az önkormányzat különböző bizottságaiban *tanácskozási joggal* részt vesz. Ez azt jelenti, hogy

²⁹ Ezt a kiegészítő ellátást az igen szegény körülmények között élő nyugdíjas kérheti a társadalombiztosítási külön pénzkeretből, amennyiben ez a keret még nem merült ki.

a nyugdíjas egyesület tagjai részesei a döntések előkészítéseinek, bizonyos dolgokat javasolnak. Ez a fajta kapcsolat még nem működik tökéletesen, pl. a közgyógyellátás esetében még nem hoztak a nyugdíjasok számára eredményeket. Összességében tevékenységük mégis rendkívül hatékony. Csak a sikeres 1999-es segélyeseteket szemlélve 200 nyugdíjasnak javítottak megélhetési színvonalán. A tagoktól évi 300 forintos tagdíjat kérnek, ami még a kisnyugdíjasok számára is elviselhető.

Az egyesület tevékenységének gyakorlásához az önkormányzattól éves szinten csupán 50 ezer Ft támogatást kapott. Ezzel szemben az időseket segítő egyesület óriási terhet vett le az önkormányzat válláról. Ennek nagyságát részben számokkal is bizonyíthattuk, de kevésbé szemmel látható a civil szervezet rugalmassága, az a bizalom, ahogyan a lakosság egy ilyen civil szervezetet fogad, az a mód, ahogy az egyszerű, iskolázatlan, kevésbé iskolázott idősebb korosztállyal a rájuk vonatkozó, őket érintő információt a szervezet közérthetően, informális úton megismerteti.

Az önkormányzatot sem érheti szemrehányás a „könyöradomány szintű” támogatásért, ha tudjuk, hogy a civil szervezetek megsegítését szolgáló 1,8 millió forint 60 társadalmi szervezet között oszlott meg, bár a szervezetek között voltak olyanok is, amelyek sokkal kevésbé voltak hatékonyak, s az egyszeri támogatás fejében évi egyszeri összejövetelt produkáltak, a közhiedelem szerint a szervezetek egy része lobbizás révén kapott többet.

A békési nyugdíjas egyesület is létrehozott egy alapítványt 3 éve, 100 ezer forinttal. Ebből igyekeznek a legjobban rászorulókon segíteni: pl. 1998 karácsonyára két főnek adtak 5–5000 forintot; 1999-ben egy főnek 1500 forint értékben karácsonyi csomagot. 2000 elején a belvíz és az árvízkárosultakat támogatták. Az alapítvány 5 fős kuratóriumának az elnöke az egyesület ülésein is részt vesz, ahol közösen beszélnek meg a problémákat, a pénzgazdálkodást, a nyugdíjasok mellett támogatandó hátrányos helyzetű rétegeket, csoportokat.

Az egyesület tehát egyszerre kettős feladatot is ellát. Nemcsak az állampolgárnak, az idősnak (kérvények megírása), de a másik félnek, az intézménynek, az önkormányzatnak, társadalombiztosításnak is segít (a környezettanulmányok készítésével megnő a méltányossági nyugdíj odaítélésének az esélye, mivel erre a társadalombiztosításnak nincs meg a kellő apparátusa). Egyszerre védi az állampolgárt és szolgálja ki az önkormányzati, állami szférát, amivel mindkét fél számára „hasznot” hajt.

Ezen önszerveződés következtében a nyugdíjas egyesület tagjainak létszáma a kezdeti 38-hoz képest 400-ra, több mint tízszeresére nőtt. Úgy is értelmezhetjük ezt a folyamatot, hogy a „névtelen rászorultak” rétegéből az

egyének átvándoroltak egy az *érdekeiket védő* civil szervezetbe. Ezzel a „csak szegények, rászorultak” száma fogyott, ám *ezzel együtt egy olyan trend indult el a kisvárosi idősök körében*, ami pár éve a Graue Panther vagy a Grey Panter (Szürke Párducok) mozgalom néven zajlott le Nyugat-Európában, Amerikában, amikor is az idősebb korosztály saját érdekeinek védelméért extrém esetekben még az utcára is kivonult.

Sárvár esetében más rejlett a mögött, hogy a civil szervezetek a szegényeket kisebb mértékben támogatták: ez a város gazdasági stabilitása.

A négy város civil szervezetei közül elég sokan segítették az *egészségkárosultakat* (pl. cukorbetegeket, látás-hallás károsultakat, keringési rendszerben szenvedőket). Sátoraljaújhelyen a szervezetek 35%-a, Sárváron egynegyede, Békésen egyötöde, Komlón egytizede. Ennek a viszonylag magas fokú támogatottságnak ismét összetett magyarázata van. A közismert okfejtéseken kívül, ti. hogy a szociális kérdések gyakran elválaszthatatlanok az egészségügyi gondoktól, hozzájárul, hogy a civil szervezetek egy részében prevenció vagy rehabilitáció is folyik.

A *sátoraljaújhelyi* magas arányú támogatottság mindenképpen összefügg a Országos Máltai Szeretet Szolgálat Helyi Csoportjának szerepével. E szervezet vezetője a város egyik főorvosa, felesége szintén orvos. Egy kis város életében – az orvos, ügyvéd, pap, gyógyszerész, polgármester, tanár, stb. – olyan „elitréteget” alkot, amelynek az adott közösség hétköznapijaira gyakorolt hatását nem szabad figyelmen kívül hagyni. Kapcsolati rendszerük, a kisváros keretein túlmutató szélesebb látókörük és informális csatornáik láthatatlan előnyöket teremthetnek az adott település számára. Az orvos házaspár máltai önkéntesként, külföldi kapcsolatai révén igen sokat tett a város egészségügyi intézményeinek (kórház, stb.), illetve az ott lakók egészségének fejlesztésért. A helyi szervezet 1990-ben alakult, s az akkori önkormányzattól megkapták a korábbi katonai laktanyát, aminek a felújítása igen sokba került. Ám a szervezetnek igen erős kapcsolata volt Németországgal, a máltai csoport vezetője, a főorvos maga is többször járt kint. Az ingatlan felújításához több tízezer márkát kértek és kaptak, és az épület így biztos háttérrel adott a máltaiak tevékenységéhez. Képesek voltak fogadni és szétosztani mindazt a segílyt, amelyet szervezetüknek jutattak. Többek közt azt a 70 kamion szállítmányt, amelyet 10 év alatt Bajországtól kaptak. A segélyszállítmányban az élelmiszer és ruha adományok mellett *igen drága egészségügyi berendezésekhez* is hozzájutott a sátoraljaújhelyi máltai szervezet, amelyeket aztán továbbítottak a megfelelő egészségügyi intézménynek, részlegeknek: pl. a 90-es évek vége felé a sebészet elektronikus vezérlésű betegágyakat kapott. Egy-egy ilyen ágy akkori darabonkénti ára mintegy 300 ezer forint volt.

Ezek a példák érzékeltetik, hogy a pusztai statisztikai adatok mögött sok minden húzódik. A kisvárosi elit közösségformáló ereje igen fontos, pél-

daadásukkal önkéntes munkára ösztönzik a lakosokat, s ezáltal erősítik a civil szervezetet is.

A statisztikai számokból nem derül ki a civil szervezetek újraelosztásban játszott szerepe sem. A máltaiak esetében ez az egész helyi közösséget lefedi. Mind a lakosságnak, mind az intézményeknek juttatnak beleértve az egészségügyi területeket is. Ezzel olyan tevékenységeket alakítanak ki, amelyek nem kötődnek egy-egy szakterülethez, intézményhez, hanem közvetlen vagy indirekten a településen belül a lakosságra is és a város legkülönbözőbb intézményeire is kiterjednek, ezzel a város jóléti struktúráját fejlesztik, a közösség jobb közérzetéhez járulnak hozzá. Pl. a máltaiak a lakosság között naponta *100 ingyen ebédet* osztanak szét, ami egyértelműen lakosságra irányuló szolgáltatás; ugyanilyen a ruhaosztás, a karácsonyi csomagok, a rászorultak gyógyszerkészítményekkel való ellátása. A nemrégiben a kultúrháznak átadott 500 ezer forint értékű lámpával közvetlenül egy intézményt, közvetetten ismét a lakosságot segítették. Az önkormányzat *több millió forint értékű bútort* kapott a máltaiaktól. Ez látszólag az intézményt szolgálta, de az ügyintézők jobb közérzete pozitívan hat az ügyféllel való bánásmódra. Ugyanez a helyzet a kórház számára juttatott egészségügyi adományokkal. A modern betegágyak nemcsak a kórház, mint intézmény felszereltségét növelik, de alapvetően fontosak az ott kezelt betegek számára, akik Sátoraljaújhelyről, illetve a város vonzáskörzetéből kerülnek ki.

A sárvári nagycsaládosok egyesületéhez hasonlóan ismét kitűnt, hogy egyetlen szervezet miként képes a *közigazgatási egység, a város határain túli feladatokat ellátni*. Ezzel a szociális területen működő civil szervezet egy *kisvárosban is képes „többletet”, illetve innovációs többletet termelni*” olyant, amire az önkormányzat nem képes, mivel a helyi önkormányzat szigorúan a megszabott közigazgatási keretek között működhet, így elsősorban azokat a területeket fejleszti, amivel nem lépi túl ezeket a határokat, ennek következtében összetettebb innovációra struktúrájánál fogva kevésbé képes. Ez pedig alapvető a jövő szempontjából. Elég csak a fővárosi helyzetre egy pillantást vetni, ahol ma már világosan látszik, hogy a különféle problémák megléte és azok kezelése gyakran átnyúlik egy-egy kerület közigazgatási határain, vagyis az *önkormányzati hatáskörök és a feszültségek gócpontjai nem esnek egybe*. (Így pl. az idős beteg emberek karóra nagyságú készüléket kaphatnának, amivel nagy távolságból is ellenőrizhetné orvosuk a páciens állapotát, gyógyszeradagolását. De ehhez az kell, hogy a kerületek összefogjanak és a szociális ellátásban és az egészségügyben egyfajta „közigazgatási egységen /területen kívüliséget” vezessenek be.)

A négy város közül – egynegyedes aránnyal – *Sárvár* a második helyet foglalja el azok között a civil szervezetek között, amelyek *egészségügyi problémákkal* is foglalkoznak. A civil szervezet vezetői közül többen bent van-

nak az önkormányzat jóléti ügyekkel foglalkozó bizottságában. A kórháznaknál megjelenő felügyelő tanácsok 1999-ben alakultak, s ezért a civil szervezetek közül viszonylag kevesen tudtak ebbe a tevékenységbe kapcsolódni. Egyedül a sárvári kórház az, ahol a felügyelő tanács megalakult, megtartotta alakuló gyűlését és tagkijelölését. A kórház munkáját segíti a „Kórházért Alapítvány”, amely az 1999-ben rendelkezésükre álló összegből (ezt részben az önkormányzat biztosított számukra) a kórházat támogatja. Ám az alapítványba folyik be számos magán személy 1%-os adója és hálás betegek több százezer forintos adománya is, ezek részben visszakerülnek az intézmény vérkeringésébe. Az önkormányzat és az alapítvány közösen képes volt 1999-ben egy hasi és szívműtétekhez szükséges 28 millió forintos beruházásra illetve egy nőgyógyászati készülék megvásárlására. Ezen igen magas összeg egynegyedét, 7 millió forintot az alapítvány teremtette elő, ami nem kevés egy ilyen szervezet esetében. Az 1999-es évet átlagos felülnek ítélték. Egy átlagos évben az alapítvány kb. 3,5 millió, 4 millió forint bevételre tehet szert. Ez a négy millió forint sok apró elemből tevődik össze. Nemcsak sárváriak, hanem a Sárvár vonzáskörzetében élők is adakoznak, pl. az 1%-os felajánlható jövedelemadó révén, „mert az embereket nagyon megrémítette az egészségügy rossz helyzete, a kismértékű önkormányzati támogatás, a sok országos vita a kórházak bezárása körül”. Ezt mindenképpen el akarták Sárváron kerülni. *Sárvár vonzáskörzete a város lélekszámának két és félszeresét, mintegy 50 ezer embert érint.* Noha a vonzáskörzetbe tartozó önkormányzatoknak nem céljuk és feladatuk a sárvári kórház támogatása, a lakosoknak – teljesen érthető módon – annál inkább az. Így nemcsak Sárváron, de a közvetlen közelben élők is szívügyüknek tekintették a kórház megtartását, fejlesztését. A fejlesztés végül is a következő forrásból valósult meg: 7 millió forinttal a helyi önkormányzattól, ugyanennyi a civil szervezettől, ám ebben a hozzájárulásban már a civil szervezetnek juttatott sokkal csekélyebb helyi önkormányzati támogatás mellett fő szerep jutott a lakossági civil kezdeményezéseknek, a hiányzó pénzt egyéb forrásokból (pályázatok, kamatbevételek) szerezték meg.

A civil szervezet túllépi a közigazgatási egység, a helyi önkormányzat határait. Más szavakkal a civil szervezet vonzáskörzete és az önkormányzat vonzáskörzete nem ugyanaz. Egy településen működő civil szervezet adott esetben, pl. a település lakosainak két és félszeresét is lefedve olyan lakossági erőt képes mozgósítani a kisebb helyi közösség érdekében, amely az önkormányzattal összefogva vagy nélküle (Sátoraljaújhely) igen komoly lépést jelent a kisváros infrastruktúrájának, jóléti intézményrendszerének, jóléti politikájának az életében. Ugyanez a folyamat visszafelé is hat. A kisváros magasabb szintű jóléti intézményei növelik a település vonzáskörzetébe tartozóknak jó közérzetét, ellátottsági szintjét.

Békésen a civil szervezetek együtöde végzett egészségügyi tevékenységet.

A régió különösen rossz egészségügyi helyzetét ismerve ez a kép nem meglepő. Ugyanakkor a mutató jóval elmarad a sátoraljaújhelyi 35%-tól, aminek több magyarázata van.

- a) A térség egészségügyi problémáinak egy része (pl. TBC) olyan jellegű, amely nem oldható meg a civil szervezetek segítségével csak átfogó állami egészségügyi programmal.
- b) A térségben tevékenykedő civil szervezeteknek nincsenek olyan külföldi kapcsolataik, amelyek a sátoraljaújhelyihez hasonló nagyságú természetben adott segítséget lehetővé tennének.
- c) A szervezet ilyen jellegű tevékenysége más „fedőnév” alatt bújik meg, sokszor nagyhorderejű külföldi segítséget is eltakarva.

Pl. ilyen volt a régióban a 90-es évek közepén a PHARE program keretében elindított Regionális Szellemi Forrásközpont, amelyből több civil kezdeményezés fejlődött ki. Szintén ebben az időben jött létre – egy, a rászorultakon segíteni akaró református nővér kezdeményezésére – a KAPU program, mely az idős emberek esetében ügyintézés, beszélgetés, bevásárlás, takarítást, betegek ellátását vállalja fel. A szolgáltatás gyakorlatilag megegyezik az önkormányzat által nyújtott házi segítséggel, azt a rendkívül nagy előnyt leszámítva, hogy ez ingyenes. A KAPU szervezetnek a régió két másik településén, Csongrádon és Nagyszánán már szoros kapcsolata (együttműködési megállapodása, illetve szerződése) van a polgármesteri hivatalokkal. Eleinte csak idős emberekkel foglalkoztak, majd figyelmük egyre inkább a fiatalok felé is fordult. Egy említett brit modell alapján kiegészítő kezdeményezésük végül is megelőző programmá fejlődött. Nevükkel is sok mindent szeretnének kifejezni. Hidat az önkormányzatok és a civil szervezetek között, átjárót a generációk között, hidat a hátrányos helyzetű etnikai kisebbségek (romák) és a magyarok, kapcsolatot a magyar és a külföldi ellátó rendszerek, a magyar civil szervezetek között. Mindezt toleranciával, rugalmas munkaidővel, önkéntesekkel, belső képzéssel, ügyfeleiktől kapott visszajelzéssel kívánják elérni. A szervezet tevékenységét az önkormányzat is értékeli, a működéshez szükséges helység az önkormányzat épületében található. 2000-re tervezték, hogy szerződés vagy együttműködés keretében bizonyos egészségügyi feladatokat átvállalnak az önkormányzattól, ezzel a tervvel a „kiszervezés” Békésen is fontos állomást ér el.

Békésen az egészségügyi feladatokat ellátó másik jelentős civil szervezet az 1995-ben alakult Lazarus Alapítvány három fő területen határozta meg tevékenységét.

- a) otthonápolási szolgáltatás,
- b) humanitárius tevékenység gyakorlása,
- c) megromlott munkaképességűek segítése.

Ennek megfelelően három célcsoporttal foglalkoztak: az idősekkel, a fiatalokkal és a megváltozott munkaképességűekkel. Az otthonápolás nagy részben érinteni az időseket és a megváltozott munkaképességűeket, így itt ismét átfedéssel találkozunk. Annál is inkább, mert az otthonápolás mellett a szervezet az érintett célcsoportra vonatkozó természetbeni, nem egészségügyi jellegű juttatásokat is ad, pl. ruhasegélyt, tankönyvsegélyt stb.

Az egészségügyi tevékenységet valójában a mélyinterjú nyomán tártuk fel. Ekkor derült ki egy érdekes folyamat, amely jól jellemzi a feladatok különféle szektorok közötti mozgását is. Az alapítvány mögött kezdetben az önkormányzat állt, az otthonápolás megszervezéséhez is ez adta a háttérrel az egészségügyi szakszemélyzet, védőnők révén. A szervezet 1995 és 1998 között alapítványként működött, majd ebben az évben foglalkoztató kft-t hozott létre. 1999 végén kilencven főt alkalmaztak ily módon. A kft. az alapítvánnyal együtt párhuzamosan működik, az alapítvány tulajdonában van az ingatlan. Az alapítványban alapvetően önkéntesekkel dolgoznak, állandó és alkalmi önkéntesekkel. Célcsoportjaik között szerepelnek az *idősek*, *a betegek* (ez a két célcsoport gyakran egybeesik), a szegények, betegek. Ruhaakciók, élelmiszercsomagok, gyűjtések, üdültetések, ingyenes tanácsadás, pénzbeli segítség (1000–2000 forint), közüzemi díjak átvállalása és házi ápolás formájában nyújtanak segítséget. Mivel a szervezet tevékenysége változatos és egyszerre több réteget is támogat, ugyanaz a helyzet, mint a KAPU esetében: nem biztos, hogy egy statisztikai felmérés során az ilyen típusú szervezet az „egészségügyi” címke alá sorolja be magát.

Ugyanakkor Békésen van „tisztán” egészségügyi profilú civil szervezet is. Ilyen a Cukorbetegség Egyesülete, amely szervezetet az önkormányzat 1999-ben 100 ezer forinttal támogatott, s még 30 ezer forint gyűlt össze a tagdíjakból. Különböző szakterületeken dolgozó orvosok, pl. belgyógyászok tartanak a tagok számára havonta ingyenes előadásokat, s az egyesület önkéntesei révén megszervezték a vérnyomásmérést és a vércukorszint mérést is. Terveik között szerepel további vércukorszint mérő készülék megvásárlása (egy készülék ára kb. 17–18 ezer forint), illetve tartalékok képzése.

A komlói civil szervezetek között volt százalékosan a legkisebb (11%) azoknak az aránya, akik az egészségügyi problémákkal küzdőknek nyújtottak támogatást, valószínűleg azért, mert az itt működő szervezetek valóban az „egészségügyi” címke alá sorolták be magukat: mint a Mozgáskorlátozottak Egyesülete, Vakok Egyesülete, Leo Amici Alapítvány (drogók segítése). Mindegyik civil szervezet aktívan részt vesz a lakosság érdekvédelmében, tagjaik számára életviteli központot hoztak létre a civil szervezeteknek otthont adó Közösségi házban. Olyan információkat közvetí-

tenek, amivel elősegítik az érintett réteg mindennapi megélhetését, életminőségének emelését, pl. elmagyarázzák, hogyan kell lakásfenntartási támogatást kérni, vagy mikor számít a vaksági személyi járadék jövedelemnek, s mikor nem.

Sárvárhoz hasonlóan 1993-ban *Komlón* is megalakult egy *Komlói Kórházért Alapítvány* nevű civil szervezet. A megalakulást ugyancsak hasonló okok indikálták. Az alapítók látták, hogy „*baj van az egészségügyben, kevés volt az önkormányzati támogatás, nehezen lehetett gépeket beszerezni*”. Sárvárral ellentétben Komlón elsősorban a műszakiak kezdeményezték egy alapítvány létrejöttét,

„mert már nem volt pénz anyagra, nem tudtuk a karbantartási munkákat megfelelően ellátni és nálunk volt a műszakiaknak egy 1992-ben létrejött érdekvédelmi szervezete, a műszaki gazdasági dolgozók független szakszervezete kezdte az alapítványt forszírozni. Ehhez aztán több orvos, vállalkozó csatlakozott, akik éppen a kórházban dolgoztak és látták mennyi probléma, baj van, aztán jöttek a mosodai dolgozók, volt aki 5000 forintot is beadott, így jött össze a törzstőke. Sok dolgozója van a kórháznak. A mosónők, vasalónők 500 forintot adtak, ők is akarták az alapítvány létrejöttét. A főorvosok is támogatták az alapítvány létrejöttét és aztán megjelent egy másik szakszervezet, az egészségügyi dolgozók szakszervezete.”

Az első évben még viszonylag kevés pénzt, 400 ezer forintot tudtak mozgatni, de az alapítást követő évben már több mint egymillió forinttal rendelkeztek. 1994-ben az önkormányzat részéről indult egy nagy kórházi beruházás, részben állami, de főleg kórházi támogatásból. Ehhez az alapítvány egymillió forinttal járult hozzá. Ugyancsak jelentős természetbeni segítséget nyújtottak a kórháznak egy évvel később, amikor a fő kivitelező csődbe ment és az ottani cégek az alapítványnak ajánlották fel a munkájukat mintegy egymillió forint értékben. Azóta az alapítvány évente kb. 1,5 millió forinttal gazdálkodik, amellyel a kórház működtetését segítik, műszereket, bútort, stb. szereznek be számukra. A működtetési és fenntartási valamint fejlesztési tevékenységekben a vállalkozók közül nagyon sokan *munkával* vagy *természetbeni juttatásokkal* folyamatosan támogatják az alapítványt, pl. a kórházban rooming-in szobát alakítottak ki anya és gyermek számára úgy, hogy az egyik vállalkozó ingyen műanyagozott, a másik festett.

Komlón az egészségügyet is felvállaló alapítvány nemcsak a közösség egyedeivel, de „hivatalos” érdekvédő szervezetekkel és a *piaci szférával* is érintkezett. A vállalatok alapítványhoz csatlakozása egyértelműen ezt jelzi.

A piaci szféra civil szektorhoz kötődése nem tekinthető egyedi jelenségnek, mivel egy Sárvártól teljesen eltérő paramétereket mutató városban

ugyancsak megtalálható volt. A három szektor tehát egyre inkább közeledik egymáshoz, hogy egy közös „helyi” ügyet *együtt oldjon meg*. A megoldások természetesen lehetnek eltérőek: az állami-önkormányzati szektor létrehozhat először egy alapítványt, amely később piaci szereplőt „szül”; lehet a közeledésnek olyan útja is, amikor a civil szervezet fonódik össze a piaci szereplőkkel, majd így lép kapcsolatba az állami-önkormányzati szférával. Újabb kisvárosok, kistelepülések, falvak vizsgálatakor vélhetően még több variációval találkozunk, de már ezek az adatok is felhívják a figyelmet arra, hogy a jövőben egyre inkább lehetnek olyan tevékenységek és célcsoportok, amelyet a három szereplő – civil, piaci, állami önkormányzati – különbözőképpen, de együttesen old meg. Vagyis a szociális problémák megoldása egy adott közösségen belül egyre inkább egy háromszereplős modellen keresztül történik, amely tulajdonképpen négyszereplős, amennyiben a civil szervezeteket alkotó állampolgárokat egy sajátos szektornak képzeljük el. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy olyan horderejű feladatok, mint pl. az egészségügyi rendszer működtetése, nem utalható a civil- piaci, illetve az állampolgári szféra hatókörébe. Az állami egészségügyi ellátáson belül a civil szervezeteknek itt csak kiegészítő, segítő szerepük lehet, a fő felelősséget és forrásokat az állami-önkormányzat (közfinanszírozás) kell viselni.

A szervezetek viszonylag még szintén magas aránya törődött a fogyatékosokkal. Sárváron majdnem egyötödük, Sátoraljaújhelyen és Komlón 17%, Békésen 12%-uk.

Az ilyen egyik legérdekesebb civil szervezet volt a Sárváron működő Sérült Gyermekéért Alapítvány. Az egyik iskola, ahová enyhén sérült, illetve hátrányos helyzetű gyermekek járnak, 1992-ben, gyógypedagógus kezdeményezésére, az akkori nagyvállalat Barnevál (Baromfifeldolgozó Vállalat, most SáGa Food) pénzügyi támogatásával, alapítványt hozott létre azal a céllal, hogy szabadidő programokhoz nyújtson anyagi fedezetet, bővítse az iskola eszközkészletét és elősegítse az akkori iskolások továbbtanulását. A vállalat 100 ezer forintot biztosított az induló tőkéhez. Az azóta eltelt időszakot az alapítvány sikeresnek tartja, mivel folyamatosan kapott különböző *vállalkozóktól, vállalatoktól anyagi támogatást*, éves szinten kb. 800-900 ezer forintot. A vállalatok egy része kifejezetten a célirányos tevékenységekhez adja pénzét, pl. a SáGa Food úszásoktatásba „fektetett be” 130 ezer forintot. Az alapítvány általában konkrétan fogalmazta meg azokat a célokat, amire pénzt szeretett volna szerezni, így könnyebb volt a támogatást megkapnia. A pénzbeli segítségen túl a cégek az alapítványnak sokféle természetbeni segítséget is nyújtottak: pl. hűtőszekrényt, videót, az iskola díszítését szolgáló dísznövényeket.³⁰

³⁰ Ezeket a berendezéseket a vállalatok leírhatták adójukból.

A Sérült Gyermekekért Alapítványnál ugyanazzal a jelenséggel állunk szemben, mint amit már az egészségügyi intézmények (szolgáltatások) esetében is tapasztaltunk: egy önkormányzati működtetésű intézményben, az intézmény célcsoportjainak megsegítésére, civil kezdeményezésre, alapítványt hoznak létre. Az így életre hívott civil szervezet aztán jelentős mértékben kapcsolódik a piaci szférához, s gyakorlatilag ennek segítségével nem vagy nehezen létezne.

Az alapítvány – saját megítélése szerint – rendkívül sokat javított az érintettek helyzetén. Az iskola ugyanis a sérült gyermekek után járó dupla állami fejkvóta ellenére alulfinanszírozott volt, mivel a fejkvótát sosem kapták meg teljes egészében, így minden olyan tevékenység, ami rendkívül fontos az érintett csoport fizikai és szellemi fejlődéséhez, legalább fele részben a szülőkre hárult. Ez tovább növelte az ügyis problémákkal sújtott családok terheit. Pénz hiányában nem is volt lehetőség minden gyermek táboroztatására, úszásoktatásban való részvételre vagy arra, hogy erdei iskolába járjon. Ezekben a gondokon képes volt az alapítvány némileg enyhíteni.

E szervezetnél is világosan kiderült a civil szervezetek régió túli szerepe. A tanulók között sok a vidéki, a sárváriak és a bejárók aránya az alapítványon belül is érzékelhető. Támogatottjaik között 60%-ban szerepelnek sárváriak és 40%-ban Sárvár környékiek, a más közigazgatási területről származó gyermekek. Paradox módon a helyi közösségekben, Sárváron nem ismerik annyira az alapítvány tevékenységét. Ennek oka, hogy az alapítvány tevékenysége kifejezetten az *iskolához* kötődik, amely viszont egy szűkebb társadalmi réteg számára nyújt „szolgáltatást”. Még hozzá olyanok számára, akiknek társadalmi presztízse rendkívül alacsony a közösségen belül. Így az alapítványra egyszerre igaz egy régió túlmutató célcsoport támogatása valamint az, hogy tevékenységük Sárváron csak egy kisebb közösséget érint.

Komlón szintén van egy Fogyatékos Fiataljainkért Alapítvány, amelyet, ellentétben a sárvárral, az önkormányzat hozott létre, de az alapításon kívül anyagi segítséget a polgármesteri hivataltól nem kaptak. Így az alapítványhoz befolyt 100–120 ezer forinttól csak két-három családot tudnak segíteni, ami a tényleges igények csupán töredéke. Az alapítvány fejlődését nagyban gátolja, hogy egyfelől a városban rendkívül sok civil szervezet van, amelyek túlnyomó része mecénást igényel, másfelől viszonylag kevés a vállalkozók száma és nincs kialakult gazdag polgári réteg, hiányoznak így azok a szereplők, akiktől a civil szervezetek jelentős segítséget várhatnának. Néhány szervezet kap ugyan támogatást, de a Fogyatékos Fiataljainkért Alapítvány a jövőben sem számíthat sem jelentősebb természetbeni sem pénzübeli segítségre. Az éves csekély kerettel enyhén fogyatékos fiatalok családalapítását, pályakezdését segítik (pl. háztartási gépeket vesznek nekik).

A fenti példából is látható, hogy egy kisvárosban is milyen nagy szüksége lenne a civil szférának a piaci szektorra, a vállalkozókra.

A gyerekekhez, az idősekhez, a hátrányos helyzetű családokhoz, a „rászorultakhoz”, az egészségkárosultakhoz és a fogyatékosokhoz képest sokkal kevesebb civil szervezet támogatta a munkanélkülieket, jóllehet ez a probléma három városban – Sátoraljaújhely, Békés és Komló – az első számú gondok közé tartozott. A legtöbb segítséget a civil szervezetek Sátoraljaújhelyen nyújtották (17%), Békésen arányuk nem volt kiemelkedő, Komlón pedig mindössze a civil szervezetek 6%-a figyelt a munkanélküliekre.

A probléma nagyságához képest a civil szervezetek ugyancsak kis aránya foglalkozott a roma (nemzeti/etnikai) kérdéssel, Sátoraljaújhelyen és Békésen, annak ellenére, hogy mindkét településen működik kisebbségi önkormányzat. Sátoraljaújhelyen a szervezetek csupán 13%-a, Békésen pedig 12%-a támogatta a romákat, bár a városok szociális helyzetének bemutatásánál világosan kiderült, hogy a cigányság többszörösen hátrányos helyzete nem meg oldott, az önkormányzatok – még a külső vizsgálatok ellenére (ombudsman Sátoraljaújhely) sem igazán tudják azt a problémát kezelni. A roma csoport önszerveződése pedig éppen aluliskolázottsága, rosszabb társadalmi pozíciója, kapcsolati rendszere miatt nem megfelelő, és az előítéletek miatt a helyi közösség sokkal szívesebben támogatja az általa „érdemesnek” ítélteteket.

A fent vázolt trendek nem egyediek. A négy kisvárosban a civil szervezetek szemlélete alapvetően megegyezett az országos tendenciákkal abban, hogy mely rétegeket támogattak leginkább, s kik kullogtak az utolsó helyeken. A segítették közt országosan³¹ is első helyen álltak a gyermekek, fiatalok. Őket követték az idősek. Komló, Sárvár, Sátoraljaújhely és Békés harmadik és a hatodik helye némileg eltért az országos adatoktól, ahol a harmadik helyet a fogyatékosok, a negyediket az egészségkárosultak foglalták el. Vizsgálatunkban ugyanakkor három város esetében ez a hatodik illetve az ötödik helyet jelentette, a harmadik helyen a nehézségekkel küzdő családok, a negyediket pedig a szegények, rászorultak szerepeltek.

Ez a magatartás úgy is értelmezhető, hogy a kisváros közössége az itt jobban érvényesülő *informális* csatornák révén konkrétabban ismeri egy-egy család helyzetét, s így pontosan tudja, hogy mely családokat kell segíteni. „*Itt mindenki, mindenkit ismer, pontosan tudom, hogy ki szorul rá a segítségre*”. Ugyanakkor a kisvárosokban is megvan bizonyos rétegekkel szemben az előítélet. Az országos adatokkal megegyezően a civil szervezetek a négy kisvárosban is sokkal kevésbé törődtek a *munkanélküliség, a*

³¹ Széman, Zs.–Harsányi, L. (1999), 44. o., Halak és hálók, Nonprofit Kutatócsoport–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1999-es felmérés adatai.

nemzeti, etnikai kisebbségek, az alkoholisták, a drogosok és az egyéb beilleszkedési zavarokkal küzdők gondjaival, annak ellenére, hogy pl. a munkanélküliség és az etnikai probléma komoly gondot okoz. A roma kérdés országosan sincs megoldva, de mint láttuk a négy város közül kettőben súlyos feszültséget, nem igazán megoldott kérdést jelent.

A szintén jelen levő növekvő új problémákkal, mint pl. a drog vagy az egyre jobban terjedő alkoholizmus, a szervezetek az innovatív kezdeményezések ellenére sem foglalkoznak annyit, mint a gyermekekkel, idősekkel stb.

Egyúttal számolnunk kell több olyan tényezővel, ami miatt egy kisvárosi közösség a „rászorultság” ellenére nem képes az egyénen, a családon segíteni. Az egészségkárosultakkal, fogyatékosokkal kevesebb civil szervezet foglalkozik, mert bizonyos feladatokat nem tud átvállalni, illetve, mert nincsenek meg a megfelelő anyagi forrásai. Komlón pl. minden fiatal fogyatékos ismer az alapítvány, pontosan tudja, hogyan, mivel könnyíthetnék meg életüket, de erre anyagi lehetőségeik híján csak korlátozottan képesek. Ezen túl a szervezetek egy részének nincs olyan vezetője, szervezetsége, vagy ereje, amellyel, az egészségüggyel vagy a fogyatékosággal járó komolyabb szaktudást fel tudná vállalni. Ugyanez vonatkozik –mint arra már utaltunk – a szervezetek forrásaira is. Egy-egy egészségügyi kérdéssel foglalkozó szervezetnek bizonyos tőkével, de legalábbis a természetbeni vagy pénzbeli források megszerzéséhez szükséges kapcsolatrendszerrel, illetve intézményi struktúrával kell rendelkeznie. Ennek hiánya komolyan veszélyezteteti tevékenységét. Sátoraljaújhelyen az egészségügyi problémákkal foglalkozó szervezetek 35%-os aránya nem tekinthető véletlennek, az itteni civil szervezetekben magas tudású orvosok végeznek önkéntes munkát,

A civil szervezetek támogatottjai %-ban

Település	Komló	Békés	Sátoraljaújhely	Sárvár
Gyermek, fiatal	44	64	61	75
Idős	39	44	44	31
Problémás családok	33	12	35	25
Rászorultak	28	17	31	19
Egészségkárosultak	11	20	35	25
Fogyatékosok	17	12	17	19
Munkanélküliek	6		17	13
Nemzeti/etnikai kisebbségek		12	13	
Alkoholisták		4	9	13
Egyéb		12	4	

akik nemcsak a szakmai háttérrel biztosítják, de informális kapcsolataik révén a megfelelő forrásokat is.

A négy város közül szociálisan a civil szervezetek által „*legterítettebbnek*” Sátoraljaújhely tűnik, ahol a mind a négy településen megtalálható a két legjobban támogatott réteg (gyermekek, idősek) mellett a civil szervezetek egyharmada az egészségkárosultakkal, a problémás családokkal és a rászorultakkal is foglalkozott. A civil szervezetek 10 problémás³² csoport közül ötre *nagymértékben*, két továbbira elfogadható módon „figyeltek oda”.

Bár Sárvár gazdaságilag és szociálisan a négy város közül a legjobb pozíciót foglalta el, szintén aktívnak mutatkozott a civil szerveződések területén. A város „szerény” problémáihoz képest figyelemre méltó a civil szervezetek jelenléte. A gyermekek fiatalok és az idősek után további négy fontos célcsoportot segítettek magas arányban: *a problémás családokat, a rászorultakat, az egészségkárosultakat, a fogyatékosokat*. A „szociális háló” gyökerei a város történelmében meglévő igen gazdag civil kultúrára nyúlnak vissza, amely mindenféle alapítvány egyesület, egyesület virágzásának kedvezett. E hagyományok rendszerváltás utáni felélesztése, továbbfejlesztése, újraültetése a jó gazdasági körülmények közepette lévő településen még inkább elősegíti az ott élő állampolgárok önszerveződését, jólétük napi gyakorlatba való átültetését, s egyúttal eloszlatja azt a nyugati társadalmakban élő tévhitet, mely szerint Magyarországon nem volt komoly hagyománya a civil társadalomnak.

Komlón a 10 célcsoport közül a fiatalok és az idősek mellett a *problémás családok* és a *rászorultak* is bekerültek a civil szervezetek által nagymértékben támogatottak közé. Vagyis a város civil szervezeteinek volt elég ereje összesen (idősekkel, gyermekekkel együtt) négy szociálisan hátrányos helyzetű réteggel foglalkozni, és ezek aránya három célcsoportnál (idősek, problémás családok, rászorultak) közel azonos volt a sátoraljaújhelyi értékekkel.

A legnagyobb *egyenetlenséget* a civil szervezetek Békésen mutatták, ahol, bár a város számos szociális feszültséggel szembesült, a civil szervezetek *nagymértékben* csak két célcsoportot, a *fiatalokat* és az *időseket* támogatták. Minden egyéb rétegnek, csoportnak juttatott segítség ettől jelentősen elmaradt. Ez, véleményünk szerint semmiképpen sem a tenni akarás hiá-

³² A kérdőívben szereplő rétegek, csoportok követték a KSH besorolását besorolását, valamint a korábbi reprezentatív felmérés kategóriáit. Így a következő kategóriákat különböztettük meg: 1) gyermekek, fiatalok; 2) nehézséggel küzdő családok; 3) egészségkárosultak, mentálisan betegek (cukorbeteg, stb.); 4) fogyatékosok; 5) idősek, nyugdíjasok, idős betegek; 6) rászorultak, szegények; 7) munkanélküliek/hajléktalanok; 8) alkoholisták; 9) nemzeti/etnikai kisebbségek; 10) egyéb, pl. beilleszkedési zavarokkal küzdők, drogosok, öngyilkosok, stb.

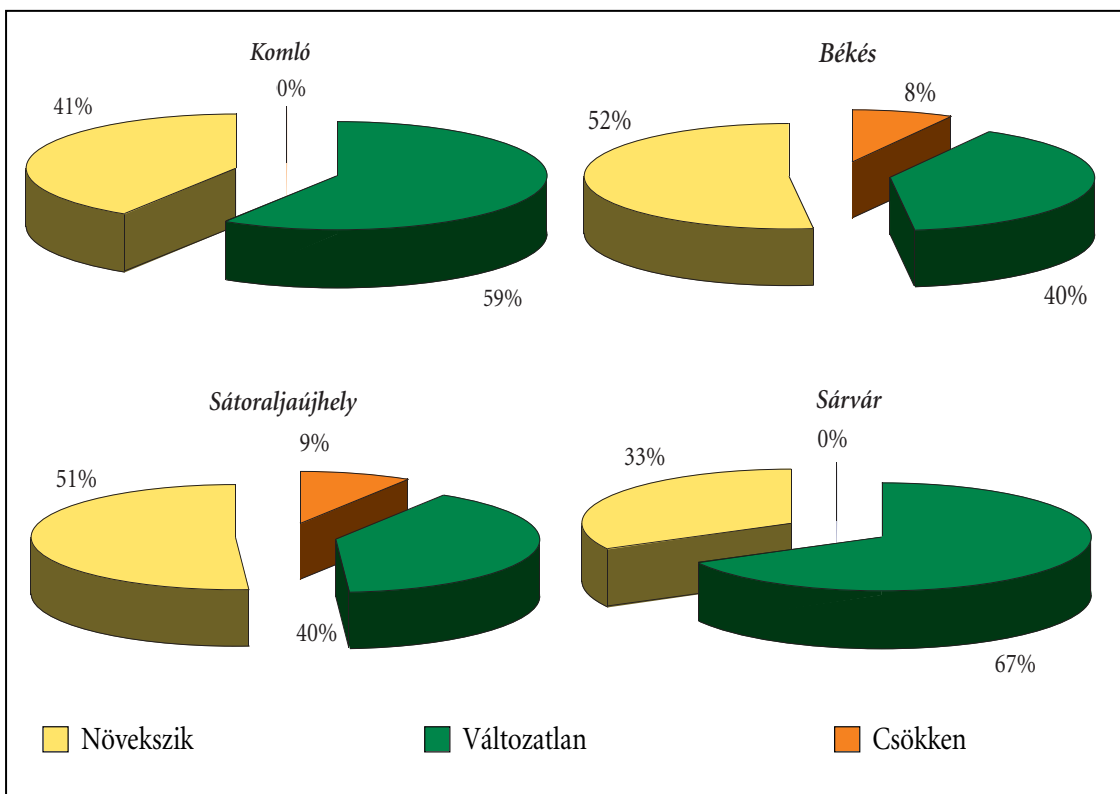
nyát jelzi, hiszen a mélyinterjúkból kiderült, hogy a civil szervezetek milyen erőfeszítéseket tettek a problémák megoldására, és mennyire igyekeztek felvenni a kapcsolatot az önkormányzattal. De egy szociálisan hátrányos helyzetben lévő városban, amely az egyik legrosszabb helyzetű magyarországi régióban fekszik, a civil szervezetek önszerveződése, akarata külső segítség nélkül nem képes megvalósulni. Különösen nem, ha a város más kisvárosokhoz (Sátoraljaújhely, Komló) képest sokkal kisebb „gazdasági” erőt felmutató külföldi kapcsolatokkal rendelkezik. A régiókat, kistérségi, illetve hátrányos helyzetű régiókat fejlesztő programok, kormányprogramok, beleértve az infrastrukturális fejlesztéseket tehát elengedhetetlenek. A külföldi befektetők esetleges megjelenése önmagában nem elég, mivel ezek mozgását számos tényező befolyásolja.

Békés esetben ismét világossá vált az a probléma, hogy a vegyes, három lábú (önkormányzati, civil, piac) modell csak azokban a kisvárosokban működik eredményesen, ahol a megfelelő láncszemek önmagukban is erősek, megindult az egyes elemek közötti interakció és ahol a gazdaság nemcsak a kisebb munkanélküliség miatt erős, de rendelkezik egy, jómódú, értelmiségiekből és vállalkozókból, álló réteggel is, amely a civil szervezet megfelelő támasza lehet.

A SZOLGÁLTATÁSOK IGÉNYBEVEVŐI – TÉRÍTÉSI DÍJ

Békés esetében tehát a vegyes jóléti modell csak néhány célcsoport esetében működött jól. Ugyanakkor a kérdezést megelőző két évben (1999, 1998) a négy város közül Békésben nőtt legjobban – több mint 50%-kal – azoknak a száma, akik igényelték a civil szervezetek szolgáltatásait. Nem sokkal maradt el e mutató mögött Sátoraljaújhely, ahol a civil szervezetek szolgáltatásait 46%-kal kérték többen 2000 elején, mint két évvel korábban. A pólus másik végén – a civil szervezetekre háruló kisebb nyomásnak ékes bizonyítékeként található Sárvár. Itt, a város jobb gazdasági és szociális paraméterei következtében, a szolgáltatásokat igénybevevők száma csak egyharmaddal nőtt, ezzel szemben a legmagasabb – 67% – volt azoknak a civil szervezeteknek a száma, ahol az ügyfelek száma nem változott.

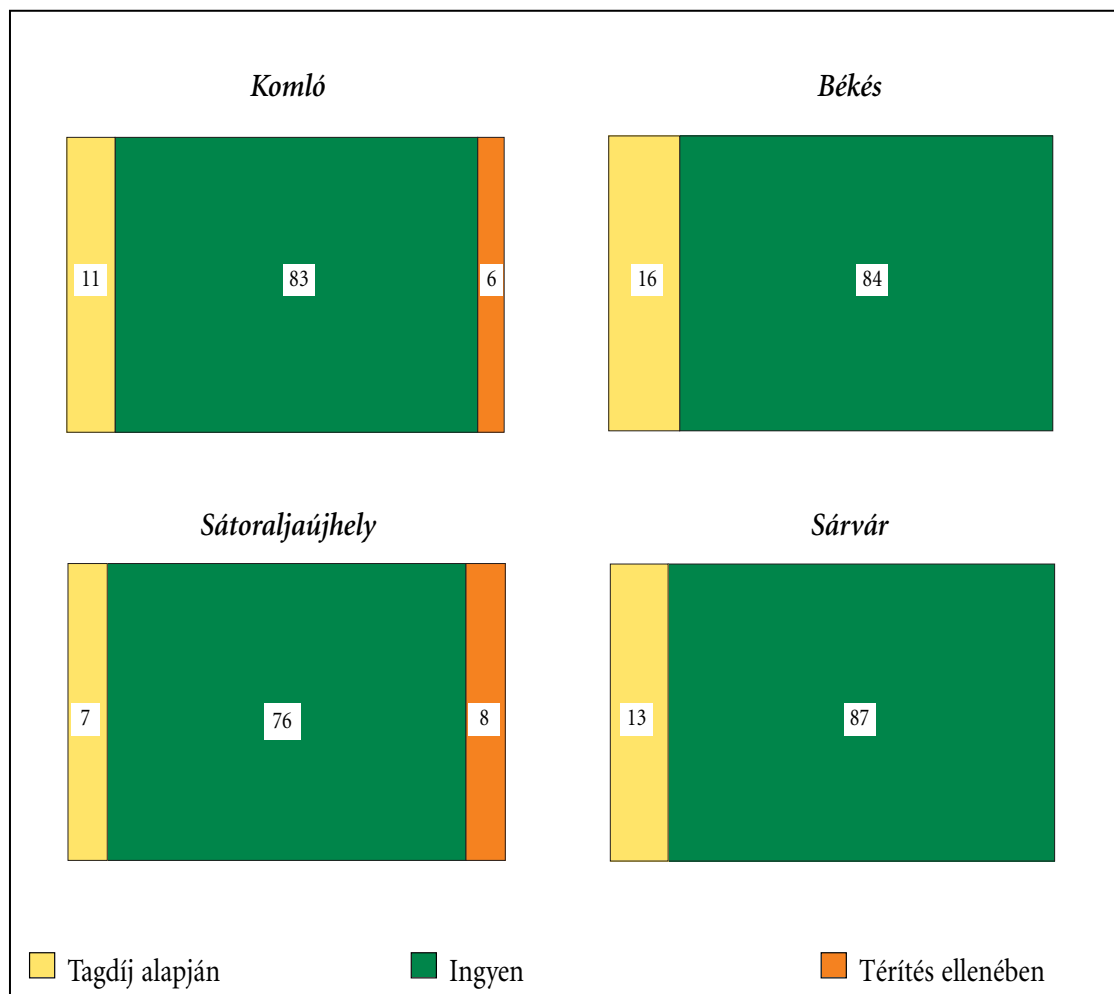
A civil szervezetek szolgáltatásait igénybe vevők számának változása %-ban

Ezek az adatok újból megerősítik, hogy a szociális feszültségek megoldásában egyre fontosabb szerepük van a civil szervezeteknek, s hogy két településen – Békés és Sátoraljaújhely – a civil szervezetekre különösen fontos feladatok várnak. Ennek nem mond ellent az sem, hogy az említett városokban a civil szervezetek nem egyformán erősen támogatják a különböző célcsoportokat. De a folyamat mindenképp jelzi, hogy a lakosság egy része a civil szervezetektől remél megoldást. Ez jelenthet krízis támogatást vagy (állandó) szociális illetve egészségügyi szolgáltatást. A civil szerveze-

tek „ügyfelei” egyúttal az önkormányzat kliensei is lehetnek. Tőlük is kapnak, kaphatnak szolgáltatást vagy segítséget. Ez – a piaci szféra szerepét most figyelmen kívül hagyva – azt jelenti, hogy a szociálisan veszélyeztetett településeken a lakosság *egyszerre két irányból*, az önkormányzati és a civil szférától várja problémáinak megoldását. Annál is inkább, mert a civil szervezetek *túlnyomó része*, 82%-a, szolgáltatásait *ingyen nyújtja*, s ebben települések szerint sincs igazán nagy eltérés, ami teljesen megegyezik az *országos trenddel* is.³³ Az ingyenesség mellett három településen – Komló, Sárvár, Békés – a szervezetek több mint 10%-a tagdíjat is szedett. A tagdíj szerepe legjelentősebb volt Békésben (16%), mivel itt a Nyugdíjas Egyesület sok tagot számlált, akik mindegyike fizetett tagdíjat. A vizsgálat szerint csupán kevés számú civil szervezet intézményesült annyira, hogy térítés ellenében szolgáltatson. Ennek nyomait csak Sátoraljaújhelyen (két szervezet) és Komlón (egy szervezet) találtuk.

A civil szervezetek szolgáltatásainak térítései

³³ Széman, Zs.–Harsányi, L. (1999), Halak és hálók, 47. o., Nonprofit Kutatócsoport–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.

A CIVIL SZERVEZETEK HATÓSUGARA

Ebben a tekintetben a városok közül *Sátoraljaújhely* mutatta a legszínesebb képet. Itt a szervezetek 46%-a a település egészét fedte le. Sok vagy kevés ez a szám? Önmagában kevés. De, ha ezt a mutatót más adatokkal hasonlítjuk össze, akkor kiderül a civil szervezetek azon rugalmassága, amellyel – mint azt korábban már említettük – a közigazgatási, sőt ország-határokat is képesek átlépni. A civil szervezetek 38%-a ugyanis a megyében vagy a város közeli régióban, 13%-a az országosan, 8%-a pedig a határon túli magyarság körében is kifejtette tevékenységét. A szociális területen működő civil szervezetek 59%-ának a működése tehát nem korlátozódott kizárólag Sátoraljaújhelyre. A „csak” a város egészét lefedő szervezetek 46%-os aránya nem tehát nem tekinthető negatív mutatónak. A civil szervezetek rugalmasságát előhívó okok között számos elem szerepelhet. Sátoraljaújhely esetében ezek a következők voltak: a határ közelsége játszotta az egyik főszerepet, amely arra ösztönözte a helyi lakosokat, hogy segítsék a határon túl élő nagy számú magyar kisebbséget; egy országos szervezet, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportja kapcsolatban állt más régió egységeivel; a város környéki (nemcsak a városi) roma kisebbséggel kapcsolatos nagymértékű gond.

A kisebb hatósugárral rendelkező civil szervezetek közül 8%-uk vállalatok dolgozóit, 4%-uk szűk lakókerületet, 4%-a etnikai csoportot, 13%-a egyéb kategóriát³⁴ fedett le.

Komlón is érzékelhető volt, hogy a civil szervezetek „túlnyúltak”. a város határain. A szervezetek fele a település egészében, közel *egynegyedük* viszont ennél tágabb területen, a *megyében* vagy a *közeli régióban* fejtette ki tevékenységét.

A kisebb hatósugarú szervezetek viszonylag magas arányban (17%) *Komlón* is a városon belüli kisebb egységben, lakókerületben működtek. A vállalat dolgozóival (volt dolgozóival) egész kevés szervezet törődött, valószínűleg azért, mert a nagy szénbányák bezártak, s helyükbe nem léptek olyan cégek, akiknek szívügye lett volna a dolgozók „jóléte” (üdültetés, sport, segélyezés, stb.)

A négy város közül „hatósugár” szempontjából *Békés* látszik a „legtisztább” városnak. Ezen a településen igen magas, 80%-os volt azoknak a civil szervezeteknek az aránya, amelyek az *egész városban* tevékenykedtek. Ugyanakkor az ország egészében vagy a régióban csak néhány szervezet működött, mivel többségük még nem volt erős annyira, még nem jutott el abba az érettségi fázisba, amely olyan mértékű városon kívüli tevékenysé-

³⁴ Az külön vizsgálatot igényelne, hogy a viszonylag magas arányú 13%-os egyéb kategória mit takar.

get tett volna lehetővé, amit Sátoraljaújhely esetében tapasztaltunk. Annak ellenére, hogy brit és PHARE modellek szerepet játszottak a város civil szervezeteinek életében, a hazai civil szervezetek egyik óriása, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat – más hátrányos helyzetű alföldi területekkel ellentétben (pl. Csongrád, Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár megye³⁵) – eddig még kihagyta saját fejlesztési terveiből Békés megyét.

Békésen a szervezetek 8% támogatta a város egyes lakórészeiben élő célcsoportokat. Kizárólag *etnikai csoporttal feltűnően kevesen* (4%) foglalkoztak, ami megegyezik a sátoraljaújhelyi értékkel. Ismerve a mindkét településen megtalálható roma népesség gondjait, ez megint figyelmeztet arra, hogy egy társadalmi csoporttal szembeni negatív előítélet esetén a probléma nagyságához képest sokkal kisebb a helyi közösségen belüli segíteni akarás. Ez még általában akkor is igaz, ha erre ellenpéldákat találunk. A békési mélyinterjúzás során kiderült, hogy az emberek egy része küzdeni akar e szemlélet ellen, mint azt az Epreskerti Óvoda és az általa létrehozott Gyermekekért Alapítvány példája is bizonyítja. A város 9 óvodája közül az említett óvodában van a legtöbb cigány gyermek. Megsegítésükre hozta létre az óvónő az említett alapítványt két gazdagabb roma szülő 5000–5000 forintos, a saját 10 000 forintos, s az óvoda dolgozóinak egyéb adományaival. Az előítélettel mégis rendkívül nehéz szembeszegülni, mert a cigányság maga is rétegződik. Békésen a szegényebb családok szobakonyhás lakásokban élnek, de vannak köztük gazdagabb vállalkozók is. A cigányság az előítélet ellen kiugrással védekezik, a tehetősebb családok a „városba” járatják fiaikat, lányukat a magyarok által látogatott iskolákba, jöllehet a városrészben az óvoda mellett igen szép, korszerű iskola is működik. Mind a magyarok mind a „feltörekvő cigányok” gyermekeiket jobb jövőjük biztosítása érdekében kiveszik ebből az iskolából. Vagyis az előítélet ellen az érintett etnikai csoport nem önszerveződéssel védekezik (ezt nem is nagyon ismerik, a magyarok, példánkban az óvoda vezetője, beszélnek rá őket), hanem egy más etnikumba való asszimilálódással.

A civil szervezetek hatósugarának szempontjából *Sárvár* szintén tiszta helyzetű városnak látszik. A szervezetek többsége (73%) a település egészét fedi le, statisztikai felmérésünk nem mutatott országos vagy akár csak a megyére/régióra kiterjedő szervezetet. A mélyinterjúkból mégis tudjuk,

³⁵ A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Budapesti Központja folyamatosan pályázott fejlesztésre. Terveik közt szerepelt pl. az ún. vészjelzőrendszer továbbfejlesztése is, amelyre a Szociális és Családügyi Minisztériumnál pályáztak. Ezt a rendszert Bács-Kiskun, Csongrád és Hajdú Bihar megye több településén bevezették. A felvétel idején a Budapesti Máltai Szeretetszolgálat kezelésében lévő vészjelző központon kívül így 150 településen működött az *idősek és betegek* számára alapvetően fontos *vészjelző rendszer*. Még ennél is nagyobb feyvertény, hogy az MMSZ megállapodott a *Szabolcs-Szatmár megyei önkormányzattal, hogy 2001-ig a megye minden települése rendelkezni fog a készülékekkel*.

hogyan a sárvári „Kórházért Alapítvány” nemcsak sárvári betegeket, hanem a környéken élőket is érinti. A *statisztika így némileg torzította a valós képet*, legalábbis az egészségügyi (szociális) célú szervezetek esetében.

A többi városhoz hasonlóan itt is megtalálható volt a kisebb területi egységre (7%) és a felekezeti csoportot érintő tevékenységet.

Az alábbi tábla csak a fő trendeket adja meg, de nem tudja érzékeltetni azokat a finomságokat, amelyeket Békés, Komló és Sárvár esetében is tapasztaltunk: egy-egy szervezet tevékenysége csak látszólag kötődik a városhoz, valójában a szervezet hatósugara annál sokkal nagyobb (pl. a KAPU Alapítvány, a komlói Kórházért Alapítvány, a sárvári Kórházért Alapítvány). Semmi sem zárja ki azt a feltételezést, hogy ezeken a területeken a jövőben ne alakulhatna akár több olyan szervezet, vagy a már meglévők ne fejlődhetnének olyan irányban, amelyek a város közigazgatási határain túl fejtenék ki tevékenységüket, illetve szolgáltatásaikat ugyan a városon belül, de „régión kívüli lakosoknak” nyújtanák. A nagyobb hatósugár felé való elmozdulást számos külső vagy belső tényező és ezek kombinációja segíthetné elő: pl. kormányzintű, minisztériumi szintű támogatás, növekvő adományok, újabb adaptálható külföldi modellek, személyes kapcsolatok más szervezetekkel, a szervezet(ek) vezetőinek személyisége, képzettségük növelése, más civil szervezetekkel való kapcsolatuk, az óriás civil szervezetek saját fejlesztési üteme területi, település típus szerinti bontásban stb.

A szervezetek hatósugara %-ban

Település	Településen kívül			Település egésze	Településen belüli kisebb egységek				
	Határon túl	Ország egésze	Megye-régió		Lakó-körzet	Vallási felekezet	Etnikai csoport	Vállalat dolgozói	Egyéb
Komló	–	–	22	50	17	–	–	6	22
Békés	–	4	–	80	8	–	4	–	–
Sátoralja-újhely	8	13	38	46	4	–	4	8	13
Sárvár	–	–	–	73	7	7	–	–	20

A szervezetek tevékenysége

A szervezetek tevékenysége igen sokszínű volt, pénzben és természetben támogatták a lakosokat, de jogi tanácsokkal, technikai eszközökkel és étkeztetéssel is ellátták a közösséget. Feltárták látenszen meglévő szükségleteiket, házi segítségben részesítették a lakosokat, bentlakásos otthonokat teremtettek számukra, esetenként munkahelyet alakítottak ki, hiánypótló szolgáltatásokat vezettek be, s mindehhez szakembereket képeztek.

A négy kisvárosban a civil szervezetek szolgáltatásai közül – az országos adatoknak megfelelően³⁶ – itt is az első helyeken a *természetbeni segítség, a pénzbeli támogatás és a jogi tanácsadás* szerepelt.

A *természetbeni támogatás arányait* illetően alig van különbség Komló, Békés és Sátoraljaiújhely között (44%, 40%, 39%). A lakosok valamivel kevesebb természetbeni támogatást kaptak Sárváron (38%). Ugyanakkor itt jelentkezett a legnagyobb arányban a pénzbeli juttatás (56%) szerepe, második helyre szorítva Komlót (50%).

Borsodban és Sátoraljaiújhelyen a civil szervezetek viszonylag csekély aránya, nem egészen egyharmada tudott csak *pénzbeli* támogatást nyújtani. Ennek több magyarázata is van:

- a) ezek a civil szervezetek csekély pénztőkével rendelkeznek,
- b) másképpen, a pénzbeli segítséget kikerülve, felváltva akarják a lakosságot támogatni.

A *pénzbeli segítség* elkerülését különösen fontosnak tartják egyes szervezetek olyan esetekben, amikor úgy vélik, hogy a pénzbeli adománnyal nem oldják meg a gondokat (pl. roma problémakör, munkanélküliség kérdése). Ezekben az esetekben a pénzbeli támogatást természetbeni segítség és „törődés”, odafigyelés váltja fel. A már idézett, roma gyermekek által látogatott békési Epreskerti Óvodába pl. az önkormányzat átutalja a gyermekvédelmi támogatást, amelyből az óvoda levonja a gyermekek étkeztetését, a maradékot megkapja a szülő. Így a szülő nem tudja azt más célra költeni. Az óvodában az egyik legnagyobb gond, hogy miként lehet a szülők életmódja alól a gyermekeket kivonni, ugyanakkor a szülőket valamelyest befolyásolni. A krízis esetek kezelése és a prevenció érdekében az említett példában az önkormányzat, illetve az önkormányzati intézmény tevékenysége teljesen összefonódott a civil szervezet működésével, mivel a kettő mögött egy és ugyanazon személy áll (az óvoda vezetője egyben az alapítvány elnöke is).

„Két kislányt itt hagytak a szülők, kint a tanyán éltek, vártunk rájuk fél hatig, nem jöttek, megkértem a férjemet, vigyen ki a tanyára, ott nem volt senki, megettettem a gyerekeket, a férjemet meg megkértem, hogy járja végig a kocsmákat. Az egyikből előkerültek a szülők, ott voltak még a kisbabával. De nem mindegyik család ilyen. Volt olyan gyerekünk, hogy reggel mindig szédült, nem tudtuk, mi baja. Hát nem tudtak neki reggelit adni. Pedig rendes volt a család, de nem volt nekik miből. Azóta mindig ügyelünk arra, hogy a

³⁶ Széman, Zs.–Harsányi, L. (1999), Halak és hálók, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 40–41. o.

gyerek kapjon enni. –Szoktam a gyerekeknek vitaminnapot tartani. Arra behívjuk a szülőket, s együtt sütünk és tanítjuk őket a befőzésre, gazdálkodásra is. Orvos, védőnő jön ki ide, vannak témák, de kérhetnek, kérdezhetnek is, az egészséges táplálkozásról. Jó kapcsolatom van a vöröskereszttel, az önkormányzattal, a cigány kisebbségi önkormányzattal, más békési óvodákkal, s magával a roma lakossággal is. Megszoktak, én a piacon is megállok velük beszélgetni, nem szégyellem őket, volt óvónóm, aki elment innen ezért (a cigányok miatt).”

Három településen meglehetősen sok civil szervezet bocsátott az ott élők rendelkezésére olyan *technikai eszközöket*, amelyekkel könnyebbé tették hétköznapjaikat. A legmagasabb arányt ebben a vonatkozásban *Sátoraljaújhely* érte el (26%), s ebben minden bizonnyal vezető szerepet kapott az Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportja, amely a várost évek óta igen értékes orvosi-egészségügyi berendezésekkel látja el. A civil szervezetek közel egyötöde Komlón és Sárváron is végzett ilyen tevékenységet, s nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy e településeken a kórházakért alapítványokat hoztak létre, s ezen alapítványok egyik feladata mindenképpen a jobb műszerezettség, műszaki ellátás kialakítása volt. A technikai segítség aránya legkisebbnek Békésen mutatkozott (4%), aminek vélhető oka, hogy ez a település rendelkezik a legkisebb külföldi informális kapcsolatrendszerrel, így nincsenek meg a technikai eszközök azon forrásai, amelyeket a városba kerülve tovább lehetne osztani.

A *jogi tanácsadásban* az első helyen Komló áll (50%), őt követte Békés (24%), majd Sárvár (19%) és végül Sátoraljaújhely (13%). Ez a sorrend azt is jelzi, hogy „a jogi tanácsadásban élen álló” városokban a civil szervezetek érdekvédelme erős.

Ezzel szorosan összefügg, hogy a sorban elől álló két városban, fordított sorrenddel, erőteljesen jelentkezett a *lakosság szükségleteinek* feltárása. A legmarkánsabb volt ez a jelenség Békésen, ahol a civil szervezetek 56%-a folytat ilyen jellegű tevékenységet. Egyesek közülük, mint a Nyugdíjasok Egyesülete, igen céltudatosan, a város közigazgatási körzeteire lebontva végzik ezt a munkát, s ez a szemléletmód nyilvánvalóan hatással van a többi civil szervezetre is. Komlón a civil szervezetek egyharmada foglalkozott a lakosság szükségleteinek felderítésével. Békéshez képest ez a mutató kisebb, ám elképzelhető, hogy a jogi tanácsadás során a szükségletek egy része napfényre kerül, s mivel e településen jogi tanácsadást a civil szervezetek fele végzett, feltehetően ez a feladat már akkor megoldásra került.

Mind a négy kisvárosban az egyik alapvető gondnak számított a város öregedése, nem véletlen ezért, hogy magas volt az idősek körében az önszerveződés. A nyugdíjas vagy nyugdíjas korú lakosság szívesen járt általa

létrehozott nyugdíjas klubokba, ahol kötetlen összejöveteleken vettek részt, kártyáztak, különféle eseményeket ünnepeltek meg, üdüléseket, színházi és kirándulási lehetőségeket szerveztek, növelték az idősebb korosztály tagjainak jó közérzetét. A nyugdíjas egyesületek ilyen jellegű tevékenysége már Komlón, Sátoraljaújhelyen és Sárváron is meghaladta az egyharmados arányt, de kiemelkedően magas (68%) volt szerepük Békésen, ahol a klubélet nemcsak összejövetelek formájában merült ki, de – mint azt az előző részekben láttuk – a tagokon keresztül a város idős korosztálya igen jelentős más jellegű segítséghez is hozzájutott.

Az *általános egészségügyi* segítségadás területén is vezető szerepet játszott Békés, ahol a szociális-egészségügyi területen működő civil szervezetek ke-
reken egynegyede (5 szervezet) adott a lakosságnak egészségügyi szolgál-
tatást is (pl. KAPU, LAZARUS, Cukorbeteg Alapítványa). Komlón is vi-
szonylag magas (17%) volt a szervezetek ilyen jellegű tevékenysége. Sátor-
aljaújhelyen és Sárváron ebbe a kategóriába egy-egy szervezet sorolta ma-
gát. Ez mégsem jelenti azt, hogy e két város ne jutott volna hozzá nagy-
mértékű egészségügyi segítséghez, hiszen a mélyinterjúk adataiból kide-
rült, hogy Sátoraljaújhelyen egy szervezet, a máltaiak, már évek óta rend-
kívül jelentős, modern egészségügyi eszközökkel támogatja a várost, s an-
nak lakosságát. Sárváron a Kórházért Alapítvány tölti be ezt a modernizá-
ciós szerepet, így a két kisváros a régió települései között nemcsak hogy
nem marad le, de sok települést meg is előz.

Házi (szociális) segítséget Békésen és Sátoraljaújhelyen adtak a lakosok-
nak a civil szervezetek mindkét településen ez három-három szervezetet je-
lentett és arányaiban a civil szervezetek 12–13%-át érintette, köztük a sá-
toraljaújhelyi máltaiak és a békési KAPU Alapítvány fontos szerepet játszott.

A szervezetek közel ilyen számmal és aránnyal vettek részt az *étkeztetés-
ben* is három városban, Békésen, Sátoraljaújhelyen és Sárváron (12%, 9%,
14%). Komlón a szociális étkeztetésben csak egy civil szervezet jelent meg,
ám ebben a városban magas értéket mutatott a bentlakásos elhelyezést is
nyújtó szolgáltatások aránya (17%), ez kétszerese volt a sátoraljaújhelyi
mutatónak, a másik két városban pedig ilyen szolgáltatás nem létezett. Szin-
tén Komló volt az a település, ahol egy civil szervezet a nappali ellátásban
és valamilyen hiánypótló szolgáltatás megteremtésében is részt vett. Ugyan-
akkor Sátoraljaújhely volt az egyetlen kisváros, ahol a civil szervezetek a
munkahelyteremtésbe is bekapcsolódtak. Valószínűleg összefügg ez azzal a
ténnyel, hogy a borsod-abaúj-zempléni régió (Szabolcs-Szatmár megyével
együtt) évek óta vezető helyen áll mind a regisztrált mind a regisztrálatlan
munkanélküliek arányát illetően. Az itt élő városok önkormányzatainak és
civil szervezeteinek egyik legnagyobb gondjává vált a város(ok) jövőjének
a biztosítása. A városon belüli feszültség egy idő után így olyan szintet ér
el, amikor a civil szervezetek, a város fejlődése, a közösség ott tartása ér-

dekében, foglalkozni kezdenek a munkahelyteremtés problémakörével. A sátoraljaújhelyi jelenség nem tekinthető kivételnek. A térségben, 1999-ben Ózdon végzett kutatás egyértelműen bebizonyította, hogy a városban működő civil szervezetek direkt vagy indirekt módon bekapcsolódnak a munkahelyteremtésbe. A szervezetek ugyanis nemcsak szolgáltatnak, de a szolgáltatáshoz szükséges munkahelyeket is teremtenek. Ezzel a tevékenységükkel egyszerre kapcsolódnak a civil szférához, a közösség polgáraihoz, s „szolgálják” ki az állami/önkormányzati érdekeket. A munkahelyteremtés mértéke adott esetben olyan jelentős lehet, hogy arra az önkormányzat, a munkaközvetítő irodák is felfigyelnek.³⁷

A fenti példák is mutatják, hogy a civil szervezetek a kisvárosokban is olyan sok láncszemből álló hálót alakítottak ki, amellyel a lakosok életminőségét nagymértékben elősegíthetik. Mivel a kisvárosi tapasztalatok teljesen megegyeznek az országos tendenciákkal,³⁸ elmondható hogy a 90-es évek végén, 2000 elején, a szociális területen működő magyar civil szervezetek egyfajta védő hálót igyekeztek a környezetükben, a régiójukban élők köré vonni. Ez a védő háló nemcsak a krízis helyzetek kezelését tartalmazta, de magában foglalta az újszerű preventív és rehabilitáló elemeket, olyan megoldásokat, amelyek a civil szervezetek nélkül nem jutottak volna el a lakossághoz. Ez a fejlődési út természetesen azzal járt, hogy a civil szervezeteknek a laikus önkéntes gárdán túl bizonyos szolgáltatások esetében megfelelő szakembergárdával kellett rendelkezniük, különösen az intézményes szolgáltatásoknál. A szakemberképzés Komlón volt a legjelentősebb, megközelítette az egynegyed arányt (a bentlakásos otthoni ellátás itt kiemelkedő értéket ért el).

Összességében a négy város közül Sátoraljaújhelyen és Komlón tűnt a legteljesebbnek a lakosokat körülvevő „életminőségi láncszemrendszer”, ami újból bizonyítja, hogy egy szorult helyzetben lévő térségben a civil szerveződés erőteljesebb lehet, mint a „normális” feltételek között élő település esetében, ha ez megfelelő kiegészítő egyéb feltételrendszerrel találkozik, pl. kiemelkedő személyiség, kapcsolati tőke, külföldi források, stb.

Azt mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy olyan tevékenységekkel is találkoztunk – a természetben nyújtott segítség, a pénzbeli támogatás, a jogi tanácsadás, a lakosság technikai eszközökkel való ellátása, az étkeztetés és a nyugdíjas klubok – amelyek mind a négy településen fontos szerepet töltek be az ott élők életében. Némelyek, mint a természetbeni támogatás a technikai eszközökkel való segítség vagy a pénzbeli juttatás szá-

³⁷ Széman, Zs. (1999), *Two towns: social alternatives in a time of change – Két város szociális alternatívái az ezredfordulón*, 66. o., KHF–MTA, Budapest.

³⁸ Széman, Zs.–Harsányi, L. (1999), *Halak és hálók*, 44. o., Nonprofit Kutatócsoport Egyesület–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.

A civil szervezetek által nyújtott tevékenységek (szolgáltatások) %-ban

Település	Természetben	Pénzben	Jogi tanácsadás	Technikai eszközök	Étkeztetés	Nyugdíjas klubok	Házi segítség	Nappali ellátás	Egészségügyi segítség	Bentlakásos otthonok	Munkahelyteremtés	Hiany pótló szolgáltatás	Szükségletfeltárás	Szakemberképzés
Komló	44	50	50	22	6	39		6	17	17		6	33	22
Békés	40	28	24	4	12	68	12		20				56	4
Sátoralja- újhely	39	30	13	26	9	35	13		4	9	9		9	4
Sárvár	38	56	19	21	14	38	7		6				19	

zalékosan jelentős vagy csaknem azonos volt mindegyik vagy legalább három településen. Más esetekben a szolgáltatás százalékos aránya viszonylag csekélynek tűnt, de egyéb szolgáltatásokhoz való viszonyukat elemezve átfedések és bizonytalan kapcsolódások derültek ki és ez újból megerősíti azt, hogy civil szervezetek nyújtotta tevékenységeket sosem szabad önálló egységként, csak tágabb környezetük összefüggéseiben vizsgálni.

A szervezetek által fontosnak tartott tevékenységek

A civil szervezeteknek a szociális hálóba történő egyre erőteljesebb beépülését, megjelenésüket a településen lakók életében az is bizonyítja, hogy – amennyiben a fent bemutatott 14féle tevékenység valamelyikét végezték – azt mind a négy, de legalább három településen a *nagyon fontos* szolgáltatásaik közé sorolták. Ezek a következők voltak:

- 1) pénzübeli támogatás,
- 2) szükségletfeltárás,
- 3) egészségügyi segítség,
- 4) nyugdíjas klubok, a kötetlen összejövetelek megszervezése,
- 5) technikai eszközökkel való támogatás,
- 6) az étkeztetés (Békés, Sátoraljaújhely, Sárvár. Komlón más forma, a nappali ellátás vagy a bentlakásos intézmény „váltotta ki” az étkezést.),
- 7) házi segítség (Békés, Sátoraljaújhely, Sárvár. Komlón a nappali ellátás és a bentlakásos otthon váltotta ki),
- 8) jogi tanácsadás (Békés, Sátoraljaújhely, Sárvár),

- 9) természetben nyújtott segítség (Békés, Sátoraljaújhely, Sárvár),
 10) szakemberképzés (Komló, Békés, Sátoraljaújhely).

A „nagyon fontos” megítélés mögött az húzódhat, hogy a civil szervezetek szolgáltatásokkal nemcsak a rászorultakon segítettek, de emelték az ott élők „jóléti szintjét”. A 10 nagyon fontos tevékenység közül ugyanis csak néhány sorolható be a krízis helyzeteket kezelő szociális szolgáltatások közé, mint a pénzübeli támogatás, természetben nyújtott segítség, a szükségletfeltárás és az esetek egy részében az étkeztetés. Az esetek nagyobb részében ugyanakkor olyan tevékenységekről van szó, amely nemcsak a szociálisan rászorultak számára jelent „életminőségi többletet”. Jogi tanácsadásra bárkinek szüksége lehet. Ez a helyzet a társas összefüggésekkel kapcsolatban is, amely a magányosan élők hétköznapjait színesíti, de egyben növeli a közösséghez való tartozás érzését. A technikai eszközök révén nyújtott segítség, az egészségügyi ellátás, a házi segítség ugyanúgy a közösség bármely tagja számára fontos és e területek komplex kezelése számos innovatív elemet tartalmaz. Végül a civil szervezetek jóléti politikába való beépülésének mutatójaként foghatjuk fel azt is, hogy három településen – Komlón, Békésen, Sátoraljaújhelyen – nagyon fontosnak ítélték meg a *szakemberképzést*. Ennek magyarázata az lehet, hogy a civil szervezet vagy bentlakásos otthont tartott fenn, vagy a házi segítségben, nappali ellátásban vett részt, és mindez törvényileg (az 1993-as szociális törvény) szabályozott szakszerű szolgáltatást igényel. Ez azt is jelenti, hogy ezeken a településeken a civil szervezetek az intézményesedés útjára léptek, vagyis bizonyos területeken ezeken a helyeken már létezik egyfajta *együttműködési megállapodás* vagy *szerződéses kapcsolat* az önkormányzat és a civil szféra között.

A végzett tevékenységek közül a szervezetek által „nagyon fontosnak” tartottak (%-ban)

Település	Természetbeni segítség	Pénzübeli támogatás	Jogi tanácsadás	Szükségletfeltárás	Egészségügyi segítség	Nyugdíjas klubok, kötetlen összejöveletek	Házi segítség	Étkeztetés	Technikai eszközökkel való támogatás	Munkahely-teremtés	Híánypótló szolgáltatás	Szakemberképzés	Nappali ellátás	Bentlakásos otthon
Komló	38	78	36	68	100	100			50		100	100	100	100
Békés	100	100	83	100	100	94	100	100	100			100		
Sátoraljaújhely	89	86	100	100	100	88	100	100	100	100		100		
Sárvár	100	100	100	100	100	100	100	100	100					

Néhány városban a fenti szolgáltatásokon túl, a település speciális problémáinak megfelelően, a civil szervezetek más tevékenységet is nagyon fontosnak tartottak, így Sátoraljaújhelyen a munkahelyteremtést, Komlón a hiánypótló szolgáltatást, ugyanitt a nappali ellátást.

Az adatok azonban másról is tanúskodnak, arról, hogy a szervezetek tisztában vannak saját szerepükkel, azzal a feladattal, amit a közösség életében betöltenek, s azt igen pozitívan ítélik meg, még akkor is, ha egy adott közösségen belül ez csak egyetlen szervezetet érint

A szervezetek által gyakorolt tevékenységek megjelenése

A civil szervezetek többsége mind az egyéni élethelyzet kríziseit megoldó mind pedig az egyének életminőségét javító tevékenységét elég régóta, nagyjából a 1992–93 óta végzi. Melléjük sorakoztak fel azok a civil szervezetek, amelyek ugyanazokat a tevékenységeket – akár a természetben nyújtott segítségről, akár pénzbeli támogatásról, jogi tanácsadásról, szükségletfeltárásról, étkeztetésről, technikai eszközökkel való támogatásról vagy egészségügyi segítségről van szó – viszonylag újonnan, a 90-es évek végén, 1998-ban és 1999-ben – vezették be. A már jól működő civil szervezetek mellett tehát újak jelentek meg, amely több dologra is felhívja a figyelmet:

- a) a helyi közösségen belüli különféle kihívások, társadalmi problémák a 90-es évek elejétől tovább növekedtek, s ezeket az önkormányzat képtelen megfelelő állami pénzügyi források nélkül /és vagy flexibilitás hiányában a törvénybeli előírásoknak megfelelően teljesíteni;
- b) a civil szervezetek néhány éves tevékenységük során bizalmat és tiszteletet vívtak ki a közösségen belül, mivel politikamentesen valóban a településen élők érdekeit szolgálták;
- c) a szociális problémák növekedésével párhuzamosan tovább szaporodtak azok a civil szervezetek, amelyek a korábban más civil szervezetek által végzett tevékenységeket (is) felvállalták;
- d) a jól működő civil szervezetek tisztában voltak, hogy tevékenységük fontos a közösség életében, még akkor is, ha a közösség kisebb csoportjait érintette és a város nagyobb része nem ismerte munkájukat;
- e) azzal, hogy a civil szervezetek szociális területen nyújtott szolgáltatásai bővülnek, a kisvárosokban is biztossá válik a civil szervezetek „életminőségi láncszemrendszer” kialakításában játszott fontos szerepe.

Mindez együtt azt jelzi, hogy a 90-es évek végén megerősödött az a II. világháború előtti modell, amely az állami erőknél kívül nagyban támaszkodott a civil szektor (alapítványok, egyesületek, egyházi szervezetek) segítségére is.

A szervezetek által gyakorolt tevékenységek megjelenése %-ban

		Komló	Békés	Sátoraljaújhely	Sárvár
Természetben nyújtott segítség	újonnan	43		22	
	régóta	57	100	78	100
Pénzbeli támogatás	újonnan				
	régóta	67	100	100	100
Jogi tanácsadás	újonnan	62		67	
	régóta	38	100	33	100
Szükségletfeltárás	újonnan	33	21	50	
	régóta	67	79	50	100
Egészségügyi segítség	újonnan	33			
	régóta	67	100	100	100
Nyugdíjas klubok, kötetlen összejövetelek	újonnan	17			
	régóta	83	100	100	100
Házi segítség	újonnan				
	régóta		100	100	100
Nappali ellátás	újonnan	100			
	régóta				
Étkeztetés	újonnan		33	50	
	régóta	100	67	50	100
Technikai eszközökkel való támogatás	újonnan	75		33	33
	régóta	25	100	67	67
Bentlakásos szociális otthon	újonnan	67			
	régóta	33		100	
Munkahelyteremtés	újonnan				
	régóta			100	

Az önkormányzatok és a civil szervezetek közötti együttműködés – szerződés³⁹

Országosan az önkormányzatok mindössze a települések 28 százalékában működtetnek háromféle alapellátást, egyharmadukban még kettőt sem nyújtanak, sőt 7 százalék azoknak az aránya, ahol semmiféle alapellátás nem működik. A megoszlás országosan igen egyenlőtlen. A kutatás számára fontos Baranya és Békés megyében az alapellátás egyik formájának, a

³⁹ Bár a szerződés és az együttműködés nem ugyanazt a fogalmat takarja – a szerződés az együttműködésnél szigorúbb jogi kereteket tételez fel – a kisvárosi kutatásban, a kevés elemszám miatt, szinonimaként használtuk.

*A személyes gondoskodásban részesülők aránya területi egységenként
(főváros és a megyék)*

	A szociális étkeztetésben	A házi segít- ségnyújtásban	A nappali ellátásban	Az átmeneti elhelyezést	A tartós elhelyezést
	részesülők		nyújtó intézményben ellátottak		
	tízezer lakosra jutó száma				
Budapest	110,2	37,2	35,3	20,1	54,2
Pest	63,9	25,5	16,5	3,8	50,4
Fejér	86,8	44,9	20,3	8,6	49,4
Komárom- Esztergom	82,3	30,4	47,0	8,4	59,7
Veszprém	104,0	33,8	31,5	6,6	48,2
Győr-Moson- Sopron	90,4	42,8	31,1	8,0	48,8
Vas	148,1	43,0	43,3	7,3	50,8
Zala	116,7	33,9	41,0	6,1	59,4
Baranya	88,9	42,4	46,1	10,5	85,1
Somogy	122,2	27,9	52,3	2,7	50,9
Tolna	80,8	37,7	39,7	8,6	70,0
Borsod-Abaúj - Zemplén	143,6	50,1	57,6	7,6	55,7
Heves	105,1	45,3	41,7	3,0	62,5
Nógrád	106,5	41,1	50,5	5,5	69,5
Hajdú-Bihar	77,4	34,9	36,7	6,5	56,0
Jász-Nagykun- Szolnok	115,1	57,6	42,9	3,3	77,1
Szabolcs-Szatmár- Bereg	99,2	63,3	65,9	8,1	59,5
Bács-Kiskun	80,6	34,8	47,8	4,8	65,4
Békés	90,6	52,5	76,8	7,8	87,6
Csongrád	87,1	56,4	49,0	10,8	73,9
Összesen	99,3	41,0	41,4	9,1	59,7

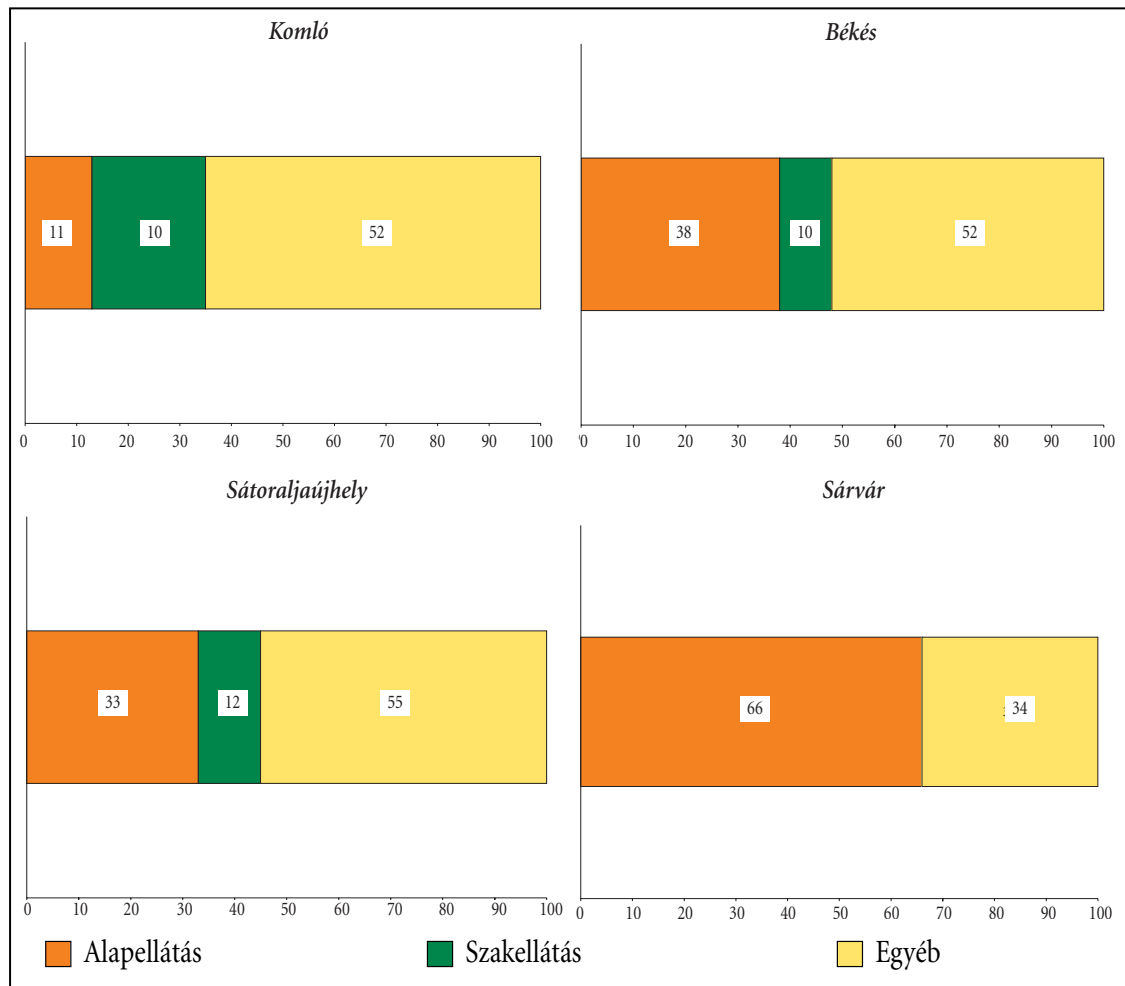
Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1999. KSH, Budapest.

szociális étkeztetésnek a mutatói nagyon alacsonyak, Vas és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ezeknek az értékeknek közel másfélszeresét mérték. A másik alapellátási formát, a *házi segítségnyújtást* illetően a négy megye

közül viszont Békésnek és Borsod-Abaúj-Zemplén megyének jobbak a mutatói. A szakellátáshoz tartozó nappali ellátás tekintetében Békés megyének kiugróan jó mutatói vannak, amelyet Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya majd Vas megye követ. Az ugyancsak a szakellátáshoz sorolt átmeneti elhelyezés (Békés megyével együtt), valamint a bentlakásos otthonok vonatkozásában viszont Baranya áll az élen.

Az országos adatok tükrében érdemes megvizsgálni, hogy miként alakították a kisvárosok önkormányzatai kapcsolatukat a civil szervezetekkel a személyes gondoskodás területén a város lakóinak jobb ellátása érdekében. Három városban, Sátoraljaújhelyen, Békésen és Sárváron a civil szervezetek 30-40% -a szerződött vagy működött együtt az önkormányzattal az alapellátásban (házi segítség, étkeztetés, családsegítés, gyermekfelügyelet). A civil szervezetek ennél sokkal kisebb arányának volt szakellátásra (nappali ellátás, idősek klubja,⁴⁰ fogyatékosok nappali intézménye, tartós

A civil szervezetek és önkormányzatok közti együttműködés/szerződés típusa

⁴⁰ Ez nem azonos a nyugdíjas klubokkal, mivel előbbi napi többszöri étkezést és foglalkoztatást is biztosít.

bentlakásos intézmények) vonatkozó szerződése vagy együttműködési megállapodása. A sorból csak Komló emelkedett ki, ahol ez az arány – a bentlakásos otthonok és a nappali ellátás miatt – a 20%-ot érte el. Minden bizonnyal ezek a mutatók közrejátszottak abban, hogy a Baranya megyei tízezer lakosra jutó értékek az országos második legjobb helyezést érték el. De a szakosított ellátásra vonatkozó mutató Békésen és Sátoraljaújhelyen már csak a szervezetek egytizedét érintette, bár a mélyinterjúkból tudjuk, hogy a jövőben közeledés várható a két szektor között, pl. a Békésen működő KAPU Alapítvány és az önkormányzat esetében.

Figyelemre méltó viszont, hogy speciális tevékenységek körében a három hátrányosabb településnél (Komló, Békés, Sátoraljaújhely) 50%-nál magasabb a szerződések, együttműködések aránya. Tehát „egyéb területeken” a szervezetek együttműködése sokkal magasabb, mint akár az alapellátás, akár a szakellátás vonatkozásában.

Egyéb tevékenységek alatt a civil szervezetek a következőket értették: információk továbbadása, szükségletfeltárás, környezetvédelem, a település szépítése, fejlesztése, a közösség egészének támogatása, a város jövőjének biztosítása, ami egyben azt jelzi, hogy a civil szervezetek az önkormányzatokkal nem egy szűkebb értelemben vett szociálpolitika végrehajtására szerződtek. A szociális területen működő civil szervezetek önkormányzattal való együttműködése/szerződése az alapellátásban így egy átfogóbb jóléti politikára vonatkozik, amelyben a szociális szemponton túl a lakosok fizikai állapota, közvetlen lakóhelyük, környezetük, az őket körülvevő informális kapcsolataik is számítanak. Így a civil szervezetek saját besorolása nem egyezik meg a szociális törvény és az önkormányzat által is használt alaptevékenységekkel. Ennek oka nem lehet más, csak az a szemlélet, amely alapján a civil szervezetek az állampolgárok szükségleteit egységes egészként kezelik, és nem választják azt szét *alap- és szakellátás* szerint. Ez a fogalmi bizonytalanság ugyan egyfelől zavart kelt a „tisztá kategóriák” használatakor, másfelől ismét alátámasztja azt, hogy a civil szervezetek rendkívül flexibilisek, s ez nemcsak a közismert forráskereső akcióikra vonatkozik. Nemcsak a már bemutatott közigazgatási egységeken túlmutatva képesek hatásukat kifejteni, de képesek „tisztá fogalmi/tevékenységi *kategóriákat*” átugorva, más területekre átlépve egy magasabb cél, a lakosok jó közérzete és rajtuk keresztül a város jólétének érdekében a hivatalos szervekkel együttműködni. Ezt bizonyítják, hogy a közösségi támogatást, az információáramlást és a szükségletfeltárást illetően egyaránt magasak (28%–43% körüliek) az értékek az alapellátás, a szakellátás és az egyéb ellátás területén, tehát egyfajta, a civil szervezetek által gyakorolt csúsztatásnak vagyunk tanúi. A szakellátásra vonatkozóan egyedül az egészségügyi szolgáltatásoknál és a bentlakásos otthonoknál találjuk meg a tisztá kategóriát, itt nincsen jelentős összemosódás az alap vagy az egyéb ellátási szer-

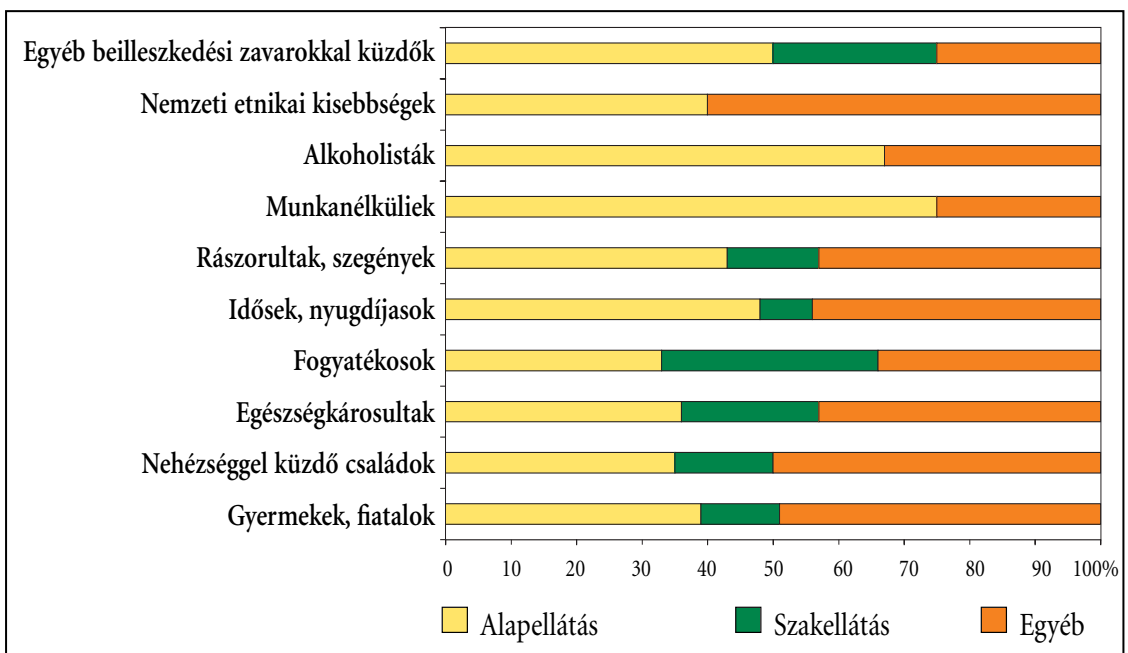
ződés irányába, nyilvánvalóan azért, mert ezek a szolgáltatások valójában nagy, a civil szervezetek által is elismert speciális egészségügyi szaktudást igényelnek.

A szerződés/együttműködés esetén érintett kapcsolat típusa %-ban

Kapcsolaton belül	Házi segítség	Idősek klubja	Szociális étkeztetés	Nappali ellátás	Egészségügyi ellátás	Átmeneti gondozás	Bentlakásos otthon	Technikával, technológiával kapcsolatos sz.	Településfejlesztés, szépités	Környezetvédelem	Munkahelyteremtés	Segély	Közösségi támogatás	Informálás, információ ramoltatás	Szükségfeltartás	Egyéb
Alapellátásra	17	29	17		11	6			17	17	11	28	39	28	28	17
Szakellátásra		14	14		57		29	11				14	43	43	29	14
Egyébre	7	16	7	3	10		7	14	13	13		13	41	32	23	26

Ugyancsak ezt igazolja az alap és szakfeladatok célcsoportok szerinti bontása is. A gyermekeknél, a nehézséggel küzdő nagycsaládoknál, az egészségkárosultaknál, az időseknél, a rászorultaknál, sőt még az alkoholisták esetében is a szervezetek nemcsak törvényes alapellátásra kötöttek szerződést az önkormányzattal vagy működtek vele együtt, de mintegy egy-

A szerződés/együttműködési megállapodás feladatai célcsoportonként

harmad és 40 % körül mozgott azoknak a civil szervezeteknek az aránya, akik e rétegek támogatás során *egyéb speciális területen* tartottak rendszeres kapcsolatot az önkormányzattal.

Míg az önkormányzatok az országos felmérések⁴¹ szerint a civil szervezetekkel kötendő szerződések, együttműködések célcsoportjaik között elsősorban a gyermekek, fiatalok szerepeltek, s őket követték az idősek, rászorultak, fogyatékosok, nehézséggel küzdő nagycsaládok, addig felmérésünkben a szervezetek elsősorban az idősek, rászorultak, a nemzeti, etnikai kisebbségek, a beilleszkedési zavarokkal küzdők és az alkoholisták esetében szerződtek az *alapellátáson belül*. Ennek oka minden bizonnyal abban rejlik, hogy a kistelepüléseken az idősek önszerveződése, a nyugdíjas klubok, egyesületek révén jobb volt, mint a fiataloké. Ezt bizonyítják a mélyinterjúk adatai is.

A *szakfeladatokkal* kapcsolatos „kiszerveződés” értékei közül a fogyatékosokra vonatkozó mutató – 30% – közelített az országos adatokhoz, de a gyermekek, fiatalok esetében az értékek az országos trend alatt maradtak, viszont az *egyéb kategóriában* tapasztalt rendszeres együttműködések aránya sokkal magasabb volt a nemzeti mutatókhoz képest. Ez úgy is értelmezhető, hogy egy kisebb közösség bizonyos adottságai – pl. a nagyobb személyes ismeretség, amely elősegíti az átlátható információáramlást – eltérő jellegű problémakezelést és kapcsolódási formákat tesz lehetővé mind a lakosságot, mind a különféle szektorokat (önkormányzat, civil szektor) illetően.

A négy kisvárosban tehát a civil szervezetek jelentősen részt vettek a közösség problémáinak megoldásában, rugalmasan, kategóriákon és közigazgatási, országhatárokon túli mozgékonyt tanúsítva.

A civil szervezetek partnerei

1998-ban⁴² szociális tevékenységük során a civil szervezetek rendszeresen vagy alkalmanként a négy kisvárosban együttműködtek más intézményekkel, nonprofit szervezetekkel, piaci szereplőkkel.

A pólus egyik végén az *önkormányzatok* álltak, ők, illetve szociális intézményeik voltak mindenhol a civil szervezetek *fő támaszai*. Kisebb mértékben a civil szervezetek rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a település más nonprofit szervezeteivel, valamint az egyházakkal, sőt úgy tűnik a kisváro-

⁴¹ Széman, Zs.–Harsányi, L. (1999), Halak és hálók, 131, o., Nonprofit Kutatócsoport Egyesület–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.

⁴² A 2000-ben történt felmérés során a kérdezettektől az 1998-as évre vonatkozó adatokat kérdeztük.

*A civil szervezetek együttműködése más intézményekkel 1998-ban
településenként (%-ban)*

		Komló	Békés	Sátoralja- újhely	Sárvár
Szociális intézmény	nem	61	12	82	68
	alkalmanként	17	64	9	13
	rendszeresen	22	24	9	13
	nincs információ				6
Más nonprofit szervezet	nem	61	16	70	81
	alkalmanként	33	76	13	6
	rendszeresen	6	8	17	6
	nincs információ				7
Vállalat, vállalkozás	nem	67	44	70	56
	alkalmanként	22	56	17	25
	rendszeresen	11		13	13
	nincs információ				6
Helyi önkormányzat	nem	55	8	48	63
	alkalmanként	39	56	35	12
	rendszeresen	6	36	17	19
	nincs információ				6
Minisztérium, főhatóság	nem	100	84	83	88
	alkalmanként		16	17	6
	rendszeresen				
	nincs információ				6
Egyházi, vallási szervezet	nem	94	88	65	75
	alkalmanként	6	8	22	13
	rendszeresen		4	13	6
	nincs információ				6
Helyi önkormányzat	nem	78	92	78	94
	alkalmanként	17	8	13	
	rendszeresen	5		9	
	nincs információ				6

sok civil szervezeteinek az életében szerepet játszottak a piaci szereplők, a vállalatok, vállalkozók is. A pólus másik végére a *minisztériumok, főhatóságok* kerültek, amely szervezetekkel a civil szervezetek túlnyomó többségének *nem volt kapcsolata*, kisebb részüknél ez a „viszony” alkalmi jellegű volt. Az érintkezések jellege településenként mégis jelentősen változott.

A civil szervezetek *legerőteljesebben Békésen* építették ki kapcsolatukat az *önkormányzati szférával*, ahol a szervezetek több mint egyharmadának volt rendszeres kapcsolata az önkormányzattal, s ugyancsak itt nagyon erős volt a kötődés a szociális intézményekhez, a civil szervezetek *csaknem egy-negyede* tartott fent rendszeresen ilyen kapcsolatot. Békésen azonban teljesen hiányzik a rendszeres kapcsolatok sorából a piaci szféra, csak az alkalmankénti együttműködésnél található meg. Ez is mutatja Békés hátrányos helyzetét, mert a négy város közül ez az egyetlen település, ahol a vállalkozók ebben a képből egyáltalán nem jelentek meg, s ez egyezik a mélyinterjúkból kapott képpel.

Ugyanakkor a statisztikai adatok nem teljesen tükrözik a valóságot a külföldi segítséggel kapcsolatban. Sárvár esetében nem jelent meg pl. a külföldi segítség még az alkalmi kategóriában sem, jóllehet a szervezetek egy része magánszemélyektől többször is jelentős külföldi támogatást kapott. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a *külföldi segítséget a szervezetek elég régen, indulásukkor kapták, az beépült működésükbe, s ma már sajátjuknak tekintik*

VISSZAJELZÉS FÉLIDŐBEN

A kutatás a megszokott statisztikai és mélyinterjú módszerek elemzésén túl fontos feladatának tekintette, hogy megállapítsa, a feltárt trendek egyeznek-e a szervezetek saját magukról kialakított képével; az önkormányzati szektor véleménye azonos-e ezzel az önképpel. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a kisváros „életének megbolygatása”, az ott folyó kutatás betöltött-e valamiféle katalizátori szerepet, felélesztett-e valamilyen erőteljesebb közeledést az önkormányzati és a civil szektor között. Meg lehet-e változtatni viszonylag rövid időn belül valamilyen módszerrel a civil szektor önmagára irányuló kapcsolatait? Tudni akartuk azt is, hogy a kutatás megkönnyítette-e a szociális területen működő civil szervezetek együttműködését, kapcsolati hálójának megerősödését, a többi nonprofit szervezetek felé irányuló intenzív párbeszédet.

Nem titkolt célunk volt az, hogy a különféle reakciók és a vélemények meghallgatásával magukat az érintetteket, a négy város civil és önkormányzati szférájának a szereplőit is bevonjuk a kutatásba oly módon, hogy ne csak a kutatás alanyai legyenek, de maguk is képesek legyenek formálni a kutatás kimenetelét. Segítségükkel akartuk azokat a pontatlanságokat is feltárni, amelyek számunkra érthetetlen jelenségeket eredményeztek: pl., hogy miért nem jegyezték fel a statisztika felmérés során egyetlen droggal foglalkozó szervezetet sem, noha a mélyinterjúból kiderült, hogy ilyen (Leo Amici) létezik. Mindezek feltárására az elsődleges statisztikai gyorselemzések és mélyinterjúk után 2000 márciusában az MTA Szociológiai Kutató Intézete és a Nonprofit Kutatócsoport Egyesület egy egynapos konferenciát tartott. Erre meghívtuk mind a négy településkutatásba bevont szereplőit, a különböző civil szervezeteket és az önkormányzatokat, valamint a szociális intézmények képviselőit.

Olyan fórumot akartunk megszervezni, ahol a különböző régiókban fekvő, teljesen eltérő gazdasági, kulturális, történelmi hagyományokkal rendelkező kisvárosok egymással is információt cserélhettek, amelynek következtében újfajta látásmóddal gazdagodhatnak. Így azt reméltük, hogy a megszerzett tapasztalatok mind a civil szervezetek mind az önkormányzatok közösség életében betöltött tevékenységére hatnak és azok így új lendületet kapnak. Nagy örömünkre szolgált az a nagy érdeklődés, amelyet a civil szervezetek és az önkormányzatok a munkaülés előtt és alatt a projekttel kapcsolatban kifejeztek. A rendkívül zsúfolt hétköznapijaik ellenére kb. 80 résztvevő jött el a konferenciára.⁴³

⁴³ Az előzetes nagy érdeklődésre való tekintettel úgy döntöttünk, hogy a jobb lehetőségek, sikeresebb információáramoltatás érdekében a kutatás keretein túllépve két szakembert is meghívunk, akik más civil szervezetekkel kapcsolatos tapasztalatokról számolnak be (Demnet, PHARE kutatás).

A konferencia egyszerre több feladatot is betöltött: egyfelől a kutatás visszajelzésének szántuk; másfelől a résztvevők aktivizálásával a különböző nagyobb tapasztalatok átadása céljából érdekszférákat kívántuk feltárni; harmadrészt azokat a fogalmi pontatlanságokat, érdekérvényesítő tendenciákat akartuk tisztázni, amelyek félreérthetőek voltak.

A munkaülésem egyértelművé vált, ami a statisztikai adatok és a mélyinterjúk összevetésekor már feltűnt nekünk, az ti., hogy a civil szervezetek nem mindegyike sorolja be magát az előre megadott „statisztikai” kategóriákba. Ez egyformán érintette az egyes célcsoportokat, tevékenységi területeket, a szervezetek hatósugarát, a kapcsolatok intenzitását és annak jellegét. Különösen érzékelhető volt ez ott, ahol a *szociális és az egészségügyi feladatok* valamilyen módon egymásba csúsztak, s ezért a szervezeteknek lehetőségük volt a többféle besorolásra, pl. az idősekkel foglalkozó szervezetek egy része inkább az „időst”, tehát szociális kategóriába sorolt személyeket segítette, míg a beilleszkedési zavarokkal küzdő szervezetek némelyike az egészségkárosultak, mentálisan betegek címszó alatt jelent meg. Így fordulhatott elő, hogy – mint említettük – a gyorselemzés után Komlón egy adott célcsoportot látszólag senki sem támogatott, noha a város életében a civil szervezet drog ellen folytatott tevékenysége kiemelkedőnek számított, olyanynyira, hogy arról a Magyarországon működő külföldi forrásokat biztosító nemzetközi szervezetek (így a Know How Fund is) tudtak. Komlót lehetett leginkább olyan városnak tekinteni, ahol a statisztikai adatok és a valós kép egymástól eltért, a másik három városnál a gyorselemzés során kapott adatok nagy részét alátámasztották a résztvevők. Komló esetében azonban az átfedések miatt a polgármester és a civil szervezetek gyakran pontosítottak.

Ugyancsak a konferencia alatt igazolódott be az a mélyinterjúkból már ismert, s statisztikailag nem mindig kimutatható, ám rendkívül fontos tény is, hogy a szervezetek egy része *lokalitást feloldó* erővel rendelkezik, vagyis a szervezet hatósugara nemcsak a szűkebb értelemben vett helyi közösséget foglalja magában, hanem a kisváros vonzáskörzetét, a település körüli községeket, falvakat, esetleg más városokat vagy határon túli településeket. Ez még akkor is igaz, ha a szervezet a városban és annak környékén csak a lakosság viszonylag kisebb számú rétegét, csoportját támogatja. Másként fogalmazva egy szervezet nyilatkozhat úgy, hogy hatósugara „csak” a településre terjed ki, mélyfúrás – mélyinterjú, csoportos meghallgatás, vitafórum, stb. – esetén mégis világossá válik a már említett „távolabbra mutató” segítségadás.

Beigazolódott az is, hogy a településeken és a környékükön élő támogatottak maguk is elősegítik a szervezet működését, életben maradását, fejlődését. Részben a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel, pl. az adó 1%-os részének felajánlásával, részben egyéb magán és természetbeni ado-

mányokkal. A szervezetnek nyújtott sokféle támogatás egyik igen fontos elemét képezi az önkéntes munka és az adott csoportra, rétegre jellemző önszerveződés. A támogatott és a támogató adott esetben egy és ugyanaz a személy/család (pl. a fogyatékos gyermekek szülei önkéntes munkát végeznek, felajánlásokat tesznek, stb.). A civil szervezetek városhatárokon túli jellege összefügg a szervezetben működő karizmatikus személyekkel is, akik tisztában vannak azzal, hogy az adott problémák nem esnek egybe a közigazgatási határokkal, és mivel ezt a jelenséget felismerték, képesek az adott közösségeket mobilizálni. Pl. a Sárvári Nagycsaládosok Egyesületének vezetői szerint az egyesülethez tartozók kb. egyharmada a város környékéről kerül ki, de ugyanez a helyzet a már említett Kórházért Alapítvány esetében is nemcsak Sárváron, de Komlón is. Hasonló okokra visszavezetve Sátoraljaújhelyen a támogatottak között találtuk a határon túli magyarságot is.

A konferencián egyértelműen kiderült az is, hogy míg az önkormányzatok és intézményei teljesen tisztában vannak azzal, hogy mely feladatokat kell besorolni a szociális törvény által szabályozott alapellátási és szakellátási tevékenységek közé, a civil szervezetek a tevékenységeket nem ilyen módon, hanem *komplexen*, a településen élő szempontjából kezelik, s ezért nem mindig az alapellátás és szakellátás mentén húzzák meg a határvonalat, hiszen, mint hangsúlyozták, nekik nem is ez a feladatuk. Ez ismét megmutatta, hogy az *önkormányzat és a civil szféra tevékenységi köre nem esik teljesen egybe*, a két szektor különböző körök mentén haladva tevékenykedik, s a köröket összekapcsoló szegmensek nem mindenütt egyeznek meg. A civil szervezetek komplex szemléletéhez szolgáltatott adalékot azok a hozzászólások is, melyek szerint az önkormányzattal kialakított szorosabb együttműködések, szerződések között kell megemlíteni azokat az egyéb kategóriába sorolt, a kutatás során már magas aránnyal megemlített speciális tevékenységeket is, mint: pl. az információáramlás és szükségletfeltárás, a forrásszerzés, pályáztatás.

Ezen összetett szemlélet újabb jele volt az a mód, ahogyan a civil szervezetek az egyes szolgáltatásokat átjárhatóvá tették, kiváltották. Pl. a házi segítséghez nemcsak étkeztést nyújtottak – ez megvan az állami ellátórendszerben is – hanem technikai segítséget, információt, természetbeni és vagy pénzübeli juttatást, mentális gondozást, informálást, jogi tanácsadást és szükségletetek feltárását is párosították mellé, valamint azok kielégítése érdekében szövetkeztek a többi civil szereplővel és amennyiben voltak, a piaci aktorokkal is. Egyes szolgáltatások bevezetése másokat váltott ki, pl. otthonápolás, a hathatósabb otthon adott segítségnyújtás révén kisebb számú bentlakásos otthonra volt szükség. Ennek a fordítottja is igaz, nagyobb számú bentlakásos otthoni férőhely esetén nem kell annyi házi segítség és étkeztetés. A konferencia alatt egyértelműen napvilágra került, hogy a szer-

vezetek e sokrétű cél elérése érdekében milyen nagyfokú erőfeszítéseket tesznek – elsősorban a források előteremtése érdekében – személyes kapcsolataikon, esetenként levelezésen keresztül.

A konferencia sikerét, már rövid távon is mutatkozó hatását az is jelzi, hogy a négy város közül kettő teljesítette a „házi feladatot”. A konferencián arra kértük ugyanis a civil szervezeteket, hogy reflektáljanak, mennyire volt hasznos számukra az összejövetel, milyen változtatásokat idézett elő a vita szervezetük életében.

A legaktívabb város ebben az értelemben Sárvár volt, ahonnan két fontos visszajelzés is érkezett. Meglepetésünkre szolgált, hogy éppen a legkevesebb szociális problémát felmutató Sárvár csinálta meg a „házi feladatot”. Ugyanakkor a nagyobb társadalmi kihívásokkal küzdő Békésen és Sátoraljaújhelyen ennek a plusz feladatnak, leterheltségük miatt már nem tudtak a civil szervezetek eleget tenni. A Sárvári Nyugdíjasok Egyesületének visszajelzése viszont írásbeli tanulságtétele és újabb bizonyítéka mindannak, amit az eddigiekben elemeztünk. A szervezet nemcsak a definíciós, de a regionálisan különböző leterheltségeket, az önkormányzat kontra civil szektor feladatait, a földrajzi különbségeket is érzékelte.

„Megítélésem szerint nagy összevisszaság uralkodik a civil szervezetek szerepének megítélésében. Gyakran összemosódnak az állami intézmény feladatai és a civil szervezettel szembeni elvárások. Még az azonos jellegű szervezet szerepének megítélése és gyakorlata is nagy eltéréseket mutat.

Mi a gondom ezzel? Egy helyi nyugdíjas egyesület autonóm szervezet. Tevékenységi körét alapító okiratában maga határozza meg. Megyei és országos szövetsége csak ajánlásokat adhat. Ebből következik, hogy rendkívül tarka képet mutat az azonos szervezetek szociális kérdésekkel való foglalkozása (a különböző településeken). Sárvár esetében mi úgy ítéltük meg, hogy az illetékes szervezetek munkájának színvonala, szervezetsége megfelelő módon biztosítja az időskorúak szociális problémáinak kezelését (Szociális Bizottság, Lakossági Iroda, Gondozási Központ). Mi a gondok jelzésére, útbaigazítására vállalkoztunk.

A vita során az az érzésem támadt, hogy túl sokat várnak a civil szervezetektől a szociális gondok megkönnyítésében. Ez az 1970-es évek elejének azon törekvéseit juttatta eszembe, hogy hasonló problémák megoldására a tanácsi (az akkori önkormányzatok) munkát a feladatok társadalmasításával kell korszerűsíteni. Akkor ez nem ment. Igaz, akkor a valódi civil szervezetek hiányoztak. De a mai civil szervezetek már valóban megizmosodtak?

Megragadott a szegénység kérdésének vitája (Békés, Sátoraljaúj-

hely). Valójában szinte definiálhatatlan fogalmat jelent számomra is. Nem mérhető csak az anyagi javakhoz való hozzájutás tényével. Szerepet játszik benne a műveltségi szint is, a kialakult életvitel, társadalmi kapcsolatok, a család összetétele, nagysága stb. Kit tartok szegénynek? Olyan egyént vagy családot, aki, vagy akik az anyagi javakból nem részesülnek olyan mértékben, hogy napi megélhetési gondjaik ne legyenek, akik minimális kulturális javakhoz sem jutnak hozzá.”

A visszajelzésből kiderül az az ellenállás is, ami a civil szervezetek részéről mutatkozik abban a vonatkozásban, hogy meg akarják őrizni függetlenségüket, s nem akarják teljesen az önkormányzatok feladatait átvállalni, mivel úgy vélik, azzal a civil szektor függetlensége és rugalmassága, különféle kategóriákat átugró képessége kerül veszélybe.

A megbeszélések feltárták, hogy a sikeres civil szervezetek akár természetben akár pénzben kapott forrásaik megszerzése esetén milyen nagy gondot fordítanak a visszajelzésre. Ez azt is jelenti, hogy a kisvárosi nonprofit szervezeteinek jó része elsajátította azokat a fogásokat, amelyek szükségesek létükhöz, a közösségen belül kifejtett további tevékenységükhöz. Ugyanakkor a kisebb civil szervezetek, különösen, amelyeknek támogatottjai között találjuk a többszörösen hátrányos helyzetűeket, súlyos gondokkal küzdenek fennmaradásukért, mint azt az alábbi visszajelzés is mutatja. A Sárvári Sérült Gyermekéért Alapítvány titkára többek között a következőket írta.

„A kutatás, a mélyinterjú és a konferencia óta eltelt időben változás nem történt szervezetünk tevékenységében, kapcsolataink nem bővültek, újabb támogatónk, segítőnk sem akadt. Az önkormányzattól minimális anyagi támogatásban (pályázati úton) részesültünk az idei évben is. Speciálisan nekünk kiírt pályázatról (különböző programok, fejlesztő, terápiás foglalkozások) működésünk óta nincsen tudomásunk.

Tevékenységünk – talán e kutatás kapcsán – szélesebb körben válik ismertté és ez pozitívan befolyásolhatja majd későbbi támogatottságunkat. Mindenképpen jónak tartanánk azonban olyan menedzsment létrehozását, amely valóban segítené a civil szervezetek s az önkormányzatok közti kapcsolat erősítését, ezen szervezetek megerősödését, fennmaradását.”

Ez a visszajelzés két szempontból lényeges, egyrészt igazolja a kutatás és a vitafórumok szerepének fontosságát, másrészt szükségletet tár fel, a civil szervezetek menedzsment képzés iránti igényét.

Tanulságos volt az önkormányzati oldal véleményének a meghallgatása is. A komlói polgármesteri hivatal a következő véleményének adott hangot.

„A találkozás több szempontból is hasznos volt.

– Ismételten ráirányította a figyelmet a civil szerveződésekre, a szociálpolitikára.

– A vezetői megnyilatkozások, az információadás -és szerzés lehetőségét biztosították.

– Megerősítő volt az az információ, hogy munkájukra a szakemberek kíváncsiak.

– Tudatosodott, hogy a hivatali, önkormányzati világ nem fed le mindent és nem is kell, hogy lefedjen.

– A civileknek van élettere és ez tovább bővíülhet.

– A viszony a civil világ és a városi vezetés között korrekt, a szociális szférában pedig nagyon szoros.

– A civilek másutt sem nagyon támogatottak anyagilag.

– A civileknél még van félsz, zárkózottság.

– A helyi civil szervezetek között az együttműködés még gyenge.

– Mindenki a saját feladatát végzi. Nem féltékenyek, de nem mindig érzik még az együttműködés fontosságát.

– A tevékenység többnyire befelé fordul, de értékes, kevésbé publikált a nyilvánosság előtt.

– Van bizalmatlanság, gyanú, hogy mit miért csinálnak. Jellemzően a kevésbé felkészült és informált személyek, esetenként testületi tagok nyilvánítanak véleményt, óvnak, féltenek, de azt jó hangosan teszik.

– Nem eléggé ismert a civilek eddigi tevékenysége.

– Erősödött a kapcsolati tőke, a bemutatkozás szándéka (gyakrabban hívják a városi vezetést).

– Nő a bátorság, nagyobb megyei, országos rendezvényeket is felvállalnak.

– Keresik és találnak társakat, együttes akciókat szerveznek.

Összességében a civil szervezetek helye szerepe fontos, sokat segítenek a városi feladatok megoldásában, hiánypótló tevékenységek ellátásában. Embereket vonzanak és mozgatnak meg, ez a szerepük is rendkívül jelentős. Felkészítésük nagyon fontos feladat a jövőt illetően. A kutatás, a felkészítés, feltérképezés, szakmai segítségadás növeli az önbizalmukat és az eredményességüket a további munkavégzés során.”

Az önkormányzat fenti idézetei azon a felismerésen túl, hogy a civil szervezetek saját szektoruk számára is hasznosak sok minden egyéb dologra is rávilágítanak. Pl., hogy a szervezetek még mindig anyagi forráshiányban szenvednek, s hogy ez a jelenség nem egyedi. Mégis életterük tovább bővíülhet. Az is kiderült, hogy a szervezetekkel szemben az önkormányzat egyes döntéshozásban résztvevő emberei kritikusak, gyakran olyanok, akiknek nincs kellő információjuk a szervezetek munkájáról, s ezzel komoly kárt okoznak nemcsak a civil szférának, de az önkormányzati és a civil szektor közötti közeledésnek is. Ennek ellenére és annak dacára, hogy a nonprofit szektorban még mindig van némi zárkózottság és a másik szférától való félelem, a szektor egyre inkább magára talál. Az önkormányzat is megerősítette, hogy a szervezetek nemcsak a polgármesteri hivatal felé nyitnak, de túllépik „kisvárosi” tevékenységük határait és megyei, illetve országos munkát is végeznek.

SÁTORALJAÚJHELY, BÉKÉS, SÁRVÁR NONPROFIT SZERVEZETEINEK JELLEMZŐI

Szervezeti státusz

A három vizsgált kisváros nonprofit szervezetei között nem volt számottevő eltérés jogi státuszuk tekintetében, 46–53 százalékuk egyesületként, 41–49 százalékuk alapítványként működött.

Az Önök szervezete:

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
alapítvány	49	41	44
egyesület, karitatív szervezet	46	53	54
közhasznú társaság	5	5	3

Mindhárom város nonprofit szervezetinek alapítói döntően magánszemélyek voltak (70–82 százalékban). Inkább csak tájékoztató jelleggel érdemes megjegyezni, hogy a magánszemély által alapított szervezetek aránya Békésen a legnagyobb (82%) és Sátoraljaújhelyen a legalacsonyabb (70%).

Jól érzékelhető különbség van Sátoraljaújhely és a másik két város között abban, hogy a különböző nonprofit szervezetek létrehozásában, alapításában milyen helyi csoportok vettek részt. Sátoraljaújhelyen az alapítók összetétele egyenletesebb, mint a másik két városban, így nagyobb arányban található az alapítók között a gazdasági szervezetek, valamint az önkormányzat. Békésen a helyi intézmények, beleértve az önkormányzat által működtetetteket is, különösen aktívan vettek részt a civil szerve-

Kik voltak az Önök szervezetének alapítói?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
önkormányzat(ok)	15	4	4
magánszemély(ek)	71	82	78
gazdasági szervezetek	9	1	7
intézmény(ek)	9	13	6
más civil szervezet(ek)	4	7	7
valamely politikai párt	–	1	–
egyház, egyházi szervezet	4	1	1
egyéb	9	3	7

zetek alapításában. A Sátoraljaújhelyen található nonprofit szervezeteket nagyobb arányban (15%) közvetlenül az önkormányzati hozta létre a békési és sárvári négy – négy százalékkal szemben.

A nonprofit szervezetek alapítása *politikai pártok részéről egyik városban sem* jellemző. Egyházi alapítású szervezet ennél csak elenyésző mértékkel van több (1–4%), s e tekintetben sincs számottevő eltérés a három város között.

Abban sem található szignifikáns eltérés a három kisváros között, hogy nonprofit szervezeteik között milyen arányban vannak gazdasági szervezet, intézmény által alapítottak: Sátoraljaújhelyen valamivel magasabb (9 százalék) a gazdasági szervezet-alapította nonprofitok száma. A valamilyen más civil szervezet által létrehozott nonprofit szervezetek mindhárom városban hasonló arányban működtek (4–7%). (Egyéb alapítóról a vizsgált szervezetek 3–9 százalékban számoltak be, ez összesen 14 szervezetet jelent a három városban).

Tevékenységi területek

Az Önök szervezete fő tevékenysége szerint hova tartozik?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
kultúra	18	18	23
vallás	13	13	12
sport	23	14	10
szabadidő, hobbi	5	9	4
oktatás, kutatás	5	5	4
egészségügy	1	3	3
szociális ellátás	4	4	4
polgári védelem, közbiztonság, tűzoltás	1	3	3
környezetvédelem, településfejlesztés	4	4	4
gazdaságfejlesztés	4	1	–
jogvédelem	–	1	–
szakmai, gazdasági érdek- képviselés	3	3	8
egyéb	4	3	10

A civil szervezetek tevékenysége döntően három tradicionális területre koncentrálódik: a kultúra 18–23 százalékban, a sport 10–23 százalékban és a vallás 12–13 százalékban került első helyre a megnevezett főtevékenységek közül. Az egyes tevékenységi területek jelenlétének aránya nem tér el számottevően a három vizsgált városban (kivéve talán a sport területén működő szervezeteket, amelyekből Sátoraljaújhelyen valamivel több működik).

Figyelemreméltó, hogy Sárváron a vizsgált szervezetek egytizede valamilyen, a kérdőívben nem szereplő, egyéb jellegű működést jelölt meg fő tevékenységi területként.

A szervezetek gazdasági és szakmai lehetőségeinek megítélése

A szervezetek körülbelül fele (41–57%) a nonprofit szektor működésének 10 évében anyagi szempontból stagnálásként éli meg a jelenlegi működést. Ennél kisebb arányban látják a nonprofitok szervezetek saját tevékenységüket gazdaságilag fejlődőnek (25–34%). Figyelmet érdemel, hogy összességében véve egyötödük (17–25%) *pénzügyi értelemben* véve kifejezetten *hanyatlónak* érzékeli működését. Számottevő eltéréseket itt sem találunk, de a *sárvári szervezetekkel* kapcsolatban elmondható, hogy *helyzetük feltűnően pozitív megítélése a jellemző: működésüket anyagi szempontból inkább fejlődőnek* vagy *hanyatlónak* ítélik meg, mintsem stagnálónak. (Mindez összefügghet a város prosperáló helyzetével és kilátásaival, valamint a többi városnál jelentősebben erős nyugat-európai kapcsolataival.)

Milyennek ítéli meg szervezete gazdasági lehetőségeit?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
fejlődőnek	29	25	34
stagnálónak	53	57	41
hanyatlónak	17	18	25
nem tudja	1	–	–

A három város nonprofit szervezeteinek véleménye saját szakmai lehetőségeik megítélésében sem különbözött jelentős mértékben. A szervezetek saját szakmai tevékenységük lehetőségeit inkább hanyatlónak (52–68%), mint stagnálónak (30–39%) érzékelik. Sajnos szakmai fejlődést – saját bevallása szerint – csak a szervezetek 3–9 százaléka él meg. (Békésen valamivel magasabb a szakmai lehetőségeket hanyatlónak érzékelő nonprofitok aránya.)

Milyennek ítéli meg szervezete szakmai, tevékenységi lehetőségeit?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
fejlődőnek	9	3	6
stagnálónak	39	30	36
hanyatlónak	52	68	59

Kapcsolat az önkormányzattal

Milyennek ítéli meg a szervezetnek az önkormányzathoz fűződő viszonyát?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
Alkalmi jellegű	65	69	59
Kölcsönösen segítik egymást	9	16	21
Az önkormányzat átvállal bizonyos feladatokat	4	8	3

A vizsgált civil szervezetek körülbelül kétharmadának (59–69%) a helyi önkormányzattal való kapcsolata alkalmi jellegű. Az, hogy az önkormányzat bizonyos feladatokat átvállal a nonprofitoktól a három kisváros egyikében sem meghatározó nagyságú (3–8%), – mint ahogyan nem meghatározó nagyságú országosan sem. Ennél valamivel jellemzőbb a nonprofitok és az önkormányzatok kapcsolatára a kölcsönös segítségnyújtás, főként Békésen és Sárváron, tehát a krízis szempontból két szélső értéket képviselő városban. Ezek az értékek eltértek a szociális területen mértektől, ahol Békés esetében kiugróban magas volt az önkormányzattal együttműködők aránya, de Sátoraljaújhely és Sárvár közel hasonlóan magas (17–19%) mutatóval rendelkezett.

Van-e kapcsolatuk más önkormányzat (ok) kal?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
Van kapcsolat más önkormányzat(ok)kal	34	27	10

Számottevő eltérés figyelhető meg a három város nonprofit szervezeteinek más, nem helyi önkormányzatokhoz fűződő kapcsolatait tekintve. *Legnagyobb arányban* a sátoraljaújhelyi szervezetek rendelkeznek más önkormányzatokhoz fűződő kapcsolatokkal (a városi nonprofitok 34 százaléka beszámolt ilyen külső kapcsolatáról), legkevesbé pedig a sárváriak (itt csak a szervezetek egytizede tudott ilyen kötődést felmutatni). Ez összefügg az előbbi város történelmileg meghatározott helyzetével és azzal, ami ebből következik, a térségi és a határon túl nyúló kapcsolatok átlagosnál nagyobb intenzitásával.

A város társadalmának nyújtott segítség formája

A három város nonprofit szervezetei leginkább az üdültetés megszervezésével és egyéb szabadidős programok biztosításával (22–27%), illetve önkéntes munkavégzéssel (14–35%) segítik a helyi társadalmat. Emellett a civil szervezetek által kínált segítségadási formák között jelentős még az információnyújtás, ügyintézés és tanácsadás (16–22%), illetve valamilyen konkrét szolgáltatás nyújtása (5–31%).

A három város szervezetei a városuknak nyújtott segítség jellegét tekintve főként abban különböznek egymástól, hogy míg az *önkéntes* munkavégzés *Békésen* jellemzőbb, addig Sátoraljaújhelyen inkább a konkrét szolgáltatások teljesítésének dominanciáját figyelhetjük meg. Érdekes, hogy Sárváron mindkét utóbbi segítségnyújtási forma a szervezetek 14–14 százalékánál van jelen.

Az érdekvédelmi jellegű szolgáltatások nyújtása a szervezetek valamivel kisebb hányadánál (9–17%) található meg. Még ennél is kevésbé jellemző a természetbeni segítségadás (3–9 százalék), a pénzbeli segítségnyújtás (1–10%), valamint az intézményfenntartás és/vagy működtetés (4–7%).

A segítség formája (%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
pénz	8	1	10
természetbeni juttatás	9	8	3
önkéntes munkavégzés	23	35	14
információ, ügyintézés, tanácsadás	22	17	16
konkrét szolgáltatások teljesítése	31	5	14
intézmény fenntartása, működtetése	7	4	7
üdültetés és egyéb szabadidős programok biztosítása	22	27	24
érdekvédelem	11	17	9
egyéb	16	38	35

Érdemes megjegyezni, hogy az egyes segítségnyújtási formák jelenlétét firtató kérdésnél a szervezetek meglehetősen nagy arányban jelölték meg „*egyéb*” *segítési* formát. Ebben az egyes városok szervezeteit tekintve számottevő különbségek figyelhetők meg: Békésen a szervezetek 38, Sárváron a szervezetek 35 százaléka utalt valamilyen egyéb segítségnyújtási forma jelenlétére, Sátoraljaújhelyen ugyanakkor „csak” a nonprofitok 16 százaléka számolt be „*egyéb*” ilyen formáról. Ezen a településen azonban a szociális szférában olyan szolgáltatások (pl. munkavégzés) is megjelentek, melyek más városokban hiányoztak. A kisebb mértékű „*egyéb*” kategória tehát a konkrét szolgáltatások irányába toltta el a nonprofit szervezetek tevékenységét.

Részvétel az önkormányzat döntéselőkészítő munkájában

A helyi önkormányzat döntés-előkészítő munkájában való részvétel leginkább a Békés városában található nonprofit szervezetnél valósul meg (40%), legkevésbé pedig (22%) a sátoraljaújhelyi szervezetek esetében. Ilyen módon Sárvár a pozitív válaszadók 32 százalékos arányával köztes helyet foglal el.

A részvétel formája is eltérő (azok körében, akik részt vesznek): az önkormányzat munkájában állandó tagként való (rendszeres) részvétel leginkább Sárváron; az ad hoc bizottsági tagként, illetve felkért szakértőként való (rendszeres) részvétel leginkább Sátoraljaújhelyen jellemző.

Azoknak a szervezeteknek körében, akiknél megvalósul a részvétel, milyen rendszerességgel valósul meg:

(%-os adatok az önkormányzat döntés-előkészítő munkában résztvevő szervezetek körében)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
állandó tagként	38	61	81
<i>ebből: rendszeresen</i>	67	95	94
<i>ebből alkalomszerűen</i>	33	5	6
ad hoc bizottságban	44	13	10
<i>ebből: rendszeresen</i>	29	25	50
<i>ebből alkalomszerűen</i>	71	75	50
felkért szakértőként	50	13	14
<i>ebből: rendszeresen</i>	50	25	33
<i>ebből alkalomszerűen</i>	50	75	67
szociális kerekasztal résztvevőjeként	19	7	5
<i>ebből: rendszeresen</i>	67	50	–
<i>ebből alkalomszerűen</i>	33	50	100
egyéb módon	6	10	5
<i>ebből: rendszeresen</i>	100	67	–
<i>ebből alkalomszerűen</i>	–	33	100

A szervezetek önkormányzathoz és a többi civil szervezethez, valamint a piaci szereplőkhöz fűződő viszonya

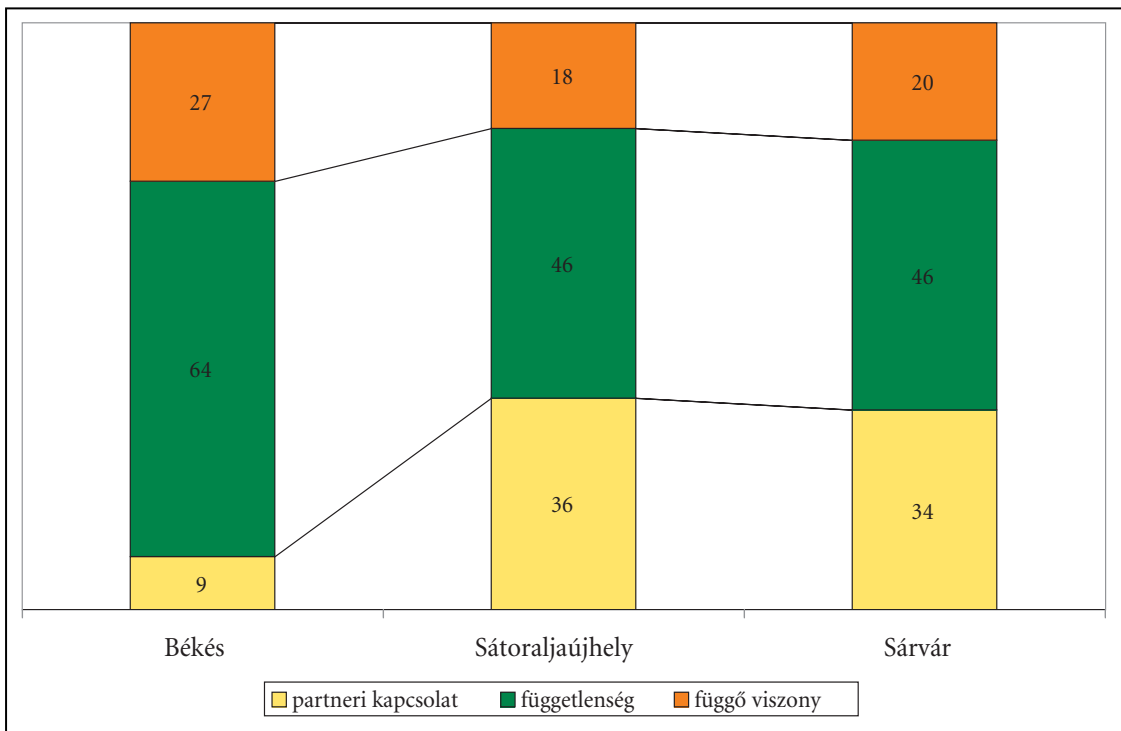
Az önkormányzat és a nonprofit szervezetek viszonyát összességében véve inkább (44–64%) a szervezetek helyi önkormányzattól való független működése jellemzi. A szervezetek és az önkormányzat között Sátoraljaújhelyen és Sárváron inkább a *partneri kapcsolat*, Békésen pedig inkább vagy a civil szervezetek önkormányzattól teljesen független működése, vagy éppen az önkormányzattól való függés jellemzi, noha éppen a szociális terü-

leten működő szervezetek esetében az önkormányzat és nonprofitok között közeledés volt tapasztalható.

Milyennek ítéli meg a szervezetnek az önkormányzathoz fűződő viszonyát?

(%-ban)	Sátoraljaújhely	Békés	Sárvár
inkább az önkormányzat segít a szervezetnek	12	12	44
inkább a szervezet segít az önkormányzatnak	18	7	5
a tevékenységtől, a szolgáltatás típusától és a célcsoporttól függ, hogy ki kinek segít	58	81	45
nem tudja	12	–	6

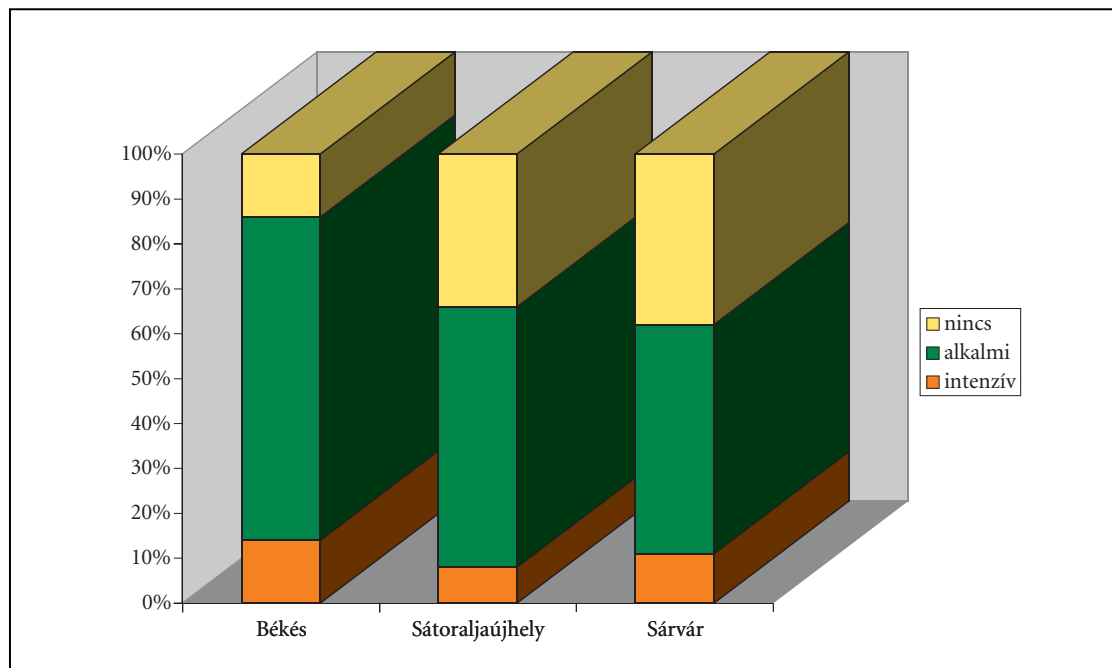
A kapcsolat jellegét tekintve milyennek ítéli meg kettejük viszonyát?

A szervezetek többi nonprofit szervezethez fűződő kapcsolata többnyire alkalmi (51–71%) jellegű. A civil szféra szervezeteinek a három vizsgált városban 14–38 százalékban egyáltalán nincsen kapcsolata a többi civil szervezetekkel. Az intenzívnek mondható kapcsolattartás a vizsgált városokban 8–14 százalékban jellemző.

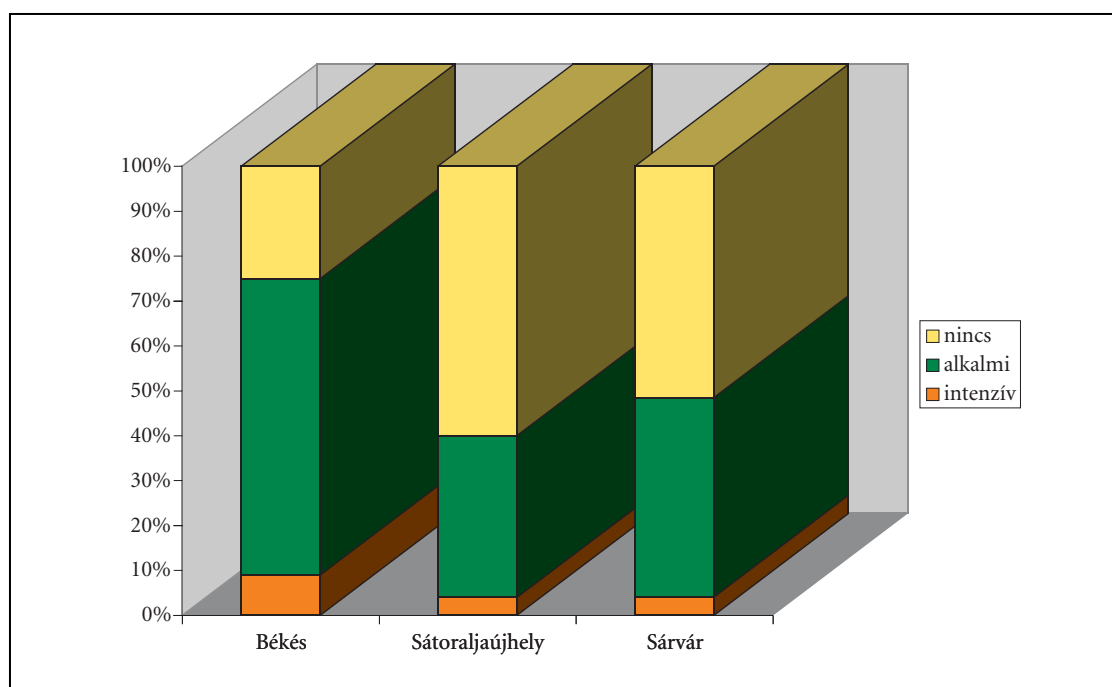
Az egyes városokban eltérően alakul a kép: az alkalmi és intenzív kapcsolódások főként a békési szervezeteknél figyelhetők meg, Sátoraljaújhelyen és Sárváron ugyanakkor a kapcsolódások hiányáról beszélhetünk.

Milyen a szervezetnek a többi civil szervezethez fűződő kapcsolata?

A nonprofit szervezeteknek nem túl sok kapcsolata van a piaci szektor szervezeteivel. Az alkalmi vagy *intenzív piaci* kapcsolatok főleg a békési szervezeteknél figyelhetők meg – ami azért érdekes, mert a szociális nonprofit szervezeteknél e településen egyáltalán nincs rendszeres kapcsolata a piaci szereplőkkel – míg a másik két városban a piaci kapcsolódások hiánya a jellemző: Sátoraljaújhelyen 60, Sárovaron pedig a szervezetek 51 százaléka egyáltalán nem rendelkezik piaci szervezethez fűződő kapcsolatokkal.

Milyen a szervezetnek a piaci szereplőkhöz fűződő kapcsolata?

ÖSSZEGZÉS HELYETT: CIVIL SZERVEZETEK KONTRA ÖNKORMÁNYZAT

A négy különböző régióban fekvő, eltérő gazdasági helyzetű kisvárosban végzett vizsgálat megerősítette, hogy az önkormányzatok és a civil szervezet a helyi közösség életében különböző, egymást csak kis részben helyettesítő feladatokat töltenek be. A különbségek markánsak még akkor is, ha a civil szervezetek hajlandók, hogy bizonyos feladatokat átvállaljanak az önkormányzattól. Ezen túl a projekt eddig nem kellően ismert jelenségeket is feltárt.

Az egyik legfontosabb eredményként kell elkönyvelnünk a civil szervezetek azon rugalmasságát, amely a helyi közösség határain túl nyúlik, akár úgy, hogy aktivitásuk „csak” a város közeli településeket fedi le, akár távolabb körzeteket, megyét, régiót, határon túli tevékenységet is. Ezt a településen túli aktivitást nemcsak a civil szervezetek, de az önkormányzatok is érzik, mint ahogy az a visszajelzésből (más konferenciák tapasztalataival együtt) kiderült. Adódik ez abból a szemléletből, amely szerint a civil szervezetek látószögében nem egy-egy adminisztratív egység, hanem az érintett személy, csoport, réteg áll, a célcsoport és/vagy a kérdés pedig gyakorta túlmutat a város határán. Ez még akkor is igaz, ha a megoldásra a város határain belül kerül sor. Ez egyben azt is jelenti, hogy a civil szervezetek a problémákat komplexen, az állampolgárok, a kliensek szemszögéből kezelik.

A másik fontos eredményként könyvelhetjük el, hogy a civil szervezetek a kisvárosok (szociális) gondjainak a megoldásában sem csak kizárólag krízis helyzetekben jelentek meg, hanem sokuknál megvolt a preventív elem, valamilyen innovációt magával hozva.

Lényeges megállapítás volt az is, hogy a civil szervezetek a kisebb településeken is egyre inkább magukra találnak, és partneri viszony kiépítésébe kezdenek az önkormányzatokon kívül más civil/nonprofit és piaci szereplőkkel. Ezzel a civil szervezetek olyan kapcsolati tőkére tettek szert, amely valamelyest képes volt ellensúlyozni azt a forráshiányt, amellyel a kistéleplésen élő és működő civil szervezeteknek szembe kellett nézniük. A partneri viszony kialakítása tehát megkezdődött a civil szervezet és a helyi önkormányzat között, de a kutatás során az is teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a makroszint, az állam egyáltalán nem ér el a kistéleplésekig. A minisztériumoknak, főhatóságoknak egyetlen kisvárosi, szociális területen működő civil szervezet életében sem volt semmilyen szerepe, ily módon mind a külföldi szervezetek mind az egyházi – vallási szervezetek mind az önkormányzat és azok helyi intézményei mind pedig más nonprofit szervezetei erőteljesebb kapcsolatot mutattak fel a szociális civil szervezetekkel. Még a piaci szereplőknek is nagyobb funkciójuk volt a kisvárosi

szociális nonprofit szervezetek életében, mint a minisztériumoknak, főhatóságoknak.

A vizsgálat szerint a legaktívabbak a szociális területen működő szervezetek azokban a városokban voltak, ahol a társadalmi feszültségek a legmarkánsabban jelentkeztek: Békésen, Sátoraljaújhelyen, Komlón. A pólus másik végén találjuk ugyanakkor Sárvárt, azt a várost, amelyik gazdaságilag a négy település közül a legfejlettebbnek tűnt. A szervezetek itt „csak” kilencféle szolgáltatást nyújtottak, ellentétben a sátoraljaújhelyi és komlói tizenkettő, illetve a békési tízféle szolgáltatással szemben. A civil szervezeteknek a gazdaságilag kevésbé jó pozícióban lévő településeken életminőséget javító hálót kellett a lakosok köré vonniuk, ám ehhez a piaci szférától igen kisfokú támogatást kaptak. Ezt igazolták, hogy vállalatokkal, vállalkozásokkal a szociális nonprofit szervezeteknek a gazdaságilag igen rossz helyzetben lévő településen, Békésen egyáltalán nem volt kapcsolatuk. Az ilyen helyeken a „háromlábú” jóléti szektor helyett erős kétszereplős modell alakul ki. Erre utal, hogy ebben a városban – a piaci szereplők hiányát mintegy ellensúlyozandó – igen erős volt a szociális területen működő szervezetek és az önkormányzat közötti kapcsolat.

Ugyanakkor a nonprofit szervezetek egészére kivetítve ez a megállapítás már nem igaz, a piaci szereplők jelen vannak a város több nonprofit szervezetének az életében, bár az intenzív kapcsolat aránya továbbra sem túlságosan magas, nem éri el a tíz százalékot. Ez a vállalkozói jelenlét mégis arra utal, hogy a kisvárosi struktúrában is jelen van egy olyan réteg, még az egyik legrosszabb helyzetű település, Békés esetében is, amely kapcsolódik bizonyos típusú nonprofit szervezethez elsősorban az oktatás, a város külső kapcsolatainak ápolása, sport területén.

A vizsgálat újabb döntő megállapítása, hogy a civil szervezetek és az önkormányzat közötti együttműködés során – akár a szociális területeken munkálkodó szervezeteket nézzük, akár a kisvárosok teljes nonprofit struktúráját elemezzük – igen magas volt az (alapellátáson a szakellátáson túl) az „egyéb” tevékenységet említők aránya. A szociális nonprofit szervezetek esetében a három hátrányos gazdasági helyzetű, szociális feszültségekkel sújtott városnál – Békés, Sátoraljaújhely, Komló – az „egyéb” tevékenységi típus meghaladta az ötven százalékot. Mivel a szervezetek egyértelműen kinyilvánították, hogy az egyéb kifejezés a település szépítésére, a közösség támogatására, szükségletfeltárásra, a város jövőjének biztosítására, vonatkozik, el kell fogadnunk, hogy még a szociális civil szervezetek is szívesen működnek együtt az önkormányzatokkal egy tágabb értelemben vett jóléti politika kialakítása érdekében, s ez nem más, mint az őket körülvevő színvonalas lakókörnyezet kialakítása. Az „általános nonprofit” szervezetek között is magas volt az egyéb segítségi formát említők aránya. Ahol a város társadalmi feszültségei nem olyan nagyok, kevésbé aktivizálódik ilyen

értelemben a közösség. Az egyéb kategóriát említők aránya Sárváron a szociális és az általános nonprofit szervezetek között is mintegy húsz százalék, annak ellenére, hogy a város igen nagy hagyományokkal rendelkezik a civil szerveződések területén, s jelenleg is virágzó civil kultúrát mondhat magáénak. Az alacsony mutató tehát itt csupán a rendben lévő „jóléti politikát” jelzi.

A következő táblázatban igyekszünk összefoglalni azokat a tapasztalatokat, amelyek a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok szociális feladatellátásának összehasonlításában szereztünk e kutatáson belül. Vállalva, hogy az összevetés leegyszerűsítő lehet, mégis érdekesnek tartjuk a két szereplő „jellemvonásainak” ismertetését.

(Szociális) nonprofit szervezetek	Önkormányzatok
prevenatív	(alapvetően) reflexív
innovatív	felhasználó
komplex	„részekre” bontott
lokálitást feloldó	lokális
kliens felhasználó központú	szolgáltató központú
dinamikus	statikus
sok szabad „vegyértékkel” rendelkező	keves szabad „vegyértékkel” rendelkező
flexibilis	kevésbé rugalmas
önkéntes munkára támaszkodó	fizetett alkalmazottakkal működő
szükségletfeltáró	szükségletminimalizáló/szintentartó
személyiség vezérelt	szervezet vezérelt

A vizsgálat összességében a kisvárosokban is feltárt egy többszektoron alapuló jóléti modellt, olyan modellt, amelyben az egyes szereplők folyamatos interakcióban álltak egymással, állandóan változtak, szerződtek, együttműködtek a többi szereplővel. Az interakció azokban a kisvárosokban volt a legerőteljesebb, ahol a gazdasági és szociális problémák szétfeosztették a város kereteit. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a nagyon rossz gazdasági helyzet megakadályozhatja a három szektorú modell kialakulását, megerősödését, s az ilyen településen egy erős kétoldalú kapcsolat jön létre. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy azok a települések, ahol a civil szervezetek sok szabad gyökkel rendelkeznek és jó formális vagy informális kapcsolatokat alakítanak ki, ezeket a kapcsolatokat hatékonyan tudják visszaforgatni nemcsak a városban lakó egyének, de az egész kisváros életébe. Ezek az informális kapcsolatok igen fontos szerepet játszanak a szervezetek életben maradásában, hosszú távú működésükben, s adott pillanatban

ellensúlyozhatják tőkehiányukat. Ugyanakkor semmiképpen nem pótolhatják a makroszintű állami politika szerepvállalását, amely kevésbé van jelen a magyar nonprofit szervezetek életében, de a kisvárosi civil szervezetek esetében szociális téren egyáltalán nem jelent meg.

INTRODUCTION	7
PAST AND PRESENT	7
KOMLÓ	7
History of the settlement	7
Komló today	8
<i>Demographic characteristics</i>	8
<i>Economic characteristics</i>	8
<i>Social problems</i>	9
SÁRVÁR	14
History of the settlement	14
Sárvár today	14
<i>Demographic characteristics</i>	14
<i>Economic characteristics</i>	15
<i>Social problems</i>	17
SÁTORALJAÚJHELY	19
History of the settlement	19
Sátoraljaújhely today	19
<i>Demographic characteristics</i>	20
<i>Economic indicators</i>	20
<i>Natural catastrophes contra development</i>	21
<i>Social problems</i>	22
BÉKÉS	24
History of the settlement	24
Békés today	24
<i>Demographic characteristics</i>	24
<i>Economic characteristics</i>	25
<i>Social problems</i>	26
<i>The Gypsy question</i>	27
<i>Catastrophes contra development</i>	28
TARGET GROUPS OF THE CIVIL ORGANISATIONS	31
USERS OF THE SERVICES – FEE FOR SERVICES	49

SCOPE OF INFLUENCE OF THE CIVIL ORGANISATIONS	51
Activity of the organisations	53
Activities regarded as important by the organisations	58
The appearance of activities performed by the organisations	60
Co-operation/contracts between the local authorities and the civil organisations ³⁹	61
Partners of the civil organisations	67
 MID-WAY FEEDBACK.	 69
 CHARACTERISTICS OF THE NONPROFIT ORGANISATIONS OF SÁTORALJAÚJHELY, BÉKÉS AND SÁRVÁR.	 77
Organisational status	77
Areas of activity	78
<i>The organisations' judgement of their economic and professional possibilities.</i>	79
Relations with the local authority	80
<i>Form of help extended to the town's society</i>	81
<i>Participation in the work of preparing decisions of the local authority</i>	82
<i>Relationship of the organisations with the local authority and the other civil organisations, and with the market actors</i>	82
 IN PLACE OF A SUMMING UP: CIVIL ORGANISATIONS CONTRA LOCAL AUTHORITY	 85

BEVEZETŐ	91
MÚLT ÉS JELEN	93
KOMLÓ.	93
A település története	93
Komló ma	93
<i>Demográfiai jellemzők</i>	93
<i>Gazdasági jellemzők</i>	94
<i>Szociális problémák</i>	95
SÁRVÁR	97
Sárvár ma.	97
A település története	97
<i>Demográfiai jellemzők</i>	97
<i>Gazdasági jellemzők</i>	98
<i>Szociális problémák</i>	100
SÁTORALJAÚJHELY	102
A település története	102
Sátoraljaújhely ma	102
<i>Demográfiai jellemzők</i>	103
<i>Gazdasági jellemzők</i>	103
<i>Rendkívüli helyzetek kontra fejlődés</i>	104
<i>Szociális problémák</i>	105
BÉKÉS	107
A település története	107
Békés ma	107
<i>Demográfiai jellemzők</i>	107
<i>Gazdasági jellemzők</i>	108
<i>Szociális problémák</i>	109
<i>A roma kérdés</i>	110
<i>Rendkívüli helyzetek, kontra fejlődés</i>	111
A CIVIL SZERVEZETEK CÉLCSOPORTJAI	113
A SZOLGÁLTATÁSOK IGÉNYBEVEVŐI – TÉRÍTÉSI DÍJ	131
A CIVIL SZERVEZETEK HATÓSUGARA.	133
A szervezetek tevékenysége.	135
A szervezetek által fontosnak tartott tevékenységek	140

A szervezetek által gyakorolt tevékenységek megjelenése	142
Az önkormányzatok és a civil szervezetek közötti együtműködés – szerződés.	143
A civil szervezetek partnerei.	148
 VISSZAJELZÉS FÉLIDŐBEN.	 151
 SÁTORALJAÚJHELY, BÉKÉS, SÁRVÁR NONPROFIT SZERVEZETEINEK JELLEMZŐI.	 159
Szervezeti státusz	159
Tevékenységi területek	160
<i>A szervezetek gazdasági és szakmai lehetőségeinek megítélése</i>	161
Kapcsolat az önkormányzattal	162
<i>A város társadalmának nyújtott segítség formája</i>	163
<i>Részvétel az önkormányzat döntéshozó munkájában.</i>	164
<i>A szervezetek önkormányzathoz és a többi civil szervezethez, valamint a piaci szereplőkhöz fűződő viszonya.</i>	164
 ÖSSZEGZÉS HELYETT: CIVIL SZERVEZETEK KONTRA ÖNKORMÁNYZAT	 167

Tördelés és tipográfia: JET SET Tipográfiai Műhely
Nyomás és kötés: Hóka és Fia Kiadó és Nyomda Kft.

ISBN 963 8139 07 2

ISSN 0866 6148